

**“Statistika xəbərləri” elmi-praktik
jurnalının redaksiya heyəti**

Baş redaktor

Sakit YAQUBOV *iqtisad elmləri doktoru, professor*

Redaksiya heyəti:

Ziyad SƏMƏDZADƏ *iqtisad elmləri doktoru, professor*
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü

Şahin SADIQOV *iqtisad elmləri doktoru, professor*

Ədalət MURADOV *iqtisad elmləri doktoru, professor*

Vahid NOVRUZOV *iqtisad elmləri doktoru, professor*

Nazim İMANOV *iqtisad elmləri doktoru, professor*

Süleyman QASIMOV *iqtisad elmləri doktoru, professor*

Tahir BUDAQOV *tibb üzrə fəlsəfə doktoru*

Azər ƏMİRASLANOV *iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru*

Mehman TAĞIYEV *iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru*

Saleh MÖVLAMOV *iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru*

Aleksey PONOMARENKO *iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent (Rusiya Federasiyası)*

Roumen VESSELİNOV *iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent (Amerika Birləşmiş Ştatları)*

Alxan MANSUROV *məsul katib*

**“Statistika xəbərləri” elmi-praktik jurnalının
rubrikaları**

Statistikanın inkişaf
strategiyası
və taktikası

Statistik təsnifatlar,
standartlar və
registrlər

Statistik müşahidə
metodları

Statistik məlumatların
toplanması, işlənməsi,
saxlanması və yayıl-
ması texnologiyası

İnformasiya şəbəkəsi,
məlumat bazası,
məlumat bankları

Statistik informasiya
sisteminin
təkmilləşdirilməsi

Milli Hesablar
Sistemi

Statistik tədqiqatlar

Statistika sahəsində
beynəlxalq əməkdaşlıq

Statistika:
xronika, informasiya

Bibliografiya:
yeni nəşrlər

Oxucuların rəy
və təklifləri

Statistika:
rəsmi sənədlər

Statistika:
metodoloji təminat
(metodoloji əlavələr)

Statistika:
faktlar və proqnozlar
(statistik əlavələr)

Mündəricat

səh.

STATİSTİKAYA DAİR HÖKUMƏT QƏRARLARI

“Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi yanında Statistika Şurasının yeni tərkibinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı.....	4
--	---

İQTİSADI-STATİSTİK TƏDQİQATLAR

<i>Gündüz Məmmədov, Hicran Cabbarova</i> Azərbaycanda quşçuluğun mövcud vəziyyəti və inkişaf istiqamətləri.....	6
<i>Səadət Rəhimova</i> Müasir dövrdə ölkəmizdə demoqrafik vəziyyət.....	15
<i>Fərid Əhmədov</i> Hüquqpozmaların anlayışı, növləri və statistik təhlili	26
<i>Aфem Сулейманова</i> Об одном из подходов к маркированию документов на предмет их конфиденциальности.....	36
<i>Nərgiz Çaləbi</i> Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafında kiçik və orta sahibkarlığın rolu və inkişafının statistik qiymətləndirilməsi.....	46
<i>Şamxal Məmmədov</i> Azərbaycanda dövrün tələbinə uyğun İKT-nin və elektron ticarətin inkişafı.....	54
<i>Günay Rəhimli</i> Azərbaycanın sosial hesablar matrisinin tərtibi.....	61

METODOLOGİYA

<i>Yusif Yusifov, Ramiz Cavadov</i> İşğaldan azad edilmiş ərazilərin dayanıqlı inkişaf strategiyası və rəqabət mühitinə yeni baxış.....	70
<i>Севиндэж Аббасова</i> Влияние глобализации и цифровизации на развитие профессии специалиста по управленческому учету.....	76
<i>Zərifə Nağıyeva, Saleh Mövlamov</i> Rəqəmsal texnologiyalara əsaslanan əmək bazarı.....	83
<i>Famil Niftiyev</i> Ömür boyu gəlirə əsaslanan Yorgenson və Fraumen yanaşması.....	89

2021-ci İL ÜZRƏ ÖLKƏNİN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINA DAİR GÖSTƏRİCİLƏR

Makroiqtisadi göstəricilər.....	94
Ümumi Daxili Məhsul istehsalı.....	96
Maliyyə mənbələri üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlər.....	96
İqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlərin dəyəri.....	97
Pərakəndə ticarət dövryyəsinin məhsullar üzrə strukturu.....	98
İqtisadiyyata kredit qoyuluşu.....	98
Dövlət büdcəsinin gəlirləri.....	98
Dövlət büdcəsinin xərcləri.....	99
Nəqliyyat sektorunda yük dövryyəsi.....	99
Nəqliyyat sektorunda sərnişin dövryyəsi.....	100
Azərbaycanın tərəfdaş ölkələrlə xarici ticarət göstəriciləri.....	100
İxrac olunan mühüm növ məhsullar.....	101
İdxal olunan mühüm növ məhsullar.....	102

AZƏRBAYCANIN STATİSTİKA TARİXİ SƏHİFƏLƏRİNDƏN

Peçerskiy İlya Borisoviç.....	103
Məqalələrin təqdim olunma qaydaları.....	104

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ NAZİRLƏR
KABİNETİ**

Q Ə R A R

**Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi yanında
Statistika Şurasının yeni tərkibinin təsdiq edilməsi haqqında**

“Statistika haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 2 fevral tarixli 360 nömrəli Fərmanının 2.1-ci bəndinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti **qərara alır**:

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi yanında Statistika Şurasının səlahiyyət müddətinin bitdiyini nəzərə alaraq, onun aşağıdakı yeni tərkibi təsdiq edilsin:

Şuranın sədri

Budaqov Tahir Yaqub oğlu - Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin sədri

Şuranın üzvləri:

İsmayılov Rafiq Səlim oğlu - Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Aparatının Vergi siyasəti və gəlirlər şöbəsi müdirinin müavini

Həsənli Anar Tarif oğlu - Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi Aparatının Makroiqtisadi proqnozlaşdırma və təhlil şöbəsi müdirinin müavini

Rəhimli Elşən Moqif oğlu - Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin İqtisadi təhlil və uçota nəzarət baş idarəsi rəisinin müavini

- Əhmədov Əzizağa Nəriman oğlu - Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi Texnoloji İnnovasiyalar və Statistika Baş İdarəsinin Gömrük Statistikası İdarəsinin rəisi
- Nəsirov Samir Şahmur oğlu - Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının Statistika departamentinin direktoru
- Tağıyev Çingiz Həsən oğlu - Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyasının Zəhmətkeşlərin əməyinin və sosial-iqtisadi mənafeələrinin müdafiəsi şöbəsinin müdiri
- Hümbətov Fuad Dursun oğlu - Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (İşəgötürənlər) Təşkilatları Milli Konfederasiyasının Baş katibinin müavini
- İsaxanlı Hamlet Abdulla oğlu - “Xəzər” Universitetinin Direktorlar və Qəyyumlar Şurasının sədri
- Yaqubov Sakit Məmədi oğlu - Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elm üzrə prorektoru
- Muradov Allahyar Niyaz oğlu - Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini
- İsmayılov Dağbəyi Mirzəxan oğlu - Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyinin (AZƏRTAC) İdarə Heyəti sədrinin müavini
- Qaraşov Fərhad Arif oğlu - “Azərbaycan Nar İstehsalçıları və İxracatçıları Assosiasiyası” İctimai Birliyinin İdarə Heyətinin sədri
- Quliyev Aydın Alqulu oğlu - “Bakı-Xəbər” qəzetinin baş redaktoru
- İbrahimov Zaur İbrahim oğlu - Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin Müşahidə Şurasının üzvü
- Şuranın katibi**
- Əhmədli Hikmət Bakir oğlu - Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi Aparatının Statistika işlərinin əlaqələndirilməsi və strateji planlaşdırma şöbəsinin aparıcı məsləhətçisi.

Əli Əsədov

Azərbaycan Respublikasının Baş naziri

BAKİ ŞƏHƏRİ, 19 NOYABR 2021-Cİ İL

№ 356

**AZƏRBAYCANDA QUŞÇULUĞUN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ İNKİŞAF
İSTİQAMƏTLƏRİ**

Gündüz Məmmədov

*Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin
Kənd təsərrüfatı statistikasına şöbəsinin müdiri
AZ 1136, Bakı şəhəri, İnşaatçılar prospekti 81
e-poçt: gunduz.mammadov@stat.gov.az*

Hicran Cabbarova

*Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin
Kənd təsərrüfatı statistikasına şöbəsinin baş məsləhətçisi,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin dissertantı,
AZ 1136, Bakı şəhəri, İnşaatçılar prospekti 81
e-poçt: hijran.jabbarova@stat.gov.az*

Açar sözlər: quşçuluq, yumurta istehsalı, quş əti istehsalı, kənd təsərrüfatı müəssisələri, damazlıq yumurta, dövlət dəstəyi.

Ключевые слова: птицеводство, производства яиц, мясо птицы, сельхозпредприятия, инкубационные яйца, господдержка.

Keywords: poultry, egg production, poultry production, agricultural enterprises, breeding eggs, state support.

Ölkə əhalisinin yüksək keyfiyyətli ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi, idxaldan asılılığın aradan qaldırılması dövlət siyasətinin ən vacib prioritetlərindəndir. Etibarlı ərzaq təminatı hər bir ölkənin iqtisadi sabitliyinin və sosial dayanıqlılığının başlıca şərtidir.

Dünya əhalisinin sayının sürətlə artması bu gün kənd təsərrüfatı qarşısında bir sıra ciddi məsələlərin həll edilməsi zərurətini meydana çıxarmışdır. Cəmiyyətin hər bir üzvünün ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafından birbaşa asılıdır. Kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafı isə öz növbəsində ətraf mühitin qorunması, iqtisadi və sosial sahədə bərabərlik mühitinin yaradılması və iqtisadi səmərəyə nail olunması kimi üç vacib istiqamətdə nəticələrin əldə edilməsindən asılıdır. Kənd təsərrüfatı sektorunda önəmli yer tutan quşçuluğun inkişafı isə bu vacib vəzifənin yerinə yetirilməsində xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, quşçuluq məhsulları (yumurta, quş əti və ət məhsulları) əhalinin daha ucuz və keyfiyyətli heyvan məhsulü zülal və əvəzolunmaz amin turşuları ilə təmin edilməsinə imkan verir [17].

Quşçuluq əhalini ət və yumurta ilə təmin edən mühüm heyvandarlıq sahəsidir. Qarşıya qoyulan mühüm vəzifələrdən biri əhalinin ət və ət məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi üçün bu sahəni daha da inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Son dövrlər dünyada istehsal olunan ət məhsullarının ümumi həcmində quş ətinin payı artmışdır.

Cədvəl 1

Broyler quşlarının əti istehsalı üzrə dünya liderləri, milyon ton

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ABŞ	18,21	18,51	18,94	19,36	19,94	20,24	20,47
Çin	13,56	12,45	11,60	11,70	13,75	14,60	15,30
Braziliya	13,55	13,52	13,61	13,36	13,69	13,88	14,18

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Avropa İttifaqı	10,89	11,56	11,91	12,26	12,56	12,20	12,60
Rusiya	4,22	4,33	4,68	4,68	4,67	4,72	4,71
Hindistan	3,26	3,46	3,76	4,06	4,35	4,00	4,20
Meksika	3,18	3,28	3,40	3,49	3,60	3,70	3,78
Tailand	2,69	2,81	2,99	3,17	3,30	3,25	3,34
Türkiyə	1,91	1,88	2,14	2,16	2,14	2,20	2,25
Argentina	2,09	2,12	2,15	2,07	2,17	2,19	2,22

Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, broyler quşlarının əti istehsalına görə ilk yeri ABŞ tutur, 2018-ci ilə qədər Braziliya bu siyahıda 2-ci yerdə qərar tutsa da, 2018-ci ildən etibarən Çin ikinci yerdə qərarlaşmışdır [18].

Quşlar dedikdə toyuq, ördək, qaz, hind toyuğu, bildirçin, dəvəquşu və s. nəzərdə tutulur. Əhaliyə məxsus təsərrüfatlarda əsasən toyuq, qaz, ördək və hind toyuğu yetişdirilir. 2015-ci ildə Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən keçirilmiş kənd təsərrüfatının siyahıyaalınmasının nəticələrinə əsasən ölkə üzrə 36944,4 min baş toyuq və xoruz, 993,5 min baş qaz, 701,8 min baş ördək, 1117,6 min baş hind toyuğu, 3,0 min baş bildirçin mövcud olmuşdur [9].

Quşçuluq heyvandarlığın əsas sahəsi olub digər sahələrə nisbətən daha çox gəlirli sahədir. Quşçuluğun əsas məhsulları quş əti və quş yumurtası hesab olunur. **Quş əti** pəhriz xüsusiyyətlərinə görə çox faydalı və dadlı, **quş yumurtası** isə əhali tərəfindən və qida sənayesinin müxtəlif sahələrində geniş istifadə olunan əsas məhsuldur. Quşçuluqda əlavə məhsul dedikdə **quş tükü (lələk)** və **quş peyini** nəzərdə tutulur. Tükün emalı ilə məşğul olan sənaye sahələrində qaz və ördək tükü daha qiymətli sayılır [7]. Quş peyini eyni zamanda qiymətli üzvi gübrə hesab olunur. Quşçuluğun bütün məhsullarının istehsalı rentabellidir, bu sahədə alınan çıxış məhsullardan və tullantılardan lazımınca istifadə olunur. Ümumilikdə nəzər salsaq, quşçuluqda tullantı məhsul demək olar ki, yoxdur [6].

2020-ci ildə ölkə üzrə 30175,8 min baş quş, o cümlədən fərdi sahibkar, ailə kəndli və ev təsərrüfatlarında 18355,5 min baş və ya 60,8 faiz, kənd təsərrüfatı müəssisələri üzrə isə 11820,3 min baş və ya 39,2 faiz quş mövcud olmuşdur. Ötən illə müqayisədə quşların baş sayı 2054,4 min baş və ya 6,4 faiz azalmışdır. Belə ki, kənd təsərrüfatı müəssisələri üzrə quşların baş sayının 14143,6 min başdan 11820,4 min başa qədər azalması ümumi respublika üzrə quşların baş sayının azalmasına səbəb olmuşdur. 2011-ci illə müqayisədə isə ölkə üzrə quşların baş sayı 30,3 faiz artmışdır [10]. Ətraflı məlumat cədvəl 2-də verilmişdir.

Cədvəl 2

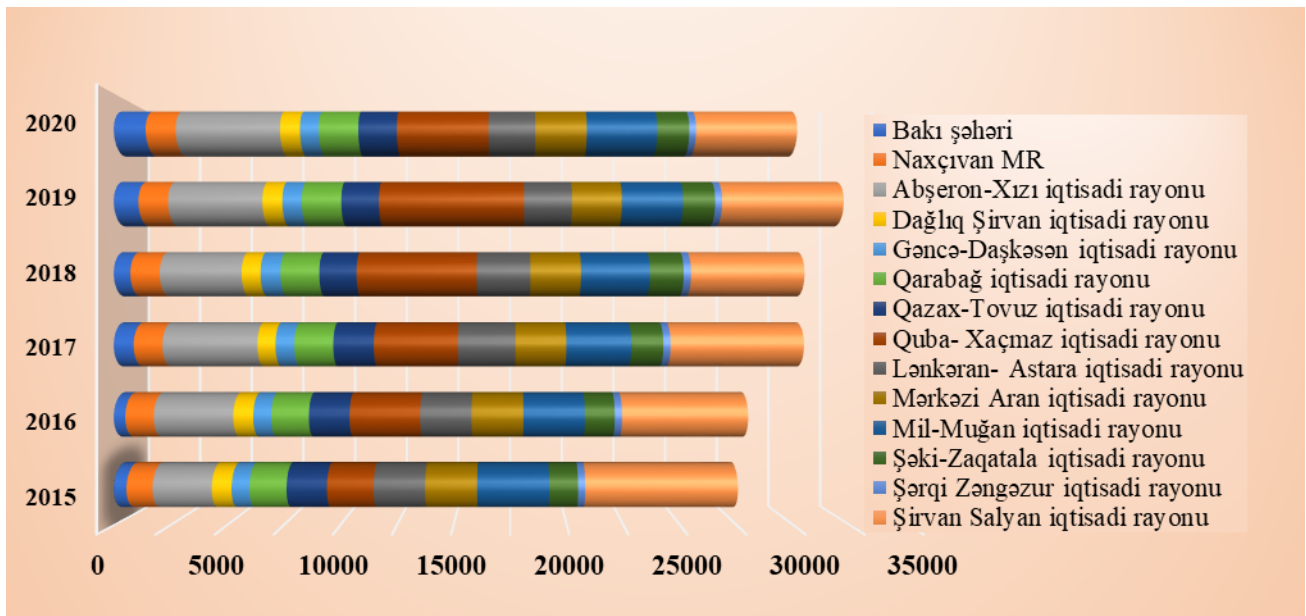
2011-2020-ci illərdə respublika və iqtisadi rayonlar üzrə quşların sayı, min baş

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Respublika üzrə cəmi	23162,0	24581,4	25172,7	28851,7	27559,4	28009,5	30473,4	30498,4	32230,2	30175,8
Bakı şəhəri	358,3	445,9	334,1	298,7	557,5	504,0	875,4	731,8	1085,5	1404,1
Naxçıvan MR	943,7	1056,6	1076,4	1112,0	1153,3	1256,6	1277,7	1292,7	1307,0	1323,9
Abşeron-Xızı iqtisadi rayonu	2061,8	2007,6	1879,5	3297,8	2613,5	3513,9	4189,3	3619,2	4169,1	4610,8
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	763,1	780,5	845,2	851,7	873,2	879,3	796,7	834,1	880,9	878,1
Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonu	739,7	750,8	866,6	865,7	784,2	792,0	835,2	881,8	856,2	831,7
Qarabağ iqtisadi rayonu	1421,4	1442,8	1559,8	1748,3	1645,6	1667,5	1717,8	1715,1	1746,7	1745,5
Qazax-Tovuz iqtisadi rayonu	1699,1	1732,3	2130,8	2253,4	1782,6	1792,9	1787,7	1641,1	1660,4	1701,2
Quba- Xaçmaz iqtisadi rayonu	3269,9	3856,0	2727,9	3747,2	2058,4	3117,1	3709,9	5308,4	6409,3	4048,0

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu	2016,6	2226,6	2169,7	2242,1	2275,1	2271,4	2548,0	2372,2	2116,5	2070,5
Mərkəzi Aran iqtisadi rayonu	2369,2	2233,2	2193,3	2208,6	2297,8	2289,9	2244,2	2230,7	2205,2	2272,4
Mil-Muğan iqtisadi rayonu	2753,0	2983,8	3061,9	3227,6	3184,1	2717,2	2865,2	3040,7	2703,8	3113,2
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	1243,2	1291,6	1292,2	1324,8	1275,4	1319,2	1415,4	1495,4	1413,7	1412,2
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu	266,7	279,7	278,5	285,0	313,9	316,8	320,5	323,0	302,3	293,4
Şirvan Salyan iqtisadi rayonu	3256,3	3494,0	4756,8	5388,8	6744,8	5571,7	5890,4	5012,2	5373,6	4470,8

Quş əti. Quşlar adətən ətlik, yumurtalıq və ətlik-yumurtalıq kimi istiqamətlərə bölünür. Broylar əti yalnız ətlik istiqamətdə nəzərdə tutulan ət növüdür. Quş əti yüksək qidalılıq dəyərinə malik yeyinti məhsuludur. Quş ətinin belə yüksək qidalılıq dəyərinə malik olması bilavasitə onun kimyəvi tərkibi ilə əlaqədardır. Belə ki, quş ətinin tərkibində insan orqanizmi tərəfindən asanlıqla həzm olunan zülallar, yağlar, vitaminlər, mineral maddələr və karbohidratlar vardır. Quş əti qırmızı ətə nisbətən sağlamlıq üçün daha xeyirli sayılır. Quşlar ət çıxımı və həmçinin ətin yeyilə bilən hissəsinə görə digər heyvanlardan fərqlənilir. Belə ki, qaramalda ət çıxımı 50-60 faiz olduğu halda, quşlarda ət çıxımı 80 faizdir [16].

Ölkə üzrə 2020-ci ildə 591,1 min ton diri çəkiddə ət istehsal olunmuşdur ki, bunun 159,1 min tonu və ya 26,9 faizi quş əti olmuşdur. Diri çəkiddə quş əti istehsalı kənd təsərrüfatı müəssisələri üzrə 66,0 min ton, fərdi sahibkar, ailə kəndli ev təsərrüfatları üzrə isə 93,1 min ton təşkil etmişdir. 2019-cu illə müqayisədə quş əti istehsalı 3,2 faiz, o cümlədən fərdi sahibkar, ailə kəndli və ev təsərrüfatları üzrə 8,8 faiz artmışdır [10]. Kənd təsərrüfatı müəssisələri üzrə quşların baş sayının azalması istehsala da öz təsirini göstərmişdir. Belə ki, kənd təsərrüfatı müəssisələri üzrə diri çəkiddə quş əti istehsalı keçən illə müqayisədə 25,9 min ton və ya 3,8 faiz azalmışdır.

Şəkil 1. 2015-2020-ci illərdə respublika və iqtisadi rayonlar üzrə quşların sayı, min baş

Yumurta. Qidalılıq dəyərinə görə yumurta yüksək keyfiyyətli və insan orqanizmində 97-98 faiz mənimsənilən ərzaq məhsuludur. Yumurtanın tərkibində tam dəyərli zülallar, yağlar, vitaminlər və mineral maddələr vardır. Yumurta maddələr mübadiləsini normallaşdırır, sinir sistemini möhkəmləndirir, infeksiyon xəstəliklərə qarşı müqaviməti artırır [8].

2020-ci ildə ölkə üzrə 1906,2 milyon ədəd, o cümlədən fərdi sahibkar, ailə kəndli və ev təsərrüfatları üzrə 1103,4 milyon ədəd və ya 57,9 faiz, kənd təsərrüfatı müəssisələri üzrə 802,8 milyon ədəd və ya 42,1 faiz yumurta istehsal olunmuşdur [10]. Ətraflı məlumat cədvəl 3-də verilmişdir.

Cədvəl 3

2011-2020-ci illər üzrə diri çəkiddə quş əti və yumurta istehsalı

İllər	Quş əti, diri çəkiddə, min ton			Yumurta istehsalı, milyon ədəd		
	Bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə	o cümlədən		Bütün təsərrüfat kateqoriya-ları üzrə	o cümlədən	
		kənd təsərrüfatı müəssisələri	fərdi sahibkar ailə kəndli və ev təsərrüfatları		kənd təsərrüfatı müəssisələri	fərdi sahibkar ailə kəndli və ev təsərrüfatları
2011	95,3	40,7	54,6	1011,0	260,2	750,8
2012	119,1	63,9	55,2	1226,7	442,9	783,8
2013	129,6	73,5	56,1	1401,5	562,3	839,2
2014	135,9	85,5	50,4	1562,7	704,8	857,9
2015	132,6	77,8	54,8	1552,9	650,4	902,5
2016	130,4	71,3	59,1	1609,8	694,3	915,5
2017	142,9	81,5	61,4	1714,0	784,4	929,6
2018	150,3	76,0	74,3	1676,2	644,1	1032,1
2019	154,2	68,6	85,6	1827,1	771,6	1055,5
2020	159,1	66,0	93,1	1906,2	802,8	1103,4

Cədvəlin məlumatlarından aydın görünür ki, son 10 il ərzində quş əti istehsalı bütün təsərrüfat kateqoriyalarında 66,9 faiz, o cümlədən ailə kəndli və ev təsərrüfatları üzrə 70,5 faiz, kənd təsərrüfatı müəssisələrində 62,2 faiz artmışdır. Yumurta istehsalı 2011-ci illə müqayisədə 88,5 faiz, o cümlədən kənd təsərrüfatı müəssisələrində 3,1 dəfə, fərdi sahibkar, ailə kəndli və ev təsərrüfatları üzrə 47,0 faiz artmışdır [10]. Son 10 ildə quş əti istehsalı orta hesabla hər il 5,9 faiz, yumurta istehsalı isə 7,3 faiz artmışdır [14]. 2019-cu illə müqayisədə isə quş əti diri çəkiddə 4,9 min ton və ya 3,2 faiz, yumurta istehsalı isə 79,1 milyon ədəd və ya 4,3 faiz artmışdır.

Yumurta və quş əti istehsalı əsasən, ixtisaslaşmış iri təsərrüfatlarda və quşçuluq müəssisələrində mərkəzləşib. Ölkəmizdə yumurta və quş əti istehsalı ilə məşğul olan 34 quşçuluq müəssisəsi fəaliyyət göstərir. Quşçuluq təsərrüfatlarının əsas məqsədi sağlam, cavan quşlar bəsləməkdir. Çünki quşların məhsuldarlığı və damazlıq qabiliyyətinin təkmilləşdirilməsi onların körpə və cavan dövrlərində düzgün bəslənmə və yemləndirilməsindən bilavasitə asılıdır. 2020-ci ilin sonuna quşçuluq fabrikləri üzrə 11671,3 min baş quş mövcud olmuş, 63,9 min ton diri çəkiddə quş əti, 797,8 milyon ədəd toyuq yumurtası istehsal edilmişdir. Orta hesabla bir yumurtlayan toyuqdan 219 ədəd yumurta alınmışdır [15].

Hazırda ölkədə 10 əsas damazlıq quşçuluq subyekti mövcuddur: “Azərquşçuluq” MMC, “Aqropol” MMC, “Araz Damazlıq Quşçuluq” MMC, “Xəmsə” MMC, “Nəzər” KTMİ, “Giləzi Quşçuluq” MMC, “MMZ” MMC, “Qaraqaşlı Broylər” ASC, “Abşeron” KTMİ və “Səba” MMC ölkədə damazlıq yumurta və birgünlük broylər cüclərinin istehsalı ilə məşğul olan iri istehsal müəssisələridir. 2016-2020-ci illərdə orta hesabla hər il ölkəyə 30,3 milyon ədəd damazlıq yumurta idxal edilmişdir. 2020-ci ildə idxal 2019-cu ilə nisbətən 52,3 faiz artaraq 27,8 milyon ədəd təşkil etmişdir [13].

İqtisadiyyatın bir çox sahəsi kimi, ölkədə quşçuluğun daha da inkişaf etdirilməsi daim dövlətin diqqət mərkəzindədir. Quşçuluq elə bir sahədir ki, bu sahəyə qoyulan xərci qısa müddətdə ödəyir. 2009-cu ildən başlayaraq Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaiti hesabına bu sahə ilə məşğul olmaq istəyən sahibkarlara kreditlər verilməsi yeni quşçuluq kompleksləri inşa olunmasına, fəaliyyət göstərən müəssisələrin yenidən qurulmasına və müasir avadanlıqlarla təchiz edilməsinə səbəb olmuşdur. Eyni zamanda əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatında damazlıq quşçuluğun inkişaf etdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyi üçün bu istiqamətdə də dövlət tərəfindən müəyyən dəstək tədbirləri həyata keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə 2016-cı ildən Azərbaycana idxal olunan ev toyuğunun ətinə və yumurtaya əlavə idxal rüsumu

tətbiq olunmuşdur. Tətbiq olunan gömrük rüsumlarına əsasən quş ətinin 1 kiloqramı üçün 1 ABŞ dolları, ərzaq və damazlıq yumurtanın 1000 ədədi üçün 100 ABŞ dollar məbləğində əlavə rüsum müəyyən edilmişdir [1]. Yerli quşçuluq müəssisələrinin istehsal xərclərinin azaldılması məqsədilə quşçuluq üçün avadanlıqların, həmçinin birgünlük damazlıq cücələrin idxalı gömrük rüsumundan azad edilmişdir [2], [3]. Quş ətinin satışı, quşçuluq üçün avadanlıqların idxalı və satışı, quşçuluqda istifadə olunan baytarlıq preparatlarının idxalı əlavə dəyər vergisindən azad edilmişdir [5].

Ölkə üzrə 2020-ci ildə 1906,2 milyon ədəd yumurta istehsal olunmuş, özünütəminatmə səviyyəsi 100 faiz təşkil etmişdir. Gələcəkdə qarşıda duran mühüm məsələlərdən biri əhalinin yumurtaya olan tələbatının davamlı olaraq ödənilməsi, yerli istehsalın idxaldan asılılığının azaldılmasıdır.

Azərbaycan Respublikasında yumurta istehsalı proqnozunu vermək üçün düzxətli tənlikdən istifadə edərək aşağıdakı hesablamaları aparaq:

$$\bar{y}_t = a_0 + a_1 t$$

Burada \bar{y}_t y-in hamarlaşdırılmış qiymətidir,

a_0 və a_1 -düz xəttin parametrləridir,

t -onların sıra nömrəsi, yaxud vaxt dövrüdür.

t -nin qiyməti həmişə məlumdur, ona görə \bar{y}_t - ni müəyyən etmək üçün a_0 və a_1 parametrləri tapılmalıdır. Ən kiçik kvadratlar üsulunun şərtlərini təmin edən aşağıdakı normal tənlik sisteminin həlli a_0 və a_1 parametrlərini müəyyən etməyə imkan verir.

$$\left. \begin{aligned} na_0 + a_1 \sum t &= \sum y \\ a_0 \sum t + a_1 \sum t^2 &= \sum yt \end{aligned} \right\}$$

Burada, y -sıranın həqiqi səviyyələridir,

t -vaxtdır,

n -səviyyələrin sayıdır.

Normal tənlik sistemində müvafiq qiymətləri yerinə yazsaq və a_0 və a_1 parametrini müəyyən edək [12].

$$a_0 = \sum y/n = 14477163/9 = 1608573.67 \text{ min ədəd}$$

$$a_1 = \sum yt / \sum t^2 = 4382794/60 = 73046.6$$

Parametrlərin qiymətlərini düzxətli tənlikdə yerinə yazsaq hər bir il üzrə y -in hamarlaşdırılmış qiymətlərini alarıq:

$$\bar{y}_t = a_0 + a_1 t = 1608573.67 + 73046.6 * t$$

$$\bar{y}_{2012} = 1608573.67 + 73046.6(-4) = 1316387.4$$

$$\bar{y}_{2013} = 1608573.67 + 73046.6(-3) = 1389434.0$$

$$\bar{y}_{2014} = 1608573.67 + 73046.6(-2) = 1462480.5 \text{ və s.}$$

Cədvəl 4

Yumurta istehsalı üzrə parametrlərin hesablanması

İllər	Yumurta istehsalı, min ədəd, y	t	t ²	yt	\bar{y}_t
	1	2	3	4	5
2012	1226711	-4	16	-4906844	1316387,4
2013	1401472	-3	9	-4204416	1389434,0
2014	1562744	-2	4	-3125488	1462480,5
2015	1552916	-1	1	-1552916	1535527,1
2016	1609813	0	0	0	1608573,7
2017	1714024	1	1	1714024	1681620,2
2018	1676213	2	4	3352426	1754666,8
2019	1827072	3	9	5481216	1827713,4
2020	1906198	4	16	7624792	1900759,9
Yekun	14477163	0	60	4382794	14477163

Dinamika sıralarının həqiqi səviyyələrinin cəmi nəzəriyyə səviyyələrinin cəminə bərabər olduqda nəzəri hesablamaların düzgün aparıldığını demək olar. Bizim hesablamamızda nəzəri səviyyənin cəmi həqiqi səviyyənin cəminə bərabərdir (14477163). İndi isə 2021-2025-cü illər üzrə yumurta istehsalının nə qədər təşkil edəcəyinə dair hesablamalar aparaq.

$$\bar{y}_{2021} = 1608573.67 + 73046.6(5) = 1973806.5$$

$$\bar{y}_{2022} = 1608573.67 + 73046.6(6) = 2046853.1$$

$$\bar{y}_{2023} = 1608573.67 + 73046.6(7) = 2119899.6$$

$$\bar{y}_{2024} = 1608573.67 + 73046.6(8) = 2192946.2$$

$$\bar{y}_{2025} = 1608573.67 + 73046.6(9) = 2265993.0$$

Beləliklə, hesablamalara görə Azərbaycan Respublikasında yumurta istehsalının 2021-ci ildə 1973806,5 min ədəd, 2022-ci ildə 2046853,1 min ədəd, 2023-ci ildə 2119899,6 min ədəd, 2024-cü ildə 2192946,2 min ədəd, 2025-cü ildə 2265993,0 min ədəd olacağı gözlənilir.

Şəkil 2. Azərbaycan Respublikasında yumurta istehsalının həqiqi və nəzəri səviyyəsi

Nəzəri səviyyələr Azərbaycan Respublikasında yumurta istehsalının inkişaf meyilini daha aydın göstərir.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 06 iyun tarixli 182 nömrəli qərarına əsasən minimum istehlak səbəti üzrə əsas növ ərzaq məhsullarının illik istehlak norması orta hesabla bütün əhalinin hər nəfəri üçün yumurta üzrə 153 ədəd müəyyən edilmişdir [4]. 2020-ci il üçün bu rəqəm 175 ədəd təşkil etmişdir. Ölkədə istehsal olunan yüksək keyfiyyətli yumurta daxili tələbatı ödəyir, bundan başqa ixrac potensialının yaradılması da nəzərdə tutulmuşdur. 2020-ci ilin yekunlarına əsasən quş əti və ət məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi 79,0 faiz, yumurta ilə özünütəminatmə səviyyəsi isə 100,0 faiz olmuşdur. 2016-cı illə müqayisədə quş əti ilə özünütəminatmə səviyyəsi 0,1 faiz bəndi azalmış, yumurta ilə özünütəminatmə səviyyəsi isə 0,2 faiz bəndi artmışdır [11].

Cədvəl 5

2016-2020-ci illər üzrə adambaşına istehlak, yumurta, quş əti və ət məhsullarının idxalı, ixracı və özünütəminatmə səviyyəsi

İllər	İdxal		İxrac		Adambaşına istehlak		Özünütəminatmə səviyyəsi, faiz	
	Quş əti və ət məhsulları, kq	Yumurta, min ədəd	Quş əti və ət məhsulları, kq	Yumurta, min ədəd	Quş əti və ət məhsulları, kq	Yumurta, ədəd	Quş əti və ət məhsulları	Yumurta
2016	25255	19057	-	-	12,4	156	79,1	98,8
2017	26775	133	236	9194	13,0	158	79,7	100,5
2018	35073	18537	515	44034	14,5	153	75,9	101,5
2019	38990	2384	798	34920	15,0	165	74,6	101,8
2020	30768	162	31	-	14,6	175	79,0	100,0

Azərbaycanda quşçuluq sənayesinin idxaldan asılılığının aradan qaldırılması birbaşa olaraq ölkədə keyfiyyətli və tələb olunan həcmdə olan damazlıq məhsullarından asılıdır. Nəzərə alınmalıdır ki, yem və yem əlavələrinin əsasını təşkil edən inqrediyentlər, vaksin və digər dərman preparatları, həmçinin texnoloji avadanlıqlar xaricdən idxal edilir. Bu zaman iki mühüm məsələ arasında müəyyən ziddiyyətin olduğu üzə çıxır: bir tərəfdən əhalinin ucuz və keyfiyyətli quş əti və yumurtaya olan tələbatının yerli istehsal hesabına tam ödənilməsi, digər tərəfdən sahənin resurs təminatının bütövlükdə idxaldan güclü asılılığı. Təhlillər göstərir ki, ölkəmizdə damazlıq quşçuluq da daxil olmaqla ümumilikdə quşçuluq sənayesi idxal edilən istehsal resursları üzərində qurulmuşdur.

Quşçuluq sahəsi dövlətin daim diqqət mərkəzindədir və bu sahənin inkişafına dair müəyyən tədbirlər həyata keçirilir. Lakin damazlıq sahəsində fəaliyyət göstərən yerli istehsalçıların üzləşdiyi problemlərin həlli, dünyada baş verən qlobal dəyişiklikləri nəzərə almaqla fərdi sahibkarların fəaliyyətinin stimullaşdırılması, quşçuluq sahəsində innovativ texnologiyaların tətbiq olunması, daxili bazarın qorunması və s. bu kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün dövlət dəstəyinin daha da genişləndirilməsinə ehtiyac vardır.

Nəticə

Beləliklə, ölkənin quş əti və yumurtaya olan tələbatının davamlı olaraq ödənilməsi, yerli istehsalın idxaldan asılılığının azaldılması, quşçuluq sahəsində fəaliyyət göstərən fermerlərin bu sahəyə marağının və quşların məhsuldarlıq göstəricilərinin artırılması, quşçuluq məhsullarının ixrac potensialının yaradılması və digər məsələlərin həllində damazlıq quşçuluğun inkişafı əhəmiyyətli rol oynayır. Bu istiqamətdə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsəduyğun hesab olunur.

1. Damazlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən fərdi sahibkarların fəaliyyətinin stimullaşdırılması üçün dövlət dəstəyinin artırılması;
2. Quşçuluq müəssisələrinin fəaliyyətini genişləndirmək məqsədilə güzəştli sığorta proqramının tətbiq edilməsi;
3. Quşçuluğun zəruri tələblər səviyyəsində inkişafına nail olunması və bu sahədə istehsal bazasının genişləndirilməsi ilə yanaşı tənzimləmə və stimullaşdırma mexanizmlərinin ardıcıl yeniləşdirilməsi;
4. Azərbaycan Respublikasında heyvandarlıqda damazlıqla bağlı mövcud normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi;
5. Quşçuluqda damazlıq işlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, məhsuldarlığın və keyfiyyətin artırılmasına yönəldilmiş məqsədli elmi-tədqiqat işlərinin genişləndirilməsi;
6. İnkişaf etmiş ölkələrdən (Fransa, Almaniya, Türkiyə, İsrail və s.) birinin bu sahədə mövcud təcrübəsindən istifadə etməklə quşçuluq sahəsində yeni, müasir və qlobal çağırışlara cavab verən damazlıq sisteminin qurulması;
7. Ölkədə damazlıq işinin strukturu, damazlıq işinə məsul olan əlaqədar qurumların fəaliyyət mexanizminin təkmilləşdirilməsi və bunların nəticəsində müasir tələblərə cavab verən yeni və daha çevik mexanizm və strukturların yaradılması, onların fəaliyyətinin dünya təcrübəsinə müvafiq olaraq təkmilləşdirilməsi;
8. Yem bazasının yaradılması istiqamətində müəyyən tədbirlərin işlənilib hazırlanması, vaksin və dərman preparatları ilə təminat məsələsinin yaxşılaşdırılması və s.

Gündüz Məmmədov, Hicran Cabbarova

Azərbaycanda quşçuluğun mövcud vəziyyəti və inkişaf istiqamətləri

Xülasə

Məqalədə göstərilmişdir ki, heyvandarlığın vacib sahələrindən biri quşçuluqdur. Quşçuluq heyvandarlığın gəlirli sahələrindən biri olmaqla əhalinin yumurta və quş əti kimi qida məhsullarına olan tələbatını ödəyir. Məqalədə ölkə üzrə quşların baş sayı, diri çəkiddə quş əti, yumurta istehsalı barədə məlumatlar verilmişdir. Məlumatlar son 10 ili əhatə etməklə həm respublika, həm də iqtisadi rayonlar üzrə göstərilmişdir. Həmçinin respublika üzrə 2016-2020-ci illər üzrə yumurta və quş əti və ət məhsullarının adambaşına istehlakı, idxalı, ixracı, özünütəminatmə səviyyəsi ilə bağlı məlumatlar verilmişdir. Yumurta istehsalı ilə bağlı proqnozların hazırlanması üçün dinamika sıralarının analitik

üsulla işlənməsi qaydasından istifadə olunmuşdur. Damazlıq quşçuluğunun inkişafı, bu sahədə dövlət dəstəyi, mövcud problemlərin aradan qaldırılması yolları barədə təkliflər irəli sürülmüşdür.

Гюндуз Мамедов, Хиджран Джаббарова

**Текущее положение и направления развития птицеводства в Азербайджане
Резюме**

В статье показано, что одним из наиболее важных направлений развития животноводства является птицеводство. Птицеводство-одна из самых прибыльных отраслей животноводства, обеспечивающая потребности населения в ценных пищевых продуктах, таких как яйца и птичье мясо. В статье приведены сведения о поголовье птицы в стране, птицы в живом весе, производстве яиц. Данные за последние 10 лет представлены как по республике, так и по экономическим районам. Также была представлена информация о потреблении на душу населения, уровне импорта, экспорта, самообеспеченности яйцами, мясом птицы и мясными продуктами в стране в 2016-2020 гг. Для расчета прогнозов производства яиц был применен метод аналитического выравнивания динамических рядов. Были внесены предложения по развитию племенного птицеводства, государственной поддержке в этой сфере, существующим проблемам и способам их преодоления.

Gunduz Mammadov, Hijran Jabbarova

**Current situation of poultry in Azerbaijan and its development directions
Summary**

The article shows that one of the most important areas of livestock is poultry. Poultry farming is one of the profitable areas of livestock, meets the needs of the population for valuable food products such as eggs and poultry. The article provides information on the number of poultry by the country, the live weight of the poultry and egg production. The data covering the last decade was given by the country and economic regions of Azerbaijan. Also, information on the per capita consumption of eggs and poultry and meat products by the country for 2016-2020, data on import, export, level of self-sufficiency was given. The method of analyzing the dynamics of the time series was used to make forecasts about egg production. Proposals were made on the development of breeding poultry, government support in this area, the ways to overcome the available problems.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası, idxal gömrük rüsumlarının dərəcələri və ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələrində dəyişikliklər edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı. 7 noyabr 2018-ci il, № 476.
2. “Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1998-ci il 22 aprel tarixli 91 nömrəli qərarında dəyişiklik edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı. Bakı şəhəri, 24 avqust 2017-ci il, № 337.
3. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Qeyri-neft sektorunda istehsalın təşviqi məqsədi ilə idxal gömrük rüsumlarından azad olunan malların xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası (XİFMN) üzrə siyahısı”. Bakı şəhəri, 24 avqust 2017
4. Azərbaycan Respublikasında minimum istehlak səbətinin tərkibinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı. Bakı, 06 iyun 2014-ci il, № 182
5. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı 2020
6. Ə. Cabbarov, S. Hacıyev “Quşçuluq” dərslik. Bakı 2017
7. M. Həsənov “Quşçuluq, yumurta və quş əti istehsalı texnologiyası” Bakı-2009
8. Ə.C. Əhmədov “İstehlak malları istehsalının ümumi texnologiyası” Bakı-2018
9. 2015-ci ildə kənd təsərrüfatının siyahıya alınması Bakı-2016

10. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. Bakı-2021
11. Azərbaycanın ərzaq balansları. Bakı-2021
12. S.Hacıyev “Statistikanın ümumi nəzəriyyəsi” Bakı-2005
13. Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələri. Bakı-2020
14. Orta illik artım (azalma) cədvəlləri. Bakı-2003
15. İribuynuzlu mal-qara, qoyun, keçi, donuz və quşların baş sayı və heyvandarlıq məhsullarının istehsalı. Bakı-2020
16. В.Н. Афанасьев, А.И. Маркова “Статистика сельского хозяйства” Москва-2003
17. E.N. Lətifova “Azərbaycan Respublikasında damazlıq quşçuluğun inkişaf amilləri” Bakı-2021
18. www.usda.gov
19. www.stat.gov.az

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 25.10.2021

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 29.10.2021

Çap üçün qəbul olunmuşdur: __.__.2022

MÜASİR DÖVRDƏ ÖLKƏMİZDƏ DEMOQRAFİK VƏZİYYƏT

Səadət Rəhimova

*Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
Elmi-Tədqiqat və Statistik İnnovasiyalar Mərkəzinin
Statistik innovasiyaların tətbiqi şöbəsinin rəis müavini
AZ 1136, Bakı şəhəri, İnşaatçılar prospekti 81
e-poçt: saadat.rahimova@stat.gov.az*

Açar sözlər: əhalinin sayı, doğum, ölüm, nikah, boşanma, demoqrafik vəziyyət, əhalinin gözlənilən sayı, doğulanda gözlənilən orta ömür uzunluğu, sağlam ömür uzunluğu.

Ключевые слова: численность населения, рождаемость, смертность, брак, развод, демографическая ситуация, ожидаемая численность населения, средняя продолжительность жизни при рождении, ожидаемая продолжительность здоровой жизни.

Keywords: population, births, mortality, marriage, divorce, demographic situation, expected population, life expectancy at birth, healthy life expectancy.

Həm insan sağlamlığına, həm də təhsilə mənfi təsir göstərən COVID-19 pandemiyası insan kapitalına birbaşa zərbə vurdu. Məktəblərin bağlanması bir illik təhsilin üçdə bir hissəsinin itkisinə səbəb olması bərabərsizliyi daha da artırır və sosial baxımdan müdafiəsi qeyri-mütənasib olan şagirdlərə əks təsir edə bilər.

Xəstəlik onsuz da minlərlə insanın həyatına son qoyub və sağ qalan xəstələrin bəzilərində uzun müddətli sağlamlıq problemlərinə səbəb olub. Pandemiya dövrü bitdikdən sonra həm təhsilə, həm də səhiyyəyə bərpa məqsədilə böyük investisiya qoyulması tələb ediləcəkdir [7].

Sağlamlığa gəldikdə, yalnız sağ qalmaq kifayət deyil. Müəyyən bir yaşa çatmış insanlar yalnız bu yaşadək yiyələndikləri ilə deyil, həyatı boyunca öyrənməyə davam etmə və bacarıqlara yiyələnmək üçün sağlam və aktiv olmalıdır. Aktiv və səmərəli uzunömürlülüyə nail olmaq üçün sağlamlıq risklərinin azaldılması xüsusilə vacibdir [7].

Pandemiyanın demoqrafik göstəricilərə təsirini öyrənmək üçün əsas demoqrafik göstəricilərdən - əhalinin, doğulanların, ölənlərin, nikahın, boşanmanın sayını, eləcə də əhalinin gözlənilən sayını, doğulanda gözlənilən və sağlam ömür uzunluğunu nəzərdən keçirək.

Azərbaycan Respublikası üzrə əhalinin gözlənilən sayı koqort-komponent üsulu ilə hesablanaraq əldə olunmuşdur (Cədvəl 1).

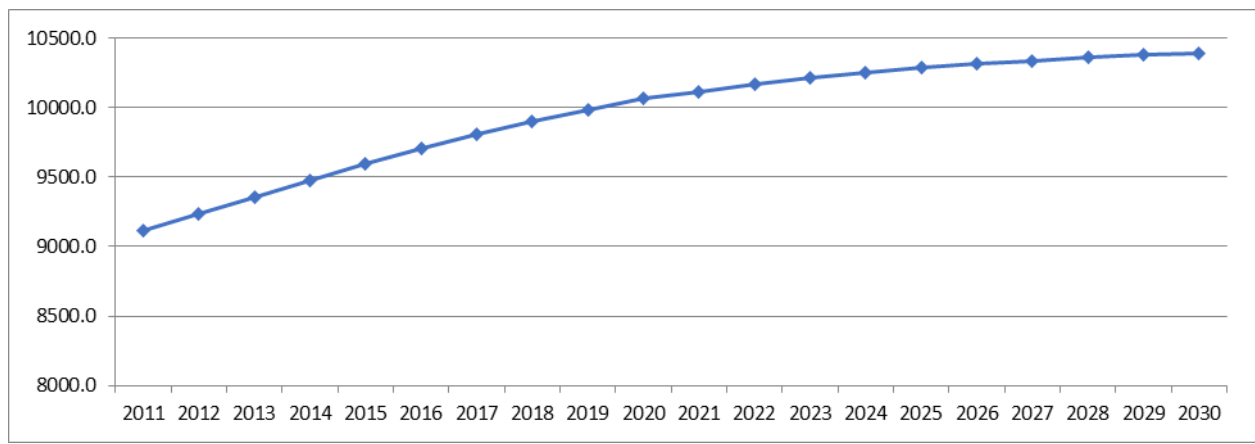
Cədvəl 1

**2030-cu ilədək respublika əhalisinin gözlənilən sayı
(ilin əvvəlinə, min nəfərlə)**

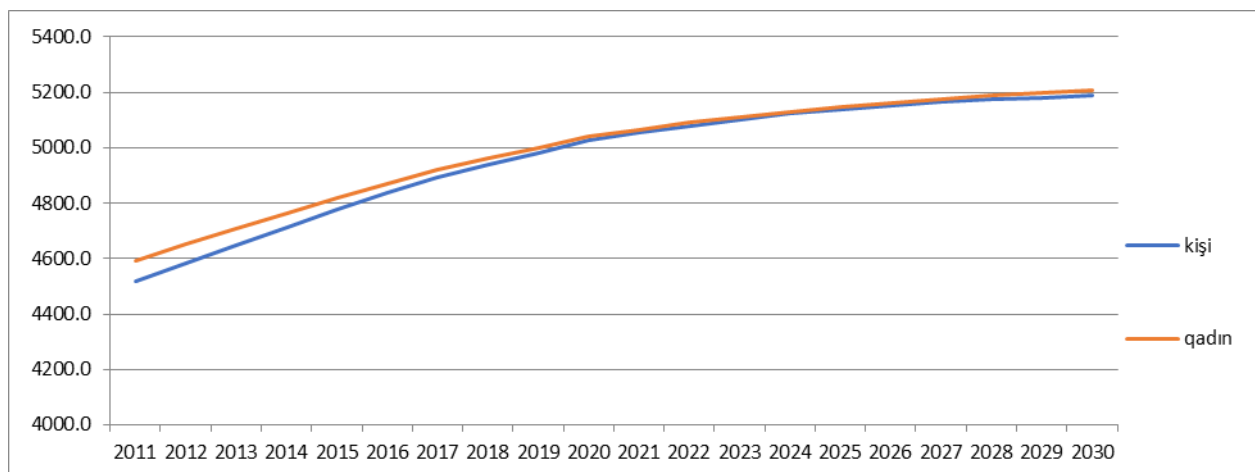
İllər	Bütün əhali		
	hər iki cins	kişi	qadın
2011	9111.1	4517.1	4594.0
2012	9235.1	4583.5	4651.6
2013	9356.5	4648.8	4707.7
2014	9477.1	4713.5	4763.6
2015	9593.0	4775.8	4817.2
2016	9705.6	4835.6	4870.0
2017	9810.0	4891.2	4918.8
2018	9898.1	4938.0	4960.1
2019	9981.5	4982.4	4999.1
2020	10067.1	5028.0	5039.1
2021	10119.1	5053.8	5065.3

İllər	Bütün əhali		
	hər iki cins	kişi	qadın
2022	10169.3	5079.6	5089.7
2023	10214.1	5102.4	5111.7
2024	10253.3	5122.1	5131.2
2025	10287.1	5138.8	5148.3
2026	10316.0	5152.7	5163.3
2027	10340.7	5164.3	5176.4
2028	10361.8	5174.0	5187.8
2029	10380.0	5182.0	5198.0
2030	10396.2	5188.9	5207.3

Cədvəl 1-dəki məlumatlardan istifadə edərək, 2030-cu ilədək müvafiq olaraq əhalinin ümumi sayına və həmçinin cinsə görə gözlənilən sayının qrafiklərini quraq (Şəkil 1 və Şəkil 2).

Şəkil 1. 2030-cu ilədək ölkə əhalisinin gözlənilən sayı, min nəfərlə

Şəkil 2. 2030-cu ilədək cins üzrə ölkə əhalisinin gözlənilən sayı, min nəfərlə

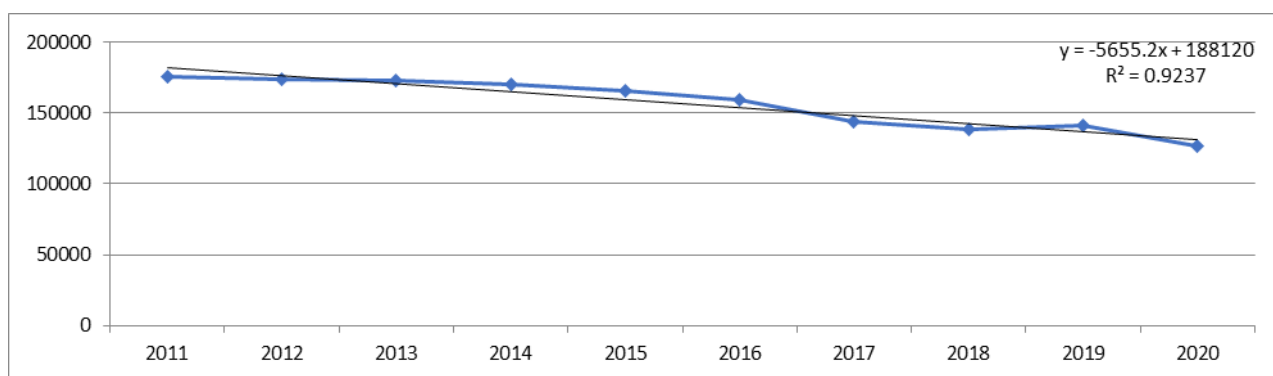
Hesablamalar onu göstərir ki, 2011-2030-cu illər (20 il ərzində) üzrə ölkədə əhali artımı müvafiq olaraq bütün əhalinin sayında - 1285.1 min nəfər (14.1%), kişilərin sayında - 671.8 min nəfər (14.9%), qadınların sayında isə 613.3 min nəfər (13.4%) olması gözlənilir.

İndi isə iki göstəricini: doğulanların və ölənlərin sayını nəzərdən keçirək.

2011-2020-ci illərdə ölkədə doğulanların və ölənlərin sayının dinamikası [6]

İllər	Doğulanlar, nəfərlə			Ölənlər, nəfərlə			Doğulanların ümumi sayına nisbətən, faizlə		Ölənlərin ümumi sayına nisbətən, faizlə	
	hər iki cins	kişi	qadın	hər iki cins	kişi	qadın	kişi	qadın	kişi	qadın
2011	176072	94696	81376	53762	28976	24786	53.8	46.2	53.9	46.1
2012	174469	93587	80882	55017	29488	25529	53.6	46.4	53.6	46.4
2013	172671	92574	80097	54383	29096	25287	53.6	46.4	53.5	46.5
2014	170503	91410	79093	55648	29655	25993	53.6	46.4	53.3	46.7
2015	166210	88415	77795	54697	29130	25567	53.2	46.8	53.3	46.7
2016	159464	84909	74555	56648	29924	26724	53.2	46.8	52.8	47.2
2017	144041	76584	67457	57109	30429	26680	53.2	46.8	53.3	46.7
2018	138982	74224	64758	57250	30643	26607	53.4	46.6	53.5	46.5
2019	141179	75160	66019	55916	29926	25990	53.2	46.8	53.5	46.5
2020	126571	67407	59164	75647	42081	33566	53.3	46.7	55.6	44.4

2011–2020-ci illərdə ölkədə hər iki cins üzrə doğulanların sayının məlumatlarından istifadə edərək (Cədvəl 2) qrafikini quraq.

Şəkil 3. 2011-2020-ci illərdə ölkədə cəmi doğulanlar (hər iki cins)

Cəmi doğulanların gözlənilən sayının modelini quraq:

$$y = -5655.2x + 188120,$$

burada, $R^2 = 0.9237$ -dir.

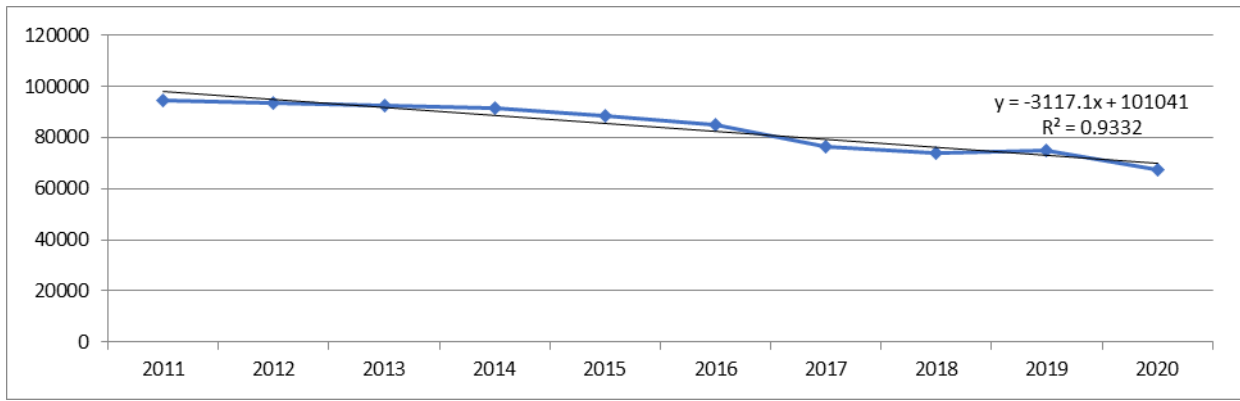
Qrafikin üzərində trendin qurulması nəticəsində alınan R^2 kəmiyyətini görmək olar. Burada R^2 kimi işarə olunan bu kəmiyyətə statistikada determinantlıq əmsalı və ya yaxınlaşma kəmiyyəti deyilir. Məhz bu kəmiyyət alınmış reqressiya modelinin nə qədər uğurlu olmasını göstərir. Determinantlıq əmsalı həmişə 0 ilə 1 aralığında olur. Əgər o, 1-ə bərabərsə, onda funksiya dəqiq olaraq cədvəldəki qiymətlərdən keçir. Əmsalın 0 olması isə reqressiya modelinin seçilmiş növünün son dərəcə uğursuz olması deməkdir. Beləliklə, əmsal 1-ə nə qədər çox yaxınlaşırsa, reqressiya modeli də bir o qədər uğurlu hesab edilir. Cəmi doğulanların gözlənilən sayının modelini qurarkən $R^2 = 0.9237$ -dir.

Göründüyü kimi, reqressiya modelinə $y = -5655.2x + 188120$ funksiyası uyğundur. Deməli, sonrakı illər üzrə proqnozlaşdırma aparmaq üçün göstərilən funksiya yaradılmaq olar. Daha sonra, 2011–2020-ci illərdə ölkədə doğulan oğlan uşaqlarının sayı haqqında olan məlumatlardan istifadə edərək (Cədvəl 2) müvafiq qrafiki quraq:

Doğulan oğlan uşaqlarının gözlənilən sayının modelini quraq:

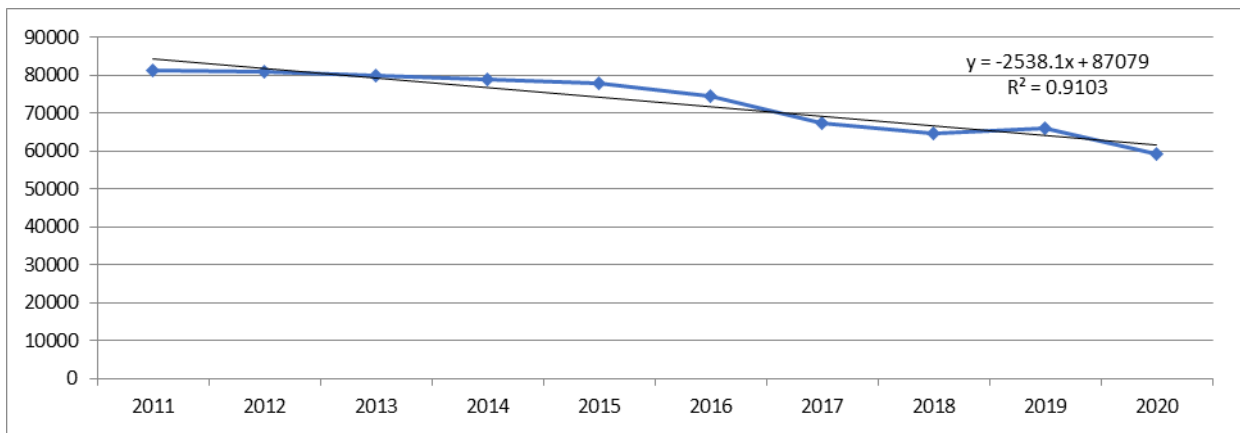
$$y = -3117.1x + 101041,$$

burada, $R^2 = 0.9332$ -dir.

Şəkil 4. 2011-2020-ci illərdə ölkədə doğulan oğlan uşaqlarının sayının qrafik təsviri

2011–2020-ci illərdə ölkədə doğulan qız uşaqlarının sayının məlumatlarından istifadə edərək (Cədvəl 2) müvafiq qrafiki quraq:

Şəkil 5. 2011-2020-ci illərdə ölkədə doğulan qız uşaqlarının sayının dinamikası

Doğulan qız uşaqlarının gözlənilən sayının modelini quraq:

$$y = -2538.1x + 87079,$$

burada, $R^2=0.9103$ -dir.

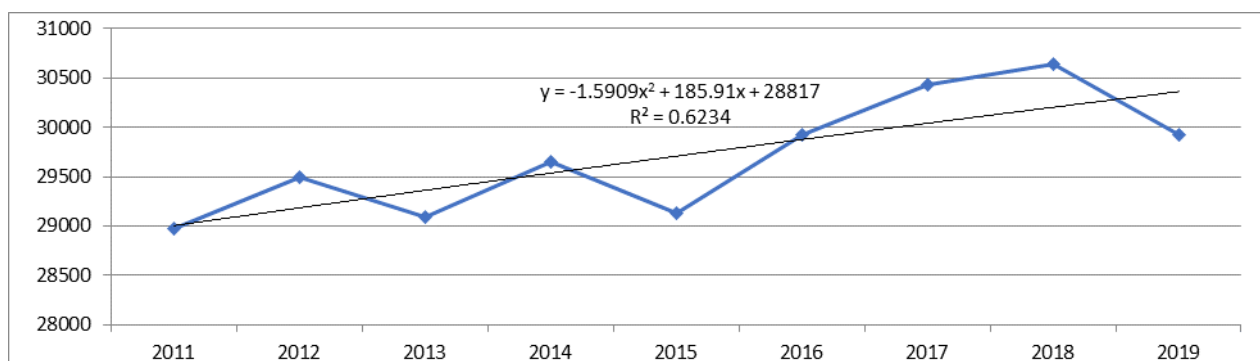
Uyğun olaraq modelləri 2030-cu ilədək doğulanların gözlənilən sayının hesablanmasında da tətbiq edək və cədvəli quraq:

Cədvəl 3

2021-2030-cu illərdə ölkədə doğulanların gözlənilən sayının dinamikası

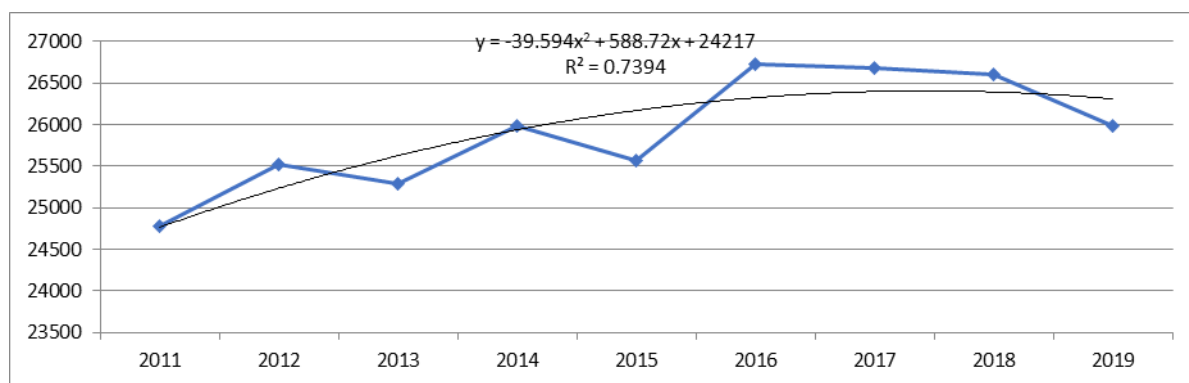
İllər	Doğulanlar, nəfərlə			Doğulanların ümumi sayına nisbətən, faizlə	
	hər iki cins	kişi	qadın	kişi	qadın
2021	125913	66753	59160	53.0	47.0
2022	120258	63636	56622	52.9	47.1
2023	114602	60519	54084	52.8	47.2
2024	108947	57402	51546	52.7	47.3
2025	103292	54285	49008	52.6	47.4
2026	97637	51167	46469	52.4	47.6
2027	91982	48050	43931	52.2	47.8
2028	86326	44933	41393	52.1	47.9
2029	80671	41816	38855	51.8	48.2
2030	75016	38699	36317	51.6	48.4

Cədvəl 2-də verilən ölkə üzrə ölənlərin cinsə görə sayının məlumatlarından istifadə edərək müvafiq olaraq qrafiklərini quraq:

Şəkil 6. 2011-2020-ci illərdə ölkədə ölənlərin sayının qrafiki (kişilər)

Şəkil 6-dan görünür ki, ölənlərin gözlənilən sayının (kişilər) dinamikasını polinomial model vasitəsilə hesablamaq olar: $y = -1.5909x^2 + 185.91x + 28817$. Burada, determinantlıq əmsalı $R^2 = 0.6234$ -dir.

Şəkil 7. 2011-2020-ci illərdə ölkədə ölənlərin sayının qrafiki (qadınlar)

Şəkil 7-dən görünür ki, ölənlərin gözlənilən sayının (qadınlar) dinamikasını polinomial model vasitəsilə hesablamaq olar: $y = -39.594x^2 + 588.72x + 24217$. Burada, determinantlıq əmsalı $R^2 = 0.7394$ kimidir.

Modelləri müvafiq olaraq 2030-cu ilədək ölənlərin gözlənilən sayının hesablanmasında tətbiq edək və cədvəli quraq:

Cədvəl 4

2021-2030-cu illərdə ölkədə ölənlərin gözlənilən sayı

İllər	Ölənlər, nəfərlə			Ölənlərin ümumi sayına nisbətən, faizlə	
	hər iki cins	kişi	qadın	kişi	qadın
2021	56572	30670	25902	54.2	45.8
2022	56399	30819	25580	54.6	45.4
2023	56144	30965	25179	55.2	44.8
2024	55807	31108	24699	55.7	44.3
2025	55387	31248	24139	56.4	43.6
2026	54885	31384	23500	57.2	42.8
2027	54300	31518	22783	58.0	42.0
2028	53633	31648	21986	59.0	41.0
2029	52884	31775	21109	60.1	39.9
2030	52053	31899	20154	61.3	38.7

Daha sonra digər demoqrafik göstəriciləri: 2000-2020-ci illər üzrə rəsmi qeydə alınmış nikah, boşanmalar və onların ümumi əmsallarını cədvəl şəklində nəzərdən keçirək.

**Rəsmi qeydə alınmış nikah və boşanmaların sayı və ümumi əmsalları;
Azərbaycan Respublikası 2000-2020-ci illər [6]**

İllər	Nikahların sayı	Boşanmaların sayı	Əhalinin hər 1000 nəfərinə	
			Nikahların sayı	Boşanmaların sayı
2000	39611	5478	5.0	0.7
2001	41861	5382	5.2	0.7
2002	41661	5738	5.1	0.7
2003	56091	6671	6.8	0.8
2004	62177	6914	7.5	0.8
2005	71643	8895	8.5	1.1
2006	79443	7817	9.4	0.9
2007	81758	8340	9.5	1.0
2008	79964	7933	9.2	0.9
2009	78072	7784	8.8	0.9
2010	79172	9061	8.9	1.0
2011	88145	10747	9.7	1.2
2012	79065	11087	8.6	1.2
2013	86852	11730	9.3	1.3
2014	84912	12088	9.0	1.3
2015	68773	12764	7.2	1.3
2016	66771	13114	6.9	1.4
2017	62923	14514	6.5	1.5
2018	62484	14857	6.4	1.5
2019	63869	17148	6.4	1.7
2020	35348	14628	3.5	1.5

Cədvəldən görüldüyü kimi əhalinin 2020-ci ilədək hər min nəfərinə düşən rəsmi qeydə alınmış nikah və boşanmaların ümumi əmsalı demək olar ki, uyğun olaraq dəyişir. Pandemiya səbəbindən toylara qoyulan qadağaların nəticəsi olaraq, əhalinin hər 1000 nəfərinə nikahların sayı 2019-cu ilə nisbətən 45.3 faiz azalaraq 3.5, boşanma səviyyəsi isə 1.5 təşkil edib. Ölkədə nikah səviyyəsinin bu səviyyəyə düşməsi doğulan uşaqların sayında da öz əksini tapmışdır. Bu isə öz növbəsində 18-20 ildən sonra əhalinin təbii artımına bilavasitə təsirini aydın şəkildə göstərəcəkdir.

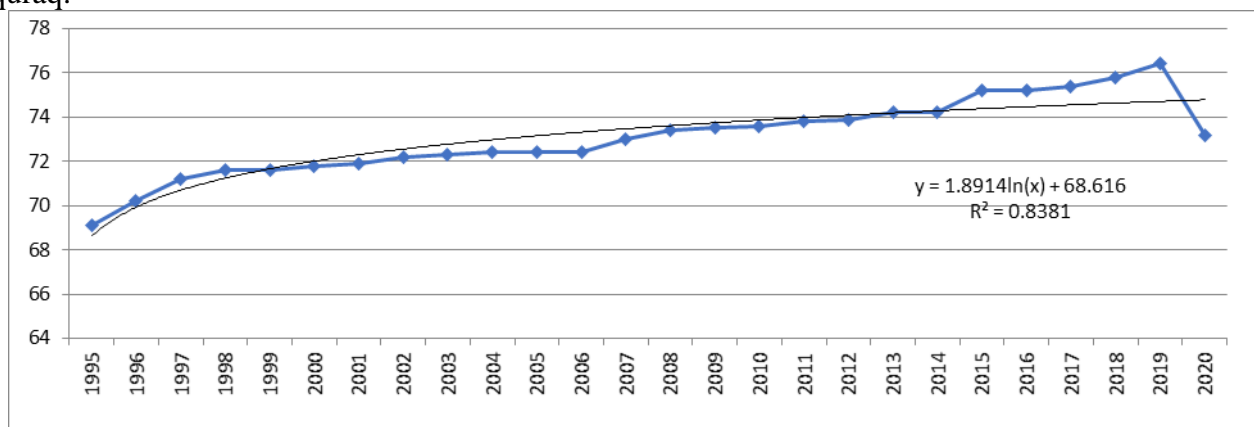
Daha sonra digər göstəriciləri: doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu göstəricisini 1995-2020-ci illər üzrə, sağlam ömür uzunluğu göstəricisini isə 2011-2020-ci illər üzrə cədvəl və qrafik şəklində nəzərdən keçirək.

**1995-2020-cu illərdə ölkə üzrə doğulanda gözlənilən ömür uzunluğunun dinamikası,
yaş sayı [6]**

İllər	Bütün əhali		
	hər iki cins	kişi	qadın
1995	69.1	65.2	72.9
1996	70.2	66.3	73.8
1997	71.2	67.4	74.6
1998	71.6	67.9	75.0
1999	71.6	68.1	75.1
2000	71.8	68.6	75.1
2001	71.9	68.6	75.2
2002	72.2	69.4	75.0
2003	72.3	69.5	75.1
2004	72.4	69.6	75.2
2005	72.4	69.6	75.1

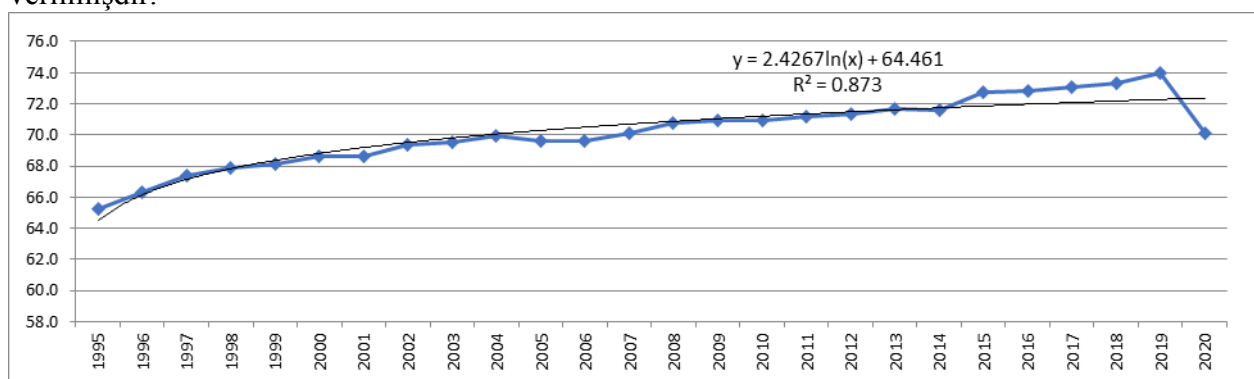
İllər	Bütün əhali		
	hər iki cins	kişi	qadın
2006	72.4	69.6	75.1
2007	73.0	70.1	75.8
2008	73.4	70.8	76.1
2009	73.5	70.9	76.1
2010	73.6	70.9	76.2
2011	73.8	71.2	76.5
2012	73.9	71.3	76.6
2013	74.2	71.6	76.8
2014	74.2	71.6	76.8
2015	75.2	72.7	77.6
2016	75.2	72.8	77.6
2017	75.4	73.1	77.8
2018	75.8	73.3	78.2
2019	76.4	74.0	78.7
2020	73.2	70.1	76.5

Cədvəl 6-nın məlumatlarından istifadə edərək ölkə üzrə hər iki cins, kişilər və qadınlar üçün ayrı-ayrılıqda doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu göstəricisinin müvafiq olaraq qrafik və modelini quraq:

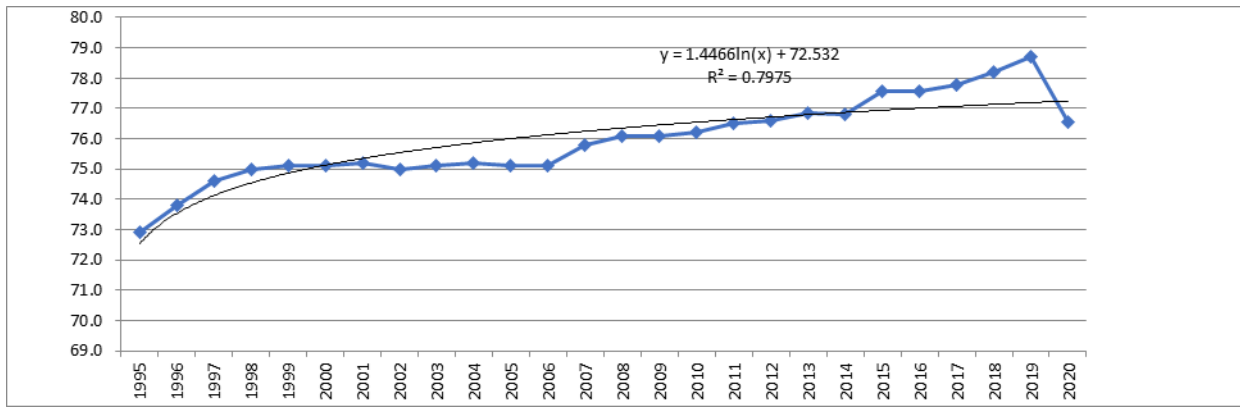
Şəkil 8. Ölkə üzrə doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu (hər iki cins), 1995-2020-ci illər

Şəkil 8-də ölkədə bütün əhali üzrə doğulanda gözlənilən ömür uzunluğunun qrafik təsviri verilmişdir.

Şəkil 9. Ölkə üzrə doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu (kişilər), 1995-2020-ci illər

Şəkil 9-da ölkədə kişilər üzrə doğulanda gözlənilən ömür uzunluğunun qrafik təsviri verilmişdir.

Şəkil 10. Ölkə üzrə doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu, 1995-2020-ci illər (qadınlar)

Şəkil 10-da isə ölkədə qadınlar üzrə doğulanda gözlənilən ömür uzunluğunun qrafik təsviri verilmişdir. Qrafiklərdən aydın görünür ki, 2020-ci ildə yaşadığımız hadisələr, o cümlədən pandemiya ölkə üzrə doğulanda gözlənilən ömür uzunluğuna da təsirsiz keçməmişdir.

Şəkil 8-dən görünür ki, ölkədə hər iki cins üzrə doğulanda gözlənilən ömür uzunluğunun proqnozunu $y=1.8914\ln(x) + 68.616$ loqarifmik modeli vasitəsilə hesablamaq olar. Burada, determinantlıq əmsalı $R^2=0.8381$ kimidir.

Şəkil 9-dan görünür ki, ölkədə kişilər üzrə doğulanda gözlənilən ömür uzunluğunun proqnozunu $y=2.4267\ln(x) + 64.461$ loqarifmik modeli vasitəsilə hesablamaq olar. Burada determinantlıq əmsalı $R^2=0.873$ -ə bərabərdir.

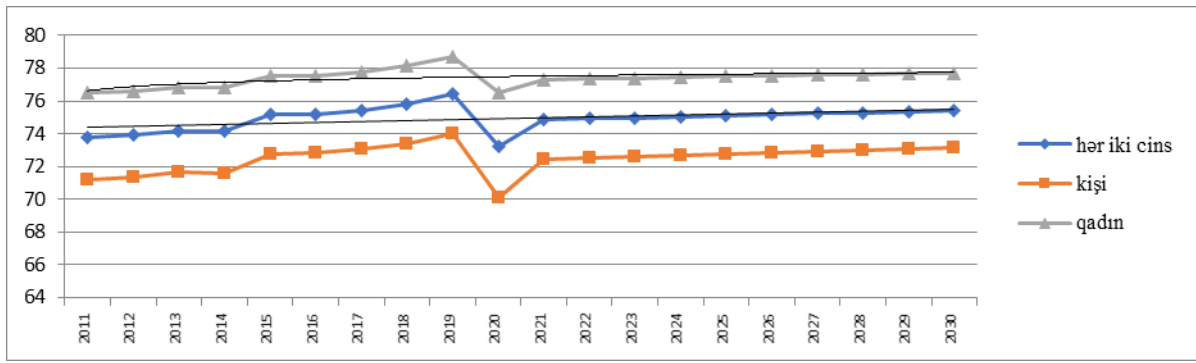
Şəkil 10-dan isə görünür ki, ölkədə qadınlar üzrə doğulanda gözlənilən ömür uzunluğunun proqnozunu $y=1.4466\ln(x) + 72.532$ loqarifmik modeli vasitəsilə hesablamaq olar. Burada isə determinantlıq əmsalı $R^2=0.7975$ -ə bərabərdir.

Loqarifmik modelləri müvafiq olaraq hər iki cins, kişilər və qadınlar üzrə 2030-cu ilədək doğulanda gözlənilən ömür uzunluğunun hesablanmasında tətbiq edək və cədvəli quraq:

Cədvəl 7

2030-cu ilədək ölkə üzrə doğulanda gözlənilən ömür uzunluğunun proqnozu, yaş sayı

İllər	Bütün əhali		
	hər iki cins	kişi	qadın
2011	73.8	71.2	76.5
2012	73.9	71.3	76.6
2013	74.2	71.6	76.8
2014	74.2	71.6	76.8
2015	75.2	72.7	77.6
2016	75.2	72.8	77.6
2017	75.4	73.1	77.8
2018	75.8	73.3	78.2
2019	76.4	74.0	78.7
2020	73.2	70.1	76.5
2021	74.9	72.5	77.3
2022	74.9	72.5	77.4
2023	75.0	72.6	77.4
2024	75.0	72.7	77.5
2025	75.1	72.8	77.5
2026	75.2	72.9	77.5
2027	75.2	72.9	77.6
2028	75.3	73.0	77.6
2029	75.3	73.1	77.7
2030	75.4	73.2	77.7

Şəkil 11. Ölkə üzrə doğulanda gözlənilən ömür uzunluğunun dinamikası və proqnozu

Cədvəl 7-dəki məlumatlara əsasən ölkə üzrə doğulanda gözlənilən ömür uzunluğunun qrafik təsviri şəkil 11-də aydın görünür. 2020-2030-cu illər ərzində ömür uzunluğunun artımı müvafiq olaraq bütün əhalidə - 2.2 il, kişilərdə – 3.1 il, qadınlarda - 1.2 il olması gözlənilir.

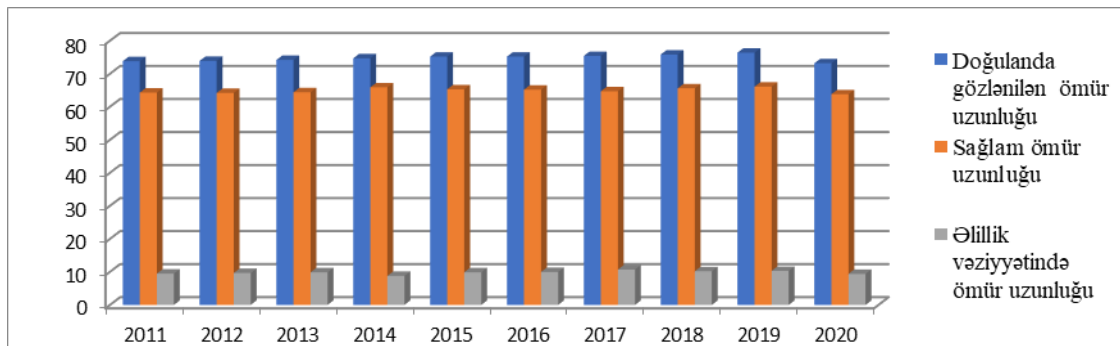
2011-2020-ci illərdə ölkə üzrə sağlam ömür uzunluğunun dinamikasını nəzərdən keçirək.

Cədvəl 8

Azərbaycan Respublikasında əhalinin sağlam və əlillik vəziyyətində ömür uzunluğu

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2019-cu ildə 2011-ci ilə nisbətən artım(+), azalma(-)	2020-ci ildə 2019-cu ilə nisbətən artım(+), azalma(-)
Gözlənilən ömür uzunluğu	73.8	73.9	74.2	74.7	75.2	75.2	75.4	75.8	76.4	73.2	2.6	-3.2
Sağlam ömür uzunluğu	64.3	64.2	64.4	65.9	65.3	65.2	64.7	65.6	66.1	63.8	1.8	-2.2
Əlillik vəziyyətində ömür uzunluğu	9.5	9.7	9.9	8.8	9.9	10.0	10.7	10.2	10.3	9.4	0.8	-0.9
Sağlam vəziyyətdə yaşanacaq ömür uzunluğunun hissəsi(faizlə)	87.1	86.9	86.7	88.2	86.9	86.7	85.8	86.5	86.5	87.2	-	-

Cədvəl 8-dən göründüyü kimi 2011-2020-ci illər üzrə doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu, sağlam ömür uzunluğu, əlillik vəziyyətində yaşanacaq ömür uzunluğu, sağlam vəziyyətdə yaşanacaq ömür uzunluğunun hissəsi (faizlə) göstəriciləri öz əksini tapmışdır. Pandemiya və 2-ci Qarabağ müharibəsi səbəbindən 2020-ci ildə 2019-cu ilə nisbətən doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu və sağlam ömür uzunluğu göstəriciləri müvafiq olaraq 3.2 il və 2.2 il azalmışdır.

Şəkil 12. Əhalinin sağlam və əlillik vəziyyətində doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu

Bu azalmanı Şəkil 12-də də aydın şəkildə görmək mümkündür.

Nəticə

Prezident İlham Əliyev 2019-cu ildə sosial-iqtisadi sahə ilə bağlı keçirilən müşavirədə demişdir: "Azərbaycanın uğurlu inkişafı əhalinin artımına bilavasitə təsir edən amildir və biz buna daim hazır olmalıyıq" [8].

Demografik proseslərin intensivliyini təmin etmək üçün ölkəmizdə mövcud olan zəruri imkanlardan, münbit şəraitdən, təbii ehtiyatlar və potensialdan səmərəli istifadə edilir. O üzəndən bugünkü innovativ modernləşmə və tərəqqi prosesində əhalinin təkrar istehsalının təmin edilməsi Azərbaycanın davamlı inkişafında prioritetlərdən birini təşkil edir.

Səhiyyə və təhsil sahəsində əldə olunacaq nailiyyətlər ölkəmizdə demografik vəziyyətin daha da yaxşılaşmasına gətirib çıxaracaq. Belə ki, ortamüddətli perspektivdə 2025-ci ilədək doğum sayı artacaq, ölüm azalacaq, əhalinin gözlənilən sayı, doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu və sağlam ömür uzunluğu göstəricilərində artım olacaq.

Hökumətin 2030-cu ilədək dövrü əhatə edən yeni milli inkişaf mərhələsinə qədəm qoyması, eyni zamanda koronavirus (COVID-19) pandemiyasının mənfi sosial-iqtisadi təsirlərini, Yuxarı Qarabağ regionu və onun ətrafında baş vermiş münaqişənin dağıdıcı nəticələrini aradan qaldırmaq üçün gördüyü həlledici tədbirlər eyni vaxta təsadüf edir.

Müasir iqtisadi inkişaf və sosial rifah konsepsiyasının reallaşmasında həlledici rol oynayan insan resursları demografik potensialı formalaşdıran əhalinin təkrar istehsalı proseslərinin xarakteri ilə birbaşa bağlıdır. Demografik proseslərin dinamikası isə onların intensivliyindən, əhalinin demografik tərkibi və davranışlarından asılıdır [8].

Səadət Rəhimova

Müasir dövrdə ölkəmizdə demografik vəziyyət

Xülasə

Məqalədə demografik proseslərin ayrılmaz hissəsi olan göstəricilər: əhalinin sayı, doğum, ölüm, əhalinin gözlənilən sayı, doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu, sağlam ömür uzunluğu və bu göstəricilərin proqnoz sayı da geniş şəkildə tədqiq edilmişdir. Məqalədə göstəricilərə dair cədvəllər qurulmuş, müvafiq olaraq qrafiklər verilmişdir. Koqort-komponent üsulu ilə hesablanmış ölkə əhalisinin gözlənilən sayı cədvəl və qrafik şəkildə verilmişdir. Doğulanların sayının modelləri qurulmuş və doğulanların gözlənilən sayının dinamikası cədvəl şəklində verilmişdir. Analoji olaraq, ölənlərin sayının da modelləri qurulmuş və gözlənilən sayının dinamikası verilmişdir. Daha sonra, doğulanda gözlənilən orta ömür uzunluğunun dinamikası, proqnozu cədvəl və qrafik şəkildə təqdim olunmuşdur. Ölkə əhalisinin sağlam və əlillik vəziyyətində ömür uzunluğu göstəriciləri cədvəl və qrafik şəkildə verilmişdir.

Саадат Рагимова

Демографическая ситуация в нашей стране в новейшее время

Резюме

В статье исследуются показатели, являющиеся неотъемлемой частью демографических процессов: численность населения, рождаемость, смертность, ожидаемая численность населения, ожидаемая продолжительность жизни при рождении, ожидаемая продолжительность здоровой жизни и прогнозируемое количество этих показателей. В статье представлены таблицы по индикаторам, соответственно приведены графики. Ожидаемая численность населения страны, рассчитанная методом когортных компонентов, представлена в табличной и графической формах. Построены модели количества рождений, а динамика ожидаемого числа рождений представлена в табличной форме. Аналогичным образом были построены модели количества смертей и дана динамика ожидаемого числа. Затем динамика и прогноз ожидаемой продолжительности жизни при рождении представлены в табличной и графической форме. В табличной и графической форме представлена ожидаемая продолжительность жизни населения страны в здоровом и нетрудоспособном состоянии.

Saadat Rahimova
Demographic situation in our country in modern times
Summary

The article examines indicators that are an integral part of demographic processes: population size, fertility, mortality, expected population size, life expectancy at birth, healthy life expectancy and the predicted number of these indicators. The article presents tables by indicators, respectively, graphs are given. The expected population size of the country, calculated using the cohort component method, is presented in tabular and graphical forms. Models of the number of births have been built, and the dynamics of the expected number of births is presented in tabular form. Models of the number of deaths were built in a similar way and the dynamics of the expected number was given. Then the dynamics and forecast of life expectancy at birth are presented in tabular and graphical form. The life expectancy of the country's population in a healthy and disabled state is presented in tabular and graphical form.

Ədəbiyyat

1. В.М. Медков Демография. Москва 2004 г.
2. Н.В.Зверева, В.В.Елизаров, И.Н.Веселкова. Основы демографии. Москва 2004
3. Л.Е.Дарский, М.С.Тольц. Демографические таблицы: Учебное пособие / Под редакцией М.Б. Денисенко. Москва 2013
4. Валентей Д.И. (ред.) Демографический энциклопедический словарь, 1985
5. Борисов В.А. Демография: Учебник для вузов. М., 1999
6. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin saytı: www.stat.gov.az
7. Доклад Всемирного Банка об экономике региона европы и центральной азии • Осень 2020 COVID-19 и человеческий капитал.
8. <https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/dunyada-yasanan-demoqrafik-bohran-fonunda-azerbaycan-realligi-172513>

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 25.10.2021

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 29.10.2021

Çap üçün qəbul olunmuşdur: __.__.2022

HÜQUQPOZMALARIN ANLAYIŞI, NÖVLƏRİ VƏ STATİSTİK TƏHLİLİ

Fərid Əhmədov

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin

Sosial statistika şöbəsinin Dövlət idarəetməsi və hüquqpozmalar statistikasına sektorunun müdiri

AZ 1136, Bakı şəhəri, İnşaatçılar prospekti 81

e-poçt: farid.ahmadov@stat.gov.az

Açar sözlər: hüquqpozma, qəsd, ehtiyatsızlıq, hüquqpozmanın hüquqi tərkibi, hüquqpozmaların növləri, cinayət, inzibati, intizam, mülki hüquqpozmalar (xətalər), əfv, qeydə alınmış cinayətlər, məişət zorakılığı, zərərçəkmiş şəxslər.

Ключевые слова: правонарушение, покушение, неосторожность, правовой состав правонарушения, виды правонарушений, уголовные, административные, дисциплинарные, гражданские правонарушения (нарушения), помилование, зарегистрированные преступления, бытовое насилие, потерпевшие лица.

Keywords: offense, attempt, negligence, legal composition of the offense, types of offenses, criminal, administrative, disciplinary, civil offenses (violation), pardon, registered offences, domestic violence, victims.

Hüquqpozmaların anlayışı [1].

Ümumi şəkildə hüquqpozma ictimai təhlükəli olan, yəni cəmiyyətə ziyan vuran və qanunla cəzalandırılan əməl kimi səciyyələndirilə bilər. Hüquqpozmalar onunla ictimai təhlükəlidir ki, onlar cəmiyyətin həyat fəaliyyətinin normal ritmini dağdır, hakim ictimai münasibətlərə qarşı istiqamətlənmiş, onlara sosial gərginlik və konflikt elementi daxil edir.

Qanunvericilikdə hüquqpozmanın konkret əlamətləri müəyyən edilir ki, bu da onu insanların törətdiyi digər cəmiyyətə zidd əməllərdən (məsələn, qanunla cəzalandırılmayan qeyri-əxlaqi hərəkətlərdən) fərqləndirməyə imkan verir. Hüquqpozmaların aşağıdakı əlamətləri vardır:

Birincisi, hüquqpozma hüquq normasındaki göstərişlərin yerinə yetirilməməsi və ya lazımı qaydada yerinə yetirilməməsi ilə əlaqədar olan əməllər hesab edilir. Ona görə də hüquqpozmanın ən vacib əlaməti onun hüquqazidd olmasıdır. Qanunun tələblərindən uzaqlaşmaq, konkret hüquqi vəzifələri yerinə yetirməmək, hüquqdan onun təyinatına zidd olaraq (hüquqdan sui-istifadə) istifadə etmək və s. əməllər hüquqazidd əlamətləri əks etdirir.

İkincisi, hüquqpozmanın subyektı qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatmış (bir qayda olaraq 14-16 yaş), hüquq qabiliyyətli, anlaqlı şəxslərdir ki, onlarda öz hərəkətlərinə hesabat vermək, öz davranışına rəhbərlik etmək qabiliyyəti vardır. Beləliklə, hüquqpozma ağılla hərəkət etməyə qadir olan insanın iradəsinin ifadəsi kimi xarakterizə olunur. Ona görə də azyaşlıların və psixi cəhətdən anlaşıq olan şəxslərin törətdiyi ictimai-təhlükəli əməllər hüquqpozma hesab olunmur. Azyaşlıların törətdiyi qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş ictimai təhlükəli əmələ görə müvafiq tərbiyəni və nəzarəti həyata keçirməməkdə təqsirkar olan şəxs cavab verməlidir.

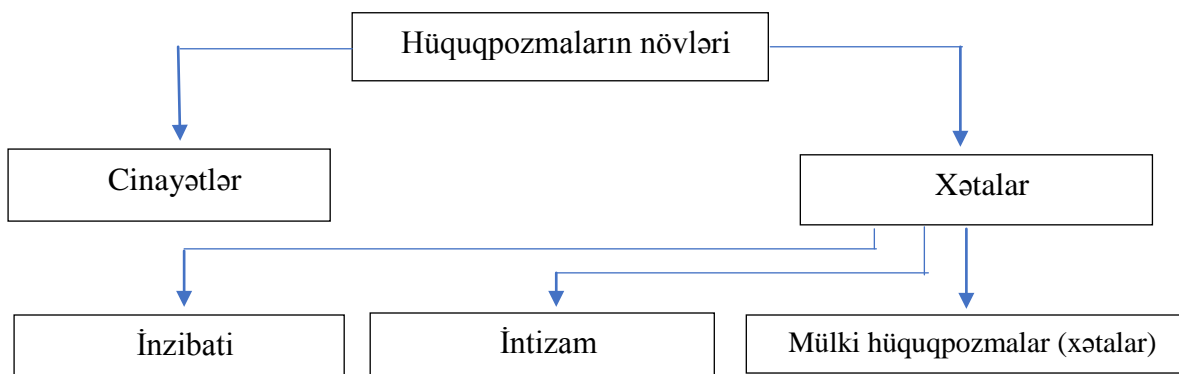
Üçüncüsü, şəxsin hər hansı bir hüquqa zidd əməli hüquq pozuntusu sayıla bilməz. Burada hüquq subyektinin təqsirli davranışı olmalıdır. Bu əlamətin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, hüquqazidd əməl törətmiş şəxsin davranışı o vaxt hüquq pozuntusu hesab olunur ki, onun hərəkət, yaxud hərəkətsizliyində təqsiri olsun, yəni, insan bu davranışı törətməsinə şüurlu surətdə rəhbərlik etmiş olsun. Buradan belə nəticə çıxır ki, təqsir – hüququ pozmanın öz hüquqazidd davranışına psixi münasibətdir. Təqsir, şəxsin törətdiyi əmələ psixoloji münasibəti olub, qəsd və ya ehtiyatsızlıq formasında təzahür edir.

Yuxarıda ifadə olunanları nəzərə alaraq hüquqpozmaya belə bir tərif vermək olar: Hüquqpozma dedikdə - şəxsin ictimai-təhlükəli xarakter daşıyan, təqsirli, hüquqazidd, qeyri-əxlaqi əməli başa düşülür. Hüquqazidd əməl hüquqla qadağan edilmiş hərəkət (məsələn, xuliqanlıq) və

hərəkətsizlik (məsələn, vəzifəli şəxsin şüurlu surətdə məhkəmənin qərarını, hökmünü, qərardadını, yaxud qətnaməsini icra etməməsi) formasında ola bilər.

Hüquqpozmaların növləri

Hüquqpozmalar ictimai təhlükəlilik dərəcəsindən asılı olaraq cinayətlərə və xətalara bölünürlər:

Cinayət – hüquqpozmaların ən təhlükəli növü olmaqla yanaşı, cinayət qanunvericiliyi (cinayət hüquq normaları) ilə qadağan edilmiş ictimai təhlükəli hüquq pozuntusudur. Cinayətin ictimai təhlükəliliyi ondan ibarətdir ki, o cəmiyyətin mövcud olmaq şərtlərinin özünə, vətəndaşların əsas hüquq və azadlıqlarına ziyan vurur. Cinayətlər ictimai və dövlət quruluşu əsaslarına, mülkiyyətə, şəxsiyyətə və vətəndaşların hüquqlarına, silahlı qüvvələrin döyüş qabiliyyətinə qarşı yönəlir və baş verdiyi halda cinayət hüququnda nəzərdə tutulmuş cəzanın tətbiqinə səbəb olur.

Xətalər [2] – cinayətə nisbətən az ictimai təhlükəliliyi ilə xarakterizə olunan və cinayətdə mövcud olan hüquq qaydasının, müxtəlif tərəflərinə qarşı qəsd edən hüquqpozmadır. Onlara inzibati, intizam və mülki hüquq pozuntuları aiddir. Xətalər bir-birindən hüquqazidd davranış nəticəsində zərər vurulan ictimai münasibətlərin dairəsindən asılı olaraq fərqləndirilir.

İnzibati xətalər – qanunla müəyyən olunmuş ictimai qaydaya, dövlət orqanlarının icraedici və sərəncamverici fəaliyyət sahəsindəki qulluq vəzifələrini yerinə yetirməklə bağlı olmayan münasibətlərə qarşı yönələn hüquq pozuntularıdır. İnzibati xətalara məsələn, yangından mühafizə, sanitariya-gigiyena qaydalarının dövlət müəssisələrində və xüsusi müəssisələrdə pozulmasını, ictimai nəqliyyatda biletsiz gedişi misal göstərmək olar.

İntizam xətaləri – hüquq münasibətləri dairəsində baş verən, əsasən hüquqda tabeçilik münasibətləri qaydasını pozan hüquq münasibətləridir. İntizam xətaləri müəyyən insan kollektivlərinin, fəhlələrin, qulluqçuların, tələbələrin, hərbi qulluqçuların və s. məcburi fəaliyyət qaydasına qarşı yönəlir, əmək, xidmət, hərbi və tədris intizamını zəiflədir.

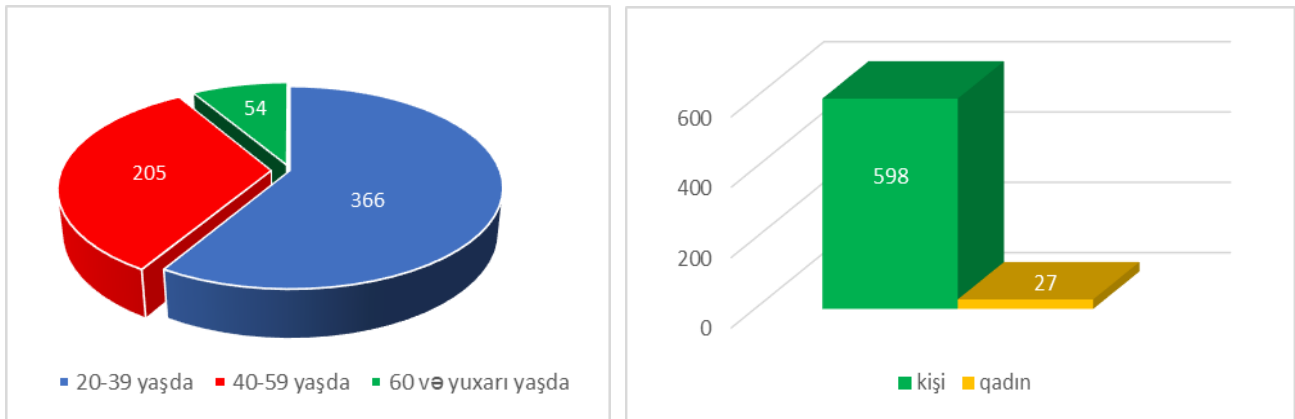
Mülki hüquqpozmalar (xətalər) – əmlak münasibətləri və insan üçün mənəvi dəyərə malik olan qeyri-əmlak münasibətləri sahəsində baş verən hüquq pozuntularıdır. Mülki hüquqpozmalar müqavilədə nəzərdə tutulmuş öhdəlikləri yerinə yetirməklə təşkilatlara və ya ayrı-ayrı vətəndaşlara maddi zərər vurmaqla, vətəndaşın şərəf və ləyaqətini alqaldan məlumatların qəsdən yayılmasında ifadə oluna bilər.

Hüquqpozmanın statistik təhlili

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin siyasi iradəsinə uyğun olaraq və bilavasitə onun təşəbbüsü ilə ötən dövrlər ərzində şəxslərin azadlıq hüququnun təmin edilməsi, cinayət və cəza sahəsində humanistləşdirmə və dekriminallaşdırma ilə bağlı bir çox layihələr həyata keçirilmişdir. Buna nümunə kimi istər Prezident İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış əfv sərəncamlarını, istərsə də Prezidentin və Birinci vitse-prezident xanım Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə qəbul edilmiş amnistiya aktlarını göstərmək olar.

Qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyində həyata keçirilən dekriminallaşdırma tədbiri nəticəsində və humanizm prinsiplərinə əsaslanaraq, 2021-ci ildə ölkə

başçı İlham Əliyevin Sərəncamı [3] ilə 625 nəfər əfv olunmuşdur. Həmin Sərəncamla azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslərdən 475 nəfəri cəzanın çəkilməmiş hissəsindən azad edilmiş, 98 nəfərinin cəzasının çəkilməmiş hissəsi yarıyadək azaldılmış, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş 3 nəfərinin cəzası 25 il müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilmiş, azadlıqdan məhrum etmə cəzasına şərti olaraq məhkum edilmiş 2 nəfər cəzadan azad edilmiş və daha 47 nəfər barəsində müvafiq tədbirlər görülmüşdür. Göründüyü kimi, cari ildə əfv olunmuş şəxslərdən 366 nəfəri 20-39 yaşda, 205 nəfəri 40-59 yaşda, 54 nəfəri isə 60 və yuxarı yaşda olmuşdur ki, onlardan da 598-ni kişilər, 27-ni isə qadınlar təşkil etmişdir.

Şəkil 1. 2021-ci ildə əfv olunmuş şəxslərin cins və yaş qrupları üzrə bölgüsü [3]

Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən 2021-ci il noyabrın 5-də qəbul edilmiş “8 noyabr- Zəfər Günü münasibətilə amnistiya elan edilməsi haqqında” Qərarın icrası ilə bağlı 2022-ci il yanvar ayının 1-dək bilavasitə prokurorluq orqanları tərəfindən 119 nəfər barəsində amnistiya aktı tətbiq edilməklə şəxslər cəzadan və ya cinayət məsuliyyətindən azad edilmiş, cəzaları azaldılmışdır [9].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 21 dekabr tarixli 2621 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2013-2017-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəsmi statistikanın inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın 6.5.6-cı bəndindən irəli gələn tələblər nəzərə alınmaqla “Cinayətkarlığın Statistik Təsnifatı” hazırlanmışdır. Ölkədə hüquqpozmalara təsnifləşdirilməsinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, hüquqpozmalar sahəsində milli statistik məlumatların beynəlxalq müqayisəliliyinin təmin olunması tələblərinə cavab verən sözügedən Təsnifatda cinayətlər 4 iyerarxik səviyyəyə bölünən kateqoriyalarda qruplaşdırılmışdır ki, 1-ci səviyyə 11, 2-ci səviyyə 62, 3-cü səviyyə 148 və 4-cü səviyyə 98 kateqoriyadan ibarətdir. Hər bir səviyyə müvafiq olaraq 2,4,5 və 6 rəqəmli kodla işarələnmiş və bütün kateqoriyalar ətraflı təsvir olunmuşdur.

Misal üçün, 1-ci səviyyənin kateqoriyalar üzrə bölgüsü aşağıdakı kimi aparılmışdır:

1-ci səviyyənin kateqoriyaları	
1	Ölümlə nəticələnən və ya öldürməyə yönələn əməllər
2	Şəxsə zərər vuran və ya zərər yetirməyə yönələn əməllər
3	Seksual xarakterli təhlükəli əməllər

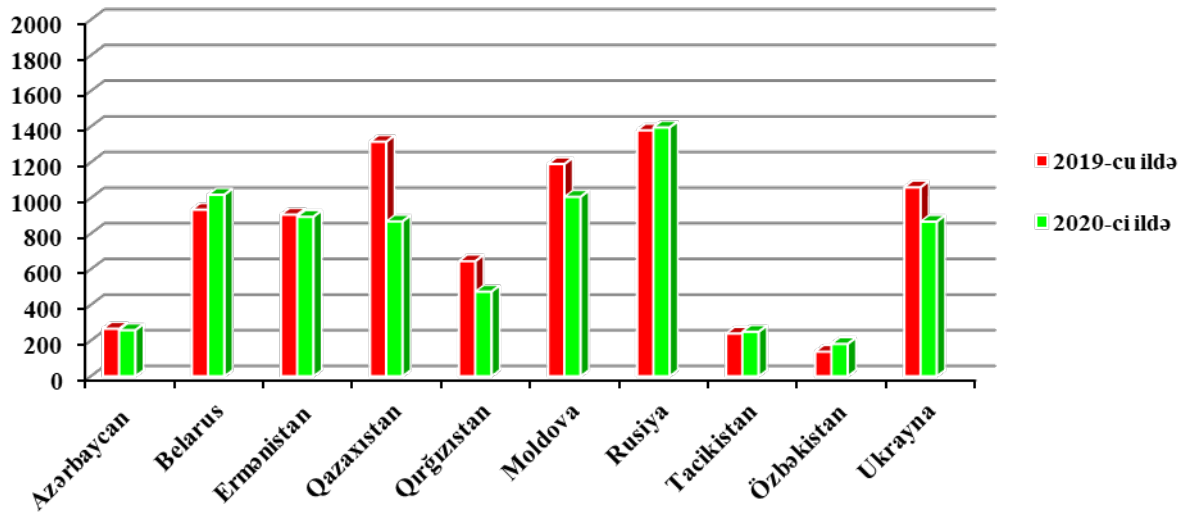
4	Şəxsə zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq etmə hədəsi ilə törədilən mülkiyyət əleyhinə yönəlmiş əməllər
5	Yalnız mülkiyyət əleyhinə yönəlmiş əməllər
6	Nəzarətdə olan narkotik vasitələr və ya psixotrop maddələrlə əlaqədar qanunsuz əməllər
7	Dələduzluq, aldatma və ya korrupsiya cinayətləri
8	İctimai qayda, hakimiyyət orqanları və dövlətin əsasları əleyhinə yönəlmiş əməllər
9	İctimai və dövlət təhlükəsizliyi əleyhinə yönəlmiş əməllər
10	Ətraf mühitə zərər vurmağa yönəlmiş əməllər
11	Başqa kateqoriyalara daxil edilməyən digər cinayət əməlləri

Hüquqpozmalar statistikasını sahəsində təhlillərin aparılması üçün müvafiq məlumatlardan istifadə olunur və cinayətkarlığın fərqli əlamətlərini öyrənmək üçün müəyyən dövr ərzində baş verən cinayətlərin müqayisəli, habelə statistik rəqəmlərlə təhlili çox vacibdir. Ona görə də cinayətkarlıq haqqında dinamik mənzərəni öyrənmək, cinayətlərin məcmusu və cinayətlər barədə mövcud statistik analiz diqqət cəlb edir. Cinayətkarlığın tədqiqata aid olan dinamikası, quruluşu və cinayətkarlıqla mübarizənin vəziyyəti burada əhəmiyyət kəsb edir.

Cədvəl 1

MDB-yə üzv olan ölkələr üzrə qeydə alınmış cinayətlərin sayı [5]

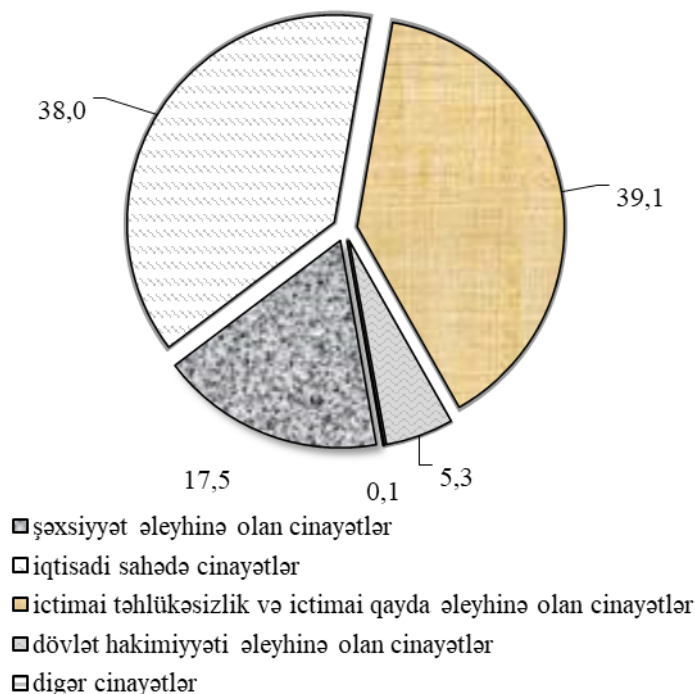
	CƏMİ			əhalinin hər 100 min nəfərinə	
	2019-cu il	2020-ci il	2020-ci il 2019-cu ilə nisbətən, faizlə	2019-cu il	2020-ci il
Azərbaycan	26 672	26 004	97,5	266	258
Belarus	88 378	95 478	108,0	934	1018
Ermənistan	26 850	26 468	98,6	906	894
Qazaxıstan	243 462	162 783	66,9	1315	868
Qırğızıstan	41 622	31 211	75,0	645	474
Moldova	31 657	26 342	83,2	1190	1006
Rusiya	2 024 337	221	101,0	1379	1395
Tacikistan	21 996	23 460	106,7	239	249
Türkmənistan	X
Özbəkistan	46 089	62 081	134,7	137	181
Ukrayna	444 130	360 622	81,2	1059	867
MDB üzrə cəmi	2 995 193	670	95,4	8 070	7 210

Şəkil 2. MDB-yə üzv olan ölkələr üzrə qeydə alınmış cinayətlərin bölgüsü (əhalinin hər 100 min nəfərinə)

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin məlumatlarına əsasən, 2021-ci il ərzində ölkədə 31131 cinayət faktı qeydə alınmışdır ki, bu da 2020-ci ilin göstəricisindən 19,7 faiz çoxdur. Əhalinin hər 100 min nəfərinə hesabı ilə qeydə alınmış cinayət hadisələrinin sayı da əvvəlki dövrlə müqayisədə 49 bənd artaraq 307 olmuşdur. Onların 60,2 faizi az ağır, 23,9 faizi böyük ictimai təhlükə törətməyən, 15,9 faizi ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə aiddir [6].

Cinayətlərin strukturunda 12162 hadisə ictimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan, 11840 hadisə iqtisadi sahədə, 5444 hadisə şəxsiyyət əleyhinə, 1652 hadisə dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan (onlardan 458 hadisə korrupsiya cinayətləri və qulluq mənafeyi əleyhinə olan digər cinayətlər), 33-ü isə digər cinayətlərdir.

Şəkil 3. Qeydə alınmış cinayətlərin strukturunu (yekuna nisbətən, faizlə)

Qeydə alınmış şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlərin 88,1 faizini (4796 cinayət hadisəsi) həyat və sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlər təşkil edir ki, onların da 3044-ü qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma, 623-ü qəsdən sağlamlığa az ağır zərər vurma, 352-si qəsdən sağlamlığa ağır zərər

vurma, 238-i qəsdən adam öldürmə və ya adam öldürməyə cəhd, 23-ü ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə, 24-ü əzab vermə, qalanları isə digər cinayətlərə aiddir.

Ötən il ərzində əcnəbilər tərəfindən və ya onların iştirakı ilə 473 cinayət hadisəsi törədilmişdir.

2021-ci ildə əvvəlki illə müqayisədə istehlakçıları aldatma və ya pis keyfiyyətli məhsul istehsal etmə və satma 3,2 dəfə, kreditor borcları ödəməkdən qəsdən yayınma 2,7 dəfə, aksiz markası ilə markalanmalı olan malları belə marka olmadan və məcburi nişanlama ilə nişanlanmalı olan malları nişanlanmadan satma, satış məqsədilə saxlama, istehsal binasının hüdudlarından kənara çıxarma və ya idxal etmə, habelə belə malların nağd qaydada alqı-satqısı 2,6 dəfə, odlu silahı, döyüş sursatını, partlayıcı maddələri və qurğuları talama və ya hədə-qorxu ilə tələb etmə 2,3 dəfə, yetkinlik yaşına çatmayanı cinayətkar fəaliyyətə cəlb etmə, cinayət yolu ilə əldə edildiyini bilə-bilə pul vəsaitlərini və ya digər əmlakı əldə etmə, onlara sahiblik və ya onlardan istifadə etmə, yaxud sərəncam vermə, eləcə də terror xarakterli cinayətlər – hər biri 1,8 dəfə, kibercinayətlər isə 1,7 dəfə azalmışdır. Bununla yanaşı, cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərini və ya digər əmlakı leqallaşdırma 2,6 dəfə, vergiləri, işsizlikdən sığorta və ya məcburi dövlət sosial sığorta haqlarını ödəməkdən yayınma 2,1 dəfə, adam oğurluğu 1,9 dəfə, mənimsəmə və ya israf etmə 1,8 dəfə, dələduzluq 1,6 dəfə, rüşvət cinayətləri 1,6 dəfə, hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətləri isə 31,6 faiz artmışdır [7].

Qeyd olunmuş dövr ərzində 21206 nəfər cinayət törətmiş şəxs müəyyən edilmiş, 16647 nəfər isə cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuşdur. Cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuşların 63,2 faizi əmək qabiliyyətli yaşda olub heç bir yerdə oxumayan və işləməyənlər, 24,8 faizi əvvəllər də cinayət törətmiş şəxslərdir [7].

Cinayət törətmiş şəxslərin arasında qadınların xüsusi çəkisi 5,5 faiz, 14-17 yaşda olan uşaqların xüsusi çəkisi isə 1,6 faiz təşkil etmişdir. 2020-ci il ilə müqayisədə cinayət törətmiş qadınların sayı 34,4 faiz artmış, 14-17 yaşda olan uşaqların sayı isə 10,1 faiz azalmışdır [7].

2021-ci ildə qeydə alınmış cinayət hadisələrinin 8571-i və ya 27,5 faizi narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar olmuş, onların da 55,6 faizi satış məqsədi olmadan qanunsuz olaraq narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri şəxsi istehlak miqdarından artıq miqdarda əldə etmə, saxlama, hazırlama, emal etmə, daşıma, 38,2 faizi eyni hərəkətləri satış məqsədilə etmə, habelə bu maddələri istehsal etmə, göndərmə, yaxud qanunsuz olaraq satma, 4,4 faizi qanunsuz olaraq tərkibində narkotik maddələr olan bitkiləri kultivasiya etmə, 1,6 faizi güclü təsir edən və ya zəhərli maddələrin satış məqsədilə qanunsuz dövriyyəsi, 0,2 faizi isə digər cinayətlərdir [7].

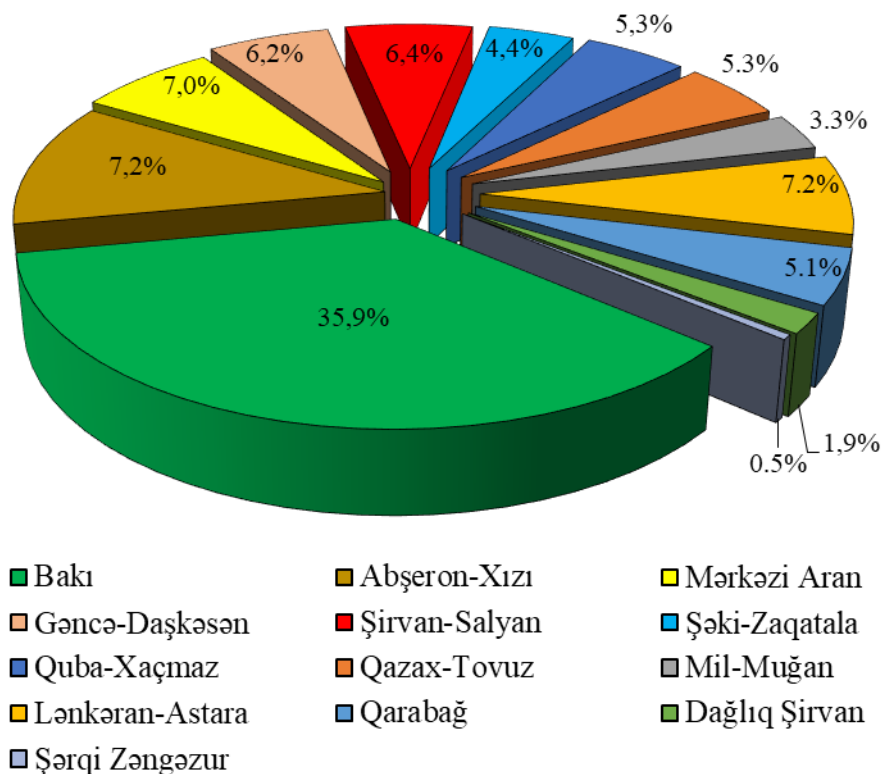
2021-ci ildə qadınlar tərəfindən və onların iştirakı ilə törədilmiş cinayətlərin sayı müvafiq olaraq 34,2 faiz və 1,6 dəfə artmış, yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən və onların iştirakı ilə törədilmiş cinayətlərin sayı isə müvafiq olaraq 1,6 dəfə və 8,6 faiz azalmışdır [7].

Ötən ildə qeydə alınmış 1499 cinayət hadisəsi məişət zorakılığı ilə bağlı olmuşdur ki, bu da 2020-ci ilin göstəricisindən 19,0 faiz çoxdur. Məişət zorakılığı ilə bağlı cinayətlərin 220-si əvvəllər də cinayət törətmiş şəxslər tərəfindən, 62-si isə sərxoş vəziyyətdə törədilmişdir ki, bu da əvvəlki ilin göstəricisindən müvafiq olaraq 22,9 faiz çox və 19,5 faiz azdır. Məişət zorakılığı nəticəsində baş vermiş cinayətlərin 88,6 faizi qəsdən sağlamlığa az ağır və ya yüngül zərər vurma, 6,0 faizi qəsdən adam öldürmə və ya adam öldürməyə cəhd, 3,0 faizi qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma, 0,5 faizi əzab vermə, 1,9 faizi isə digər cinayətlərə aiddir [7].

2021-ci ildə qeydə alınmış cinayətlər nəticəsində zərərçəkən 24153 nəfərin 1536-sı və ya 6,4 faizi məişət zorakılığı ilə bağlı cinayətlər nəticəsində zərərçəkənlərdir. Həmin cinayətlər nəticəsində zərərçəkənlərin sayı əvvəlki ilin göstəricisinə nisbətən 18,2 faiz artmışdır ki, onların da 78,5 faizini qadınlar (22,1 faiz artım), 0,7 faizini (1,5 dəfə azalma) isə yetkinlik yaşına çatmayanlar təşkil etmişdir. Əvvəlki illə müqayisədə bu cinayətlər nəticəsində ölənlərin sayı 8,5 faiz artaraq 64 nəfər (onlardan 46-sı qadınlar) olmuşdur [7].

Müqayisə edilən dövrə nisbətən 2021-ci il ərzində məişət zorakılığı ilə bağlı cinayətlər nəticəsində zərərçəkənlərin sayı 18,2 faiz artaraq 1536 nəfər olmuşdur ki, onların da 78,5 faizini qadınlar, 0,7 faizini isə yetkinlik yaşına çatmayanlar təşkil edir. Bu cinayətlər nəticəsində

zərərçəkmiş şəxslərin sayında Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə 2,1 dəfə, Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu üzrə 2,0 dəfə, Qazax-Tovuz iqtisadi rayonu üzrə 42,1 faiz, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə 30,6 faiz, Şirvan-Salyan iqtisadi rayonu üzrə 19,3 faiz, Abşeron-Xızı iqtisadi rayonu üzrə 15,1 faiz, Bakı şəhəri üzrə 12,0 faiz, Mərkəzi Aran iqtisadi rayonu üzrə 6,9 faiz, Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonu üzrə 4,4 faiz, Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu üzrə 3,6 faiz artım, lakin Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə 14,1 faiz, Mil-Muğan iqtisadi rayonu üzrə 10,5 faiz azalma müşahidə olunmuş, Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu üzrə eyni səviyyədə qalmışdır.

Şəkil 4. Azərbaycan Respublikasının şəhər və rayonları üzrə məişət zorakılığı ilə bağlı cinayətlər nəticəsində zərərçəkənlərin bölgüsü

2020-ci ildə 9946 nəfər məhkum olunmuşdur ki, bu da əvvəlki ilin göstəricisindən 23,2 faiz azdır. Azalma tendensiyası kişilərdə 22,8 faizlə, qadınlarda 30,1 faizlə, 14-17 yaşda olan uşaqlarda isə 28,1 faizlə müşahidə olunmuşdur.

Cədvəl 2

Məhkum olunanların sayı (Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin məlumatlarına əsasən) [8].

	2020-ci ilin birinci yarısı	2021-ci ilin birinci yarısı
Cəmi, nəfər	4114	7630
<i>o cümlədən:</i>		
kişilər	3928	7329
qadınlar	186	301
məhkum olunanların sayından 14-17 yaşda olan uşaqlar	79	144

2021-ci ildə Azərbaycan Respublikasında cinayətkarlığın vəziyyəti

(Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin məlumatlarına əsasən)

	2020-ci il	2021-ci il	2021-ci il 2020-ci ilə nisbətən, faizlə
Qeydə alınmış cinayətlər	26004	31131	119,7
<i>o cümlədən:</i>			
ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə:			
- xüsusilə ağır	467	378	80,9
- ağır	3169	4563	144,0
- az ağır	15272	18757	122,8
- böyük ictimai təhlükə törətməyən	7096	7433	104,7
<i>qeydə alınmış cinayətlərin ümumi sayından:</i>			
- Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər	5655	5444	96,3
<i>onlardan:</i>			
- qəsdən adam öldürmə və ya adam öldürməyə cəhd	277	238	85,9
- qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma	332	352	106,0
- qəsdən sağlamlığa az ağır zərər vurma	640	623	97,3
- qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma	2945	3044	103,4
- əzab vermə	18	24	133,3
- zorlama və ya zorlamaya cəhd	21	26	123,8
- İqtisadi sahədə cinayətlər	10338	11840	114,5
<i>onlardan:</i>			
- oğurluq	6420	6207	96,7
<i>onlardan:</i>			
<i>mənzillərdən</i>	2107	1810	85,9
- dələduzluq	2083	3414	1,6 d.
- mənimsəmə və ya israf etmə	119	219	1,8 d.
- soyğunçuluq	270	200	74,1
- quldurluq	98	100	102,0
- İctimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan cinayətlər	8702	12162	139,8
<i>onlardan:</i>			
- xuliqanlıq	502	539	107,4
- yol hərəkəti və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarını pozma *)	2085	2188	104,9
<i>onlardan zərərçəkənin ölümü ilə nəticələnmişdir</i>	537	532	99,1
- Dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan cinayətlər	1211	1652	136,4
- rüşvət cinayətləri	118	183	1,6 d.
-- digər cinayətlər	98	33	33,7

*) Bu göstərici yalnız cinayətkarlıqla bağlı yol-nəqliyyat hadisələrini əhatə edir.

Nəticə

Hüquqpozmaların sosial təbiəti haqqında belə qanəətə gəlmək olar ki, onlar mövcud ictimai münasibətlərə zidd olmaqla yanaşı, hüquqlara, vətəndaşların maraqlarına, kollektiv və cəmiyyətlərə zərər yetirir və ya zərər yetirmək bacarığındadır.

Hüquqpozmaları istiqamətinə, zərərli nəticələrin baş vermə ehtimalı və onların ağırlığına, hüquq pozuntularının məqsədlərinə və s. görə fərqləndirirlər. Bütün bu fərqlərə baxmayaraq hüquqpozmalar sosial və hüquqi münasibətlərdə eyni əsaslı qrupu təşkil edirlər, belə ki, hüquq pozuntuları eyni əsas və oxşar hüquqi əlamətlərə malik olurlar.

Əhmədov Fərid

Hüquqpozmaların anlayışı, növləri və statistik təhlili

Xülasə

Məqalədə hüquqpozmanın anlayışı verilmiş, onun tərkib elementləri, növləri və 2020-ci ildə Azərbaycan Respublikasının hüquq mühafizə orqanlarının fəaliyyətini əvvəlki illərlə müqayisəli şəkildə xarakterizə edən bir sıra göstəricilər təhlil edilmiş, qəbul olunmuş bəzi qanunvericilik aktları barədə məlumat verilmişdir.

Hüquqpozmalara dair statistik məlumatlar məqalədə cədvəl və şəkil formasında öz əksini tapmışdır. Məqalədə qeyd edilmişdir ki, hüquqpozmalara dair statistik məlumatlar cəmiyyətin sosial sağlamlığını xarakterizə edir. Bu səbəbdən də həmin göstəricilər hüquqşünaslar, iqtisadçılar, siyasətçilər, sosioloqlar və digər mütəxəssislər tərəfindən istifadə edilə bilər. Bir sıra illər üzrə hüquqpozmalar statistikasının müəyyən göstəricilərini özündə əks etdirən bu məqalə, indiki şəraitdə hüquqpozmalara qarşı daha səmərəli mübarizə üsullarının işlənilməsi üçün hazırlanması məqsədilə ölkədə hüquq pozuntularının real meyillərini daha dərinləndirən dərk etməyə kömək edə bilər.

Ахмедов Фарид

Понятие, виды и статистический анализ правонарушений

Резюме

В статье анализируются структурные элементы, виды правонарушений и ряд показателей на 2020 год, характеризующих деятельность правоохранительных органов Азербайджанской Республики по сравнению с предыдущими годами, и приводится информация о принятых некоторых законодательных актах.

Статистические данные о правонарушениях представлены в статье в виде таблиц и рисунков, которые дают возможность осуществления статистической оценки правонарушений в стране. Информация о правонарушениях, упомянутых в статье, является содержательным показателем социального здоровья общества. По этой причине эти показатели могут быть использованы юристами, экономистами, политиками, социологами и другими специалистами. Отражая определенные показатели статистики правонарушений за несколько лет, данная статья может способствовать повышению эффективности методов борьбы с правонарушениями в современных условиях.

Ahmadov Farid

Definition, types and statistical analysis of the offense

Summary

The article analyzes the concept, structural elements, types of the offense and several indicators for 2020 characterizing the law enforcement bodies of the Republic of Azerbaijan in comparison with previous years and provides information about some legislative acts adopted.

Statistical data on offenses are presented in table and picture form in the article. Statistical information on the offenses mentioned in the article is a full representative of the social health of the society. The indicators of the offenses mentioned in the article can be used by lawyers, economists, politicians, sociologists and other professionals. Reflecting certain indicators of the statistics of

offenses for several years, this article should help to understand in depth the real trends of violations in the country in order to develop more effective methods of combating offenses in the current conditions.

Ədəbiyyat

1. Z.Əsgərov və digərləri. Azərbaycanın dövlət və hüququnun əsasları. Bakı - 2003
2. V.N.Xrapanyuk. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi. Bakı - 2009
3. “Məhkum edilmiş bir sıra şəxslərin əfv olunması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 18 mart tarixli 2545 nömrəli Sərəncamı
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritələri”
5. <http://www.cisstat.com/base/>
6. <https://www.stat.gov.az/source/crimes/>
7. [https://www.stat.gov.az/source/crimes/az/bul/crime\(bul\)_2021_1.zip](https://www.stat.gov.az/source/crimes/az/bul/crime(bul)_2021_1.zip)
8. [https://www.stat.gov.az/source/crimes/az/bul/crime_judicial\(bul\)_2021_1.zip](https://www.stat.gov.az/source/crimes/az/bul/crime_judicial(bul)_2021_1.zip)
9. <https://genprosecutor.gov.az/az/post/4736>

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 19.11.2021

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 24.11.2021

Çap üçün qəbul olunmuşdur: __.__.2022

ОБ ОДНОМ ИЗ ПОДХОДОВ К МАРКИРОВАНИЮ ДОКУМЕНТОВ НА ПРЕДМЕТ ИХ КОНФИДЕНЦИАЛЬНОСТИ

Афет Сулейманова

*Государственный Комитет по Статистике Азербайджанской Республики
Главный консультант Отдела информационных технологий,
диссертант кафедры “Информационные технологии и программирование”
Бакинского Государственного Университета
AZ 1136, Баку, Иншаатчылар проспекти, 81
e- почта: jafa25@mail.ru*

Ключевые слова: конфиденциальность сведений, признаки конфиденциальности, нечёткое множество, нечёткий вывод, нейронная сеть.

Açar sözlər: məlumatların məxfiliyi, məxfilik əlamətləri, qeyri-səlis çoxluq, qeyri-səlis nəticə, neyron şəbəkəsi.

Keywords: confidentiality of information, confidentiality signs, fuzzy set, fuzzy conclusion, neural network.

1. Введение

Существующие подходы к процедуре маркирования документов основываются на экспертных оценках влияния факторов конфиденциальности (ФК) на уровни секретности контекстных сведений. Применение каждого из этих подходов к анализу и оценке уровней конфиденциальности в той или иной степени обеспечивает информационную поддержку руководителю службы конфиденциальности документов (РКД) для принятия обоснованных решений в области маркирования документов. В частности, предлагается применять методы и модели нечёткой логики, которые позволяют существенно расширить классы решаемых задач, связанных с многокритериальными оценками конфиденциальности альтернативных документов.

В качестве других средств оперативного маркирования документов могут быть использованы комбинированные методы, например, с применением гибридных систем или нейро-нечётких средств моделирования. Обладая способностью самостоятельно адаптироваться к новым условиям и требованиям, нейро-нечёткая модель для оценки уровня конфиденциальности может стать важным звеном в формировании автономной информационной системы поддержки принятия решений в области маркирования. Благодаря этому и при наличии высокого уровня профессионализма работников службы РКД процесс маркирования можно поставить на поток.

2. Маркирование документов с применением нейро-нечёткой системы моделирования

В работах [1,2] с применением экспертно-нечеткого подхода были генерированы различные сценарии формирования рекомендуемых итоговых оценок уровней конфиденциальности документов, прошедших предварительную экспертизу РКД на предмет степени влияния ФК в контекстных сведениях. Полученные здесь на основе применения системы нечеткого вывода значения для альтернативных документов можно использовать для ранжирования на предмет их уровней конфиденциальности, где, собственно, важен только порядок их следования друг за другом. Однако, для нахождения индивидуальной оценки уровня конфиденциальности, то есть для независимого маркирования документа необходима структурная и параметрическая оптимизация этой системы нечёткого вывода в логическом базисе нейронной сети. Поэтому для этого воспользуемся редактором MATLAB\ANFIS типа Сугэно.

С этой целью, будем полагать, что установленные в [1] сценарии формирования графа конфиденциальности, дополненные промежуточными значениями, являются обучающим множеством для генерации и настройки гибридной системы, способной компилировать экспертные знания относительно влияния ФК на уровень конфиденциальности документов.

После загрузки обучающего множества в рабочее поле пакета MATLAB в нотации редактора ANFIS была выбрана концептуальная модель системы нечеткого вывода, фигурально отражающая наличие причинно-следственных связей между шестью признаками конфиденциальности, с одной стороны, и, собственно, уровнем конфиденциальности сведений, подлежащих включению в документ, с другой.

На рис. 1 представлен результат загрузки обучающего множества в редактор ANFIS.

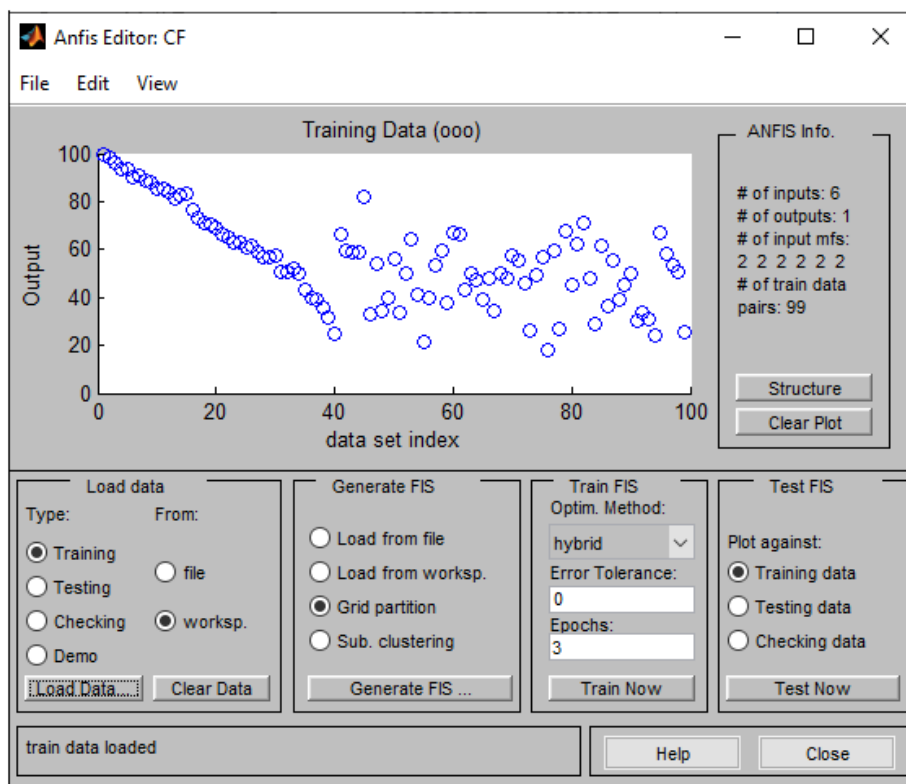

Рисунок 1. Загрузка обучающих пар в редактор ANFIS

Для реализации системы нечеткого вывода относительно оценки уровня конфиденциальности сведений, подлежащих включению в документ, в логическом базисе многослойной feedforward нейронной сети для входных лингвистических переменных x_i ($i = 1 \div 6$), отражающих соответствующие признаки конфиденциальности, выбраны по три значения, то есть по три термина, отражающих степени влияния признаков конфиденциальности: «LOW», и «HIGH». Для фаззификации этих термов, то есть для отражения их по средствам нечётких множеств, выбраны так называемые «колоколообразные» функции принадлежности с произвольными параметрами следующего вида

$$\mu(x) = \frac{1}{1 + \frac{|x-c|^{2b}}{a}} \quad (1.1)$$

где c – модальное значение ($\mu(c) = 1$); $a > 0$ – расстояние от пика до точек перехода; $b \geq 0$ – параметр, характеризующий наклон графика (см. рис. 2), то есть с увеличением b увеличивается крутизна графика.

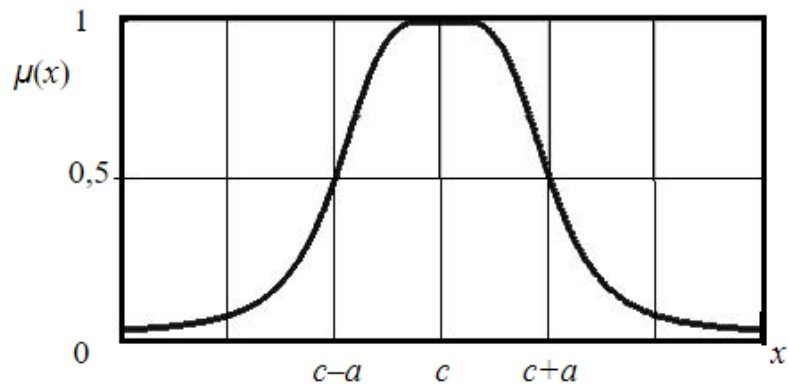

Рисунок 2. Колоколообразная функция принадлежности

Изначальная структура системы нечеткого вывода в логическом базисе многослойной feedforward нейронной сети представлена на рис. 3.

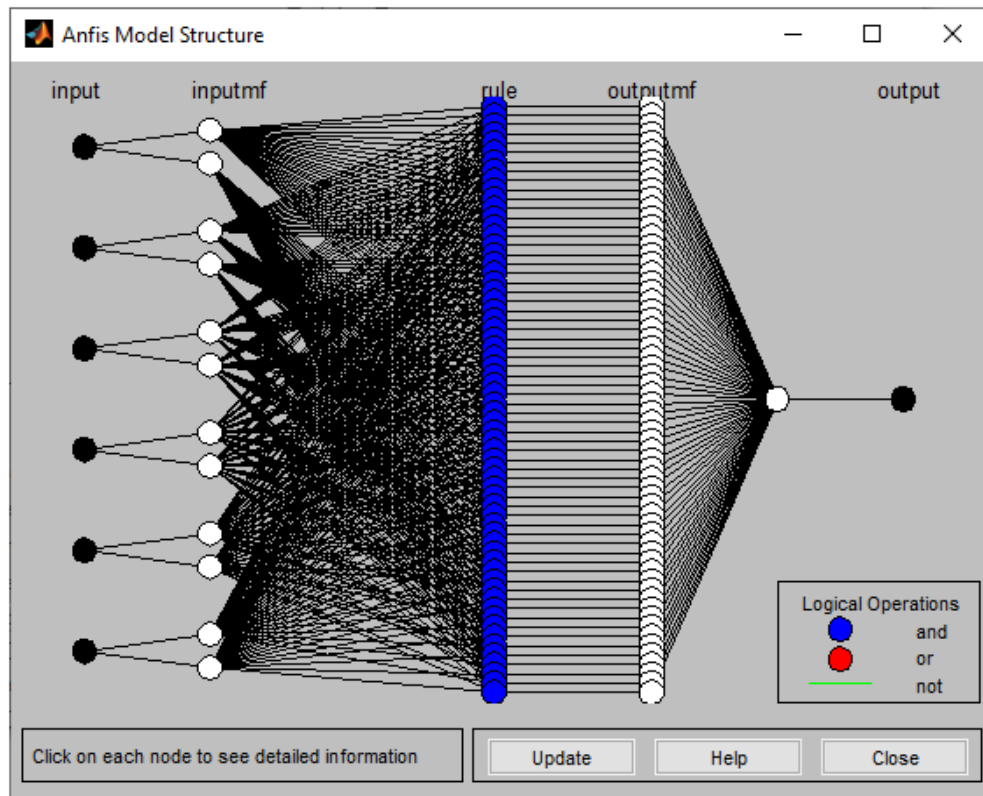

Рисунок 3. Структура системы нечеткого вывода в логическом базисе многослойной feedforward нейронной сети в нотации MATLAB\ANFIS

После применения супервизорного гибридного метода обучения, представляющего собой комбинацию метода наименьших квадратов и метода убывания обратного градиента, осуществлены структурная и параметрическая оптимизации системы нечёткого вывода, заданная на начальном этапе в виде ограниченного набора импликативных правил. Ход процесса обучения иллюстрируется в окне визуализации в форме графика зависимости ошибки от количества циклов обучения (рис. 4).

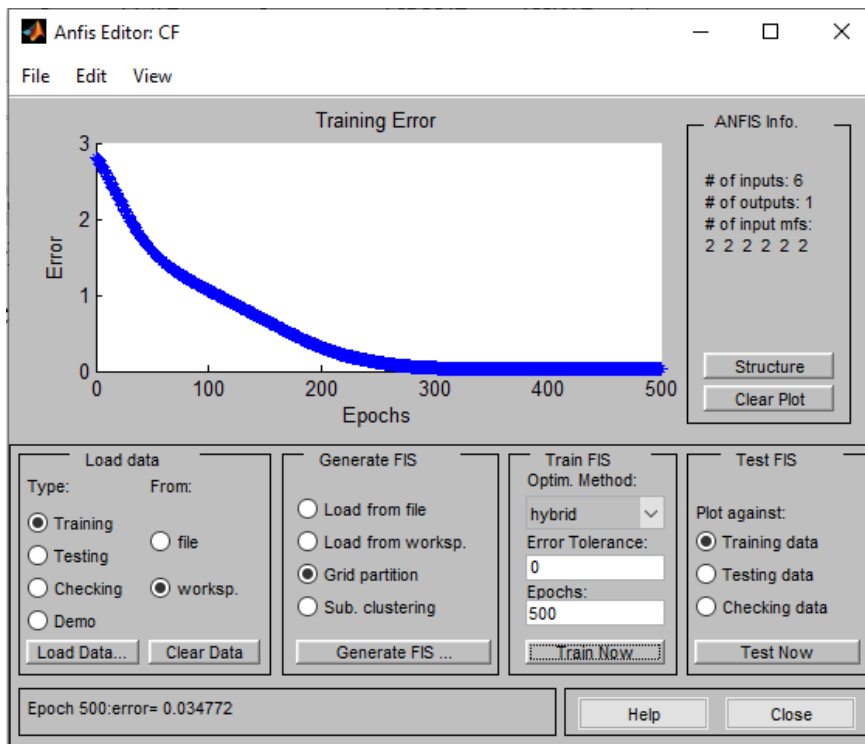
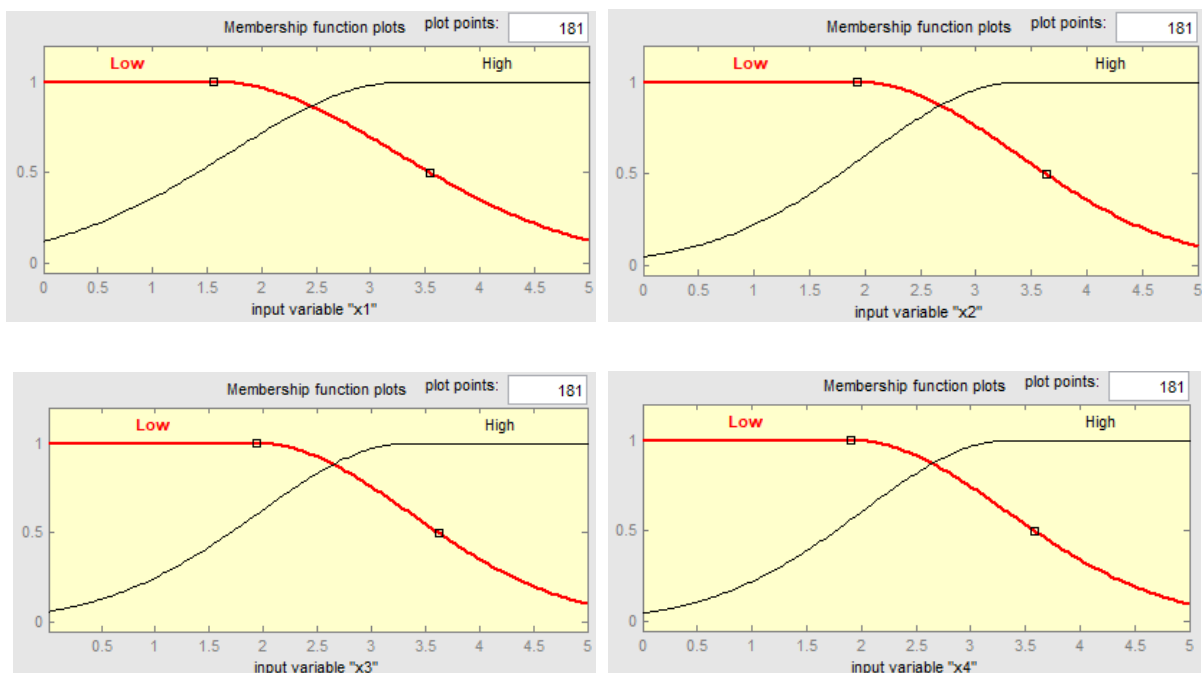

Рисунок 4. График зависимости ошибок обучения от количества циклов обучения

Последующая настройка параметров «колоколообразных» функций принадлежности построенной и обученной системы нечёткого вывода осуществляется по средствам стандартных графических средств пакета Fuzzy Logic Toolbox. В частности, на Рис. 5 представлены оптимизированные функции принадлежности нечётких множеств, описывающих термы входных лингвистических переменных: x_1 – экономическая значимость; x_2 – научная значимость; x_3 – ценовая значимость; x_4 – официальный уровень; x_5 – интерес к сведению со стороны зарубежных стран; x_6 – отношение к публикации подобных сведений в зарубежных странах.

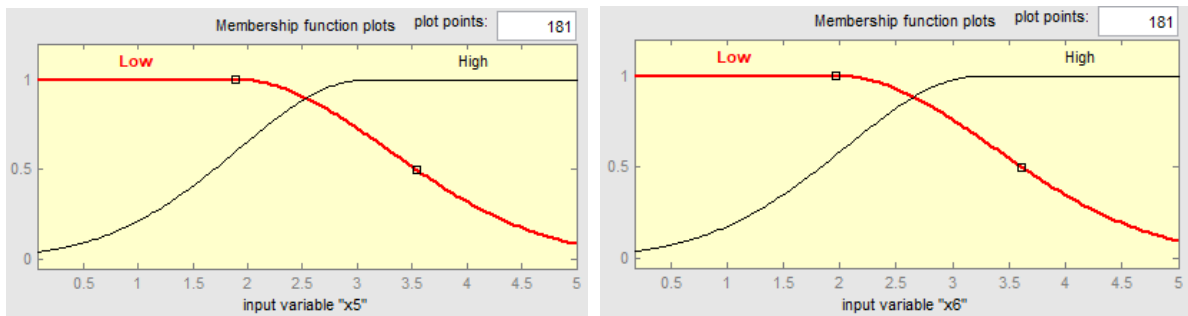

Рисунок 5. Оптимизированные входные функции принадлежности

В результате структурной и параметрической оптимизации ANFIS сгенерировала 64 импликативных правила для системы нечёткого вывода в логическом базисе нейронной сети. В частности, для 19-го сценария: $\{(x_1 = 3; x_2 = 4; x_3 = 4; x_4 = 3; x_5 = 4; x_6 = 3) \rightarrow y = 71.17$ (КОНФИДЕНЦИАЛЬНО)}, графический функциональный интерфейс для просмотра правил представлен на рис. 6.

Как видно из рис. 6 и рис. 7, система на своем выходе воспроизвела оценку конфиденциальности с величиной 70.2, что с учетом статистической погрешности соответствует искомому результату, полученному нами в [1, 2].

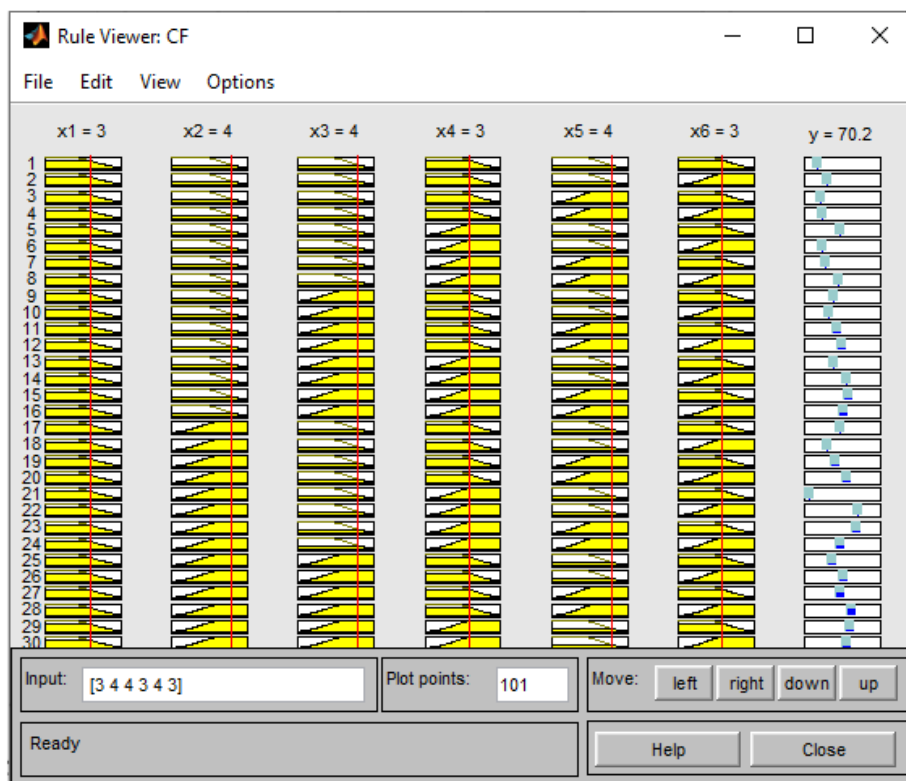

Рисунок 6. Графический интерфейс системы нечёткого вывода в логическом базисе нейронной сети, генерирующей уровень конфиденциальности сведений, включаемых в будущий документ

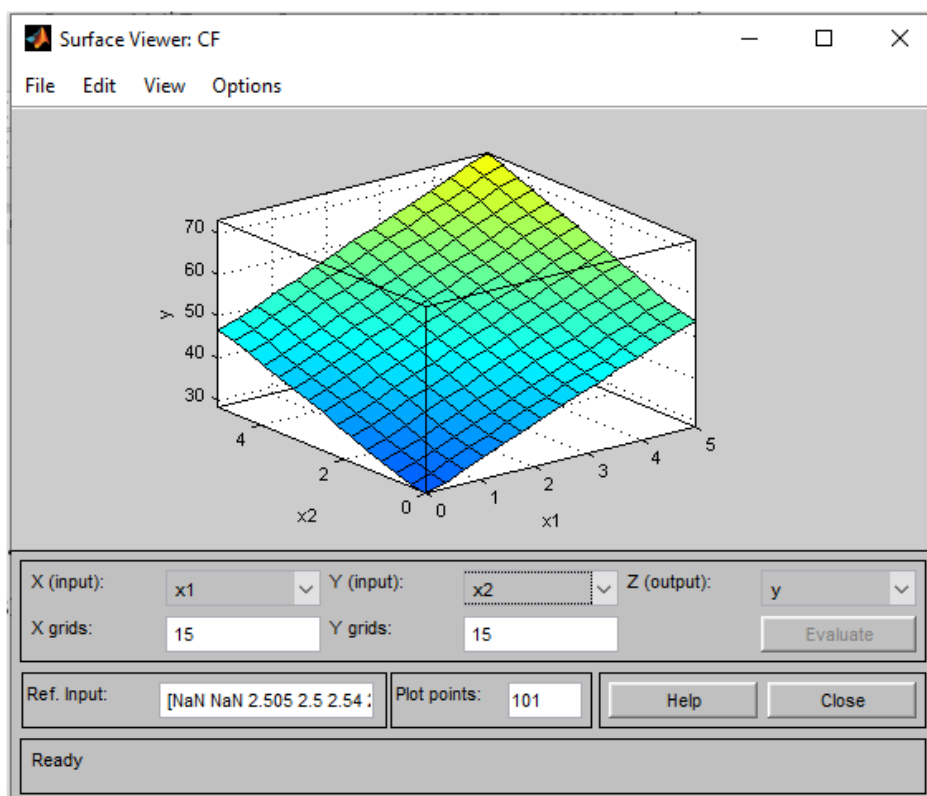

Рисунок 7. Графическая интерпретация решения задачи

В таблице 1 приведена классификация документов a_k ($k = 1 \div 10$) из тестовой выборки (см. [1, 2]), полученная с применением гибридной системы, реализованной в нотации MATLAB\ANFIS.

Таблица 1

Классификация документов a_k ($k = 1 \div 10$) по уровням конфиденциальности

№ п/п	Весовой коэффициент оценки ФК						Соотношение итоговой оценки	
	α_1	α_2	α_3	α_4	α_5	α_6	с применением экспертно-нечёткого подхода (см. [1, 2])	с применением ANFIS
	0.26113	0.20714	0.17721	0.15869	0.12158	0.07426		
a_1	4.67	4.67	4.80	4.53	4.47	4.67	93.27	93.9
a_2	3.87	4.47	4.47	4.20	4.27	4.47	85.19	85.6
a_3	3.47	3.80	4.13	4.07	4.07	4.13	77.22	77.5
a_4	2.80	2.80	2.87	3.00	3.40	3.00	58.27	58.7
a_5	2.00	2.40	2.73	2.27	2.73	2.47	47.90	47.7
a_6	4.47	4.60	4.67	4.73	4.47	4.53	91.62	92.6
a_7	3.87	4.20	4.07	4.60	4.00	4.27	81.91	83.1
a_8	1.67	1.87	2.07	2.07	1.87	2.07	37.78	38.1
a_9	3.20	3.60	3.13	3.80	3.60	3.60	68.09	68.5
a_{10}	2.53	2.33	2.67	2.47	2.60	2.80	50.84	50.9

3. Маркирование документов с применением нейро-сетевого моделирования в нотации пакета MATLAB

Экспертные системы обоснованно критикуются за их неспособность отражать внутренние причинно-следственные связи. В тоже время аналитический подход к многокритериальной оценке позволяет сравнивать альтернативы посредством интегрального индекса, отражающего относительное влияние конечного числа факторов в виде многофакторной функции вида $F = F(x_1, x_2, \dots, x_n)$. Однако, эконометрические (регрессионные) модели вида F страдают сложностью обеспечения текущими источниками данных относительно влияния факторов x_i ($i = 1 \div n$) особенно в случаях, когда некоторые

факторы имеют слабо структурированную или нечёткую природу. Поэтому рабочую модель целесообразно представлять в виде «чёрного ящика», где входы и выходы определяются на основе применения экспертных оценок относительно влияния факторов x_i .

Нейро-сетевой инструментарий (NTT – Neural Networks Toolbox) пакета MATLAB является в своем роде универсальной оболочкой, внутри которой, практически, имеются все процедуры, необходимые для проектирования нейронных сетей всех известных архитектур и для анализа и/или интерпретации полученных результатов.

NTT является мощным инструментарием для поддержки системы математического моделирования. Тем не менее, он не всегда является понятным для пользователя орудием решения огромного ряда прикладных задач, которые, в свою очередь, не решаются традиционными методами и/или их решение сопровождается существенными техническими трудностями. Объяснением этому является сложность создаваемого по средствам NTT нейро-сетевого объекта. Даже при условии, что многоуровневая нейро-сетевая модель будет эффективно работать по средствам, например активации функций *newelm* или *newff*, необходимо потратить определённое время, чтобы пользователь мог полностью овладеть им: при необходимости редактировать свои собственные объекты и уметь адекватно интерпретировать полученные результаты.

В настоящем разделе нейронные сети рассматриваются для моделирования процесса маркирования документов. При этом, создавая нейро-сетевые модели, многие детали сетевого моделирования не должны оставаться за графическим интерфейсом пользователя MATLAB. Математическая нотация нейронных сетей, связанная напрямую с объектно-ориентированным программированием, должна, естественно, рассматриваться нами в достаточно тривиальном виде.

Итак, необходимо смоделировать процесс маркирования документов, фрагмент из 40 возможных сценариев которого представлен в Таблице 3(см.[1,2]). Все команды, приведённые в документации NTT, принимают характер сетевого объекта путём инициирования функции

```
>>net=net;
```

которая проектирует нейронную сеть пока ещё без характерных особенностей в соответствии со спецификой поставленной прикладной задачи. После этого проектируются входной, скрытые и выходной слои нейронной сети, соединения между ними, иницируются веса и смещения нейронов из скрытого слоя и далее по списку.

В рассматриваемой задаче «внешние знания» о 40 возможных сценариях формирования грифов конфиденциальности представляются в виде информационной модели

$$\{(x_{1j}, x_{2j}, x_{3j}, x_{4j}, x_{5j}, x_{6j}) \rightarrow y_j\}_{j=1}^{40},$$

где y_j – интегральный индекс, отражающий уровень конфиденциальности сведений, подлежащих включению в документ.

Отправным здесь является то, что экспертные оценки относительного влияния величин факторов x_i ($i = 1 \div 6$) на уровни конфиденциальности не вызывают сомнения. Тогда возможную многофакторную функцию F , как отражающую причинно-следственные связи в процессе маркирования документов, можно аппроксимировать трёхслойными feedforward нейронными сетями (см. рис. 8), индуцирующую на своем выходе сигналы вида:

$$z_j = \sum_{p=1}^m c_p \varphi \left[\sum_{i=1}^6 w_{pi} x_{ij} - \theta_p \right] \quad (j = \overline{1, 40}), \quad (1.2)$$

где r – число компонентов входного вектора; m – число нелинейных нейронов в «скрытом» слое, подбираемый пользователем в процессе симуляции методом проб и ошибок (в нашем конкретном случае $m = 10$); w_{pi} и c_p – веса входных и выходных синоптических связей, соответственно; θ_p – порог (смещение) p -го нелинейного нейрона из «скрытого» слоя; $\varphi(\cdot)$ –

функция активации нелинейного нейрона из «скрытого» слоя, например, сигмоидального типа $\varphi(t)=1/(1+e^{-t})$.

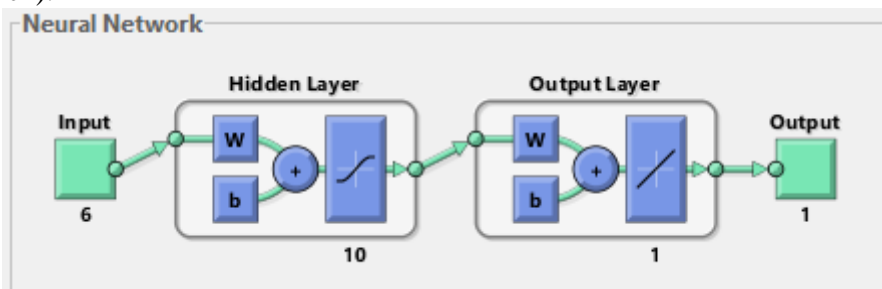

Рисунок 8. Трёхслойная feedforward нейронная сеть в нотации MATLAB

На вход нейронной сети *net*, компилирующей знания относительно уровней конфиденциальности, поступают сигналы в виде значений из отрезка $[0, 5]$, как вектор входа с компонентами по числу признаков конфиденциальности. Это необходимо для аппроксимации воображаемой непрерывной функции вида

$$F: R^6 \rightarrow R^1,$$

представленной в табличном виде (см. [1, 2]).

Для каждого случая выход нейронной сети *net* должен представлять величину соответствующего уровня конфиденциальности z_j . В частности, для аппроксимации функции $F(x_1, x_2, \dots, x_6)$, устанавливающей маркер документу, нейронная сеть *net* должна ответить, например, значением 89.84 в положении входного вектора (5, 4, 5, 4, 4, 4) (см. сценарий 08 из [1, 2]). При этом сеть имеет один скрытый слой, который состоит из 8 нелинейных нейронов с *log-sigmoid* функциями активации, диапазон которых позволяет реализовать выход в пределах отрезка $[0, 100]$.

После обучения, тестирования и валидации нейронной сети *net* (см., Рис. 9) формируются соответствующие продукты (результаты пар типа «вход» – «выход»). В таблицу 2 сведены оценки уровней конфиденциальности сведений, подлежащих включению в документы a_k ($k = 1 \div 10$) из тестовой выборки (см. [1, 2]), которые получены с применением трёхслойной нейронной сети прямого распространения сигналов.

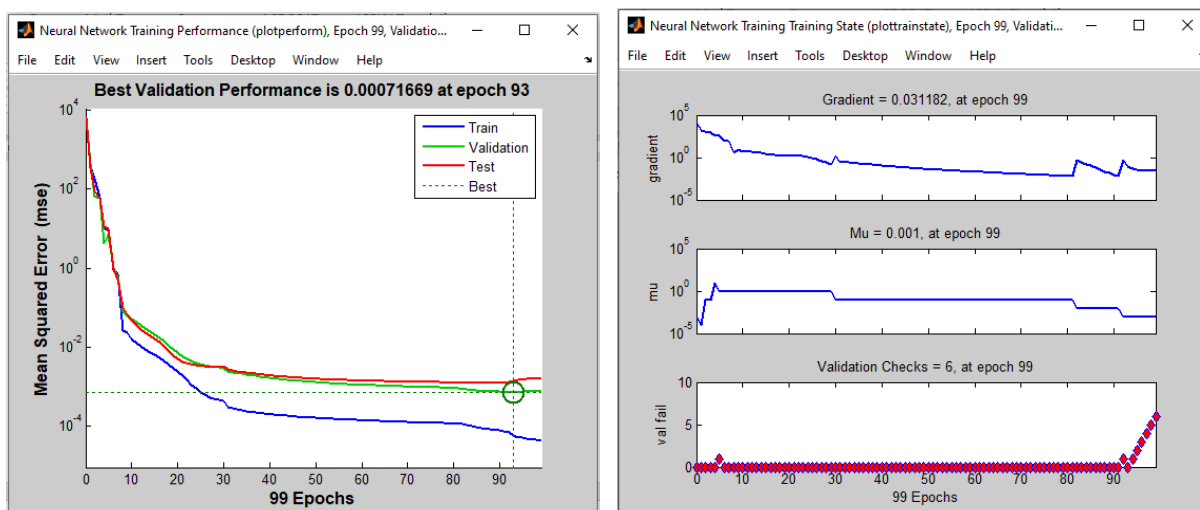

Рисунок 9. Результаты обучения, тестирования и валидации нейронной сети в нотации пакета MATLAB

Таблица 2

Классификация документов a_k ($k = 1 \div 10$) по уровням конфиденциальности с применением feedforward трехслойной нейронной сети

№ п/п	Весовой коэффициент оценки ФК						Соотношение итоговой	
	α_1	α_2	α_3	α_4	α_5	α_6	(см. [1,2]) по формуле (7)	С применением нейронной сети
	0.2611 3	0.2071 4	0.1772 1	0.1586 9	0.1215 8	0.0742 6		
a_1	4.67	4.67	4.80	4.53	4.47	4.67	93.27	92.9286
a_2	3.87	4.47	4.47	4.20	4.27	4.47	85.19	84.9137
a_3	3.47	3.80	4.13	4.07	4.07	4.13	77.22	77.4526
a_4	2.80	2.80	2.87	3.00	3.40	3.00	58.27	58.6409
a_5	2.00	2.40	2.73	2.27	2.73	2.47	47.90	47.5696
a_6	4.47	4.60	4.67	4.73	4.47	4.53	91.62	91.5561
a_7	3.87	4.20	4.07	4.60	4.00	4.27	81.91	82.6961
a_8	1.67	1.87	2.07	2.07	1.87	2.07	37.78	37.9991
a_9	3.20	3.60	3.13	3.80	3.60	3.60	68.09	68.8803
a_{10}	2.53	2.33	2.67	2.47	2.60	2.80	50.84	50.6437

Заключение

Предложенная в статье система нечёткого вывода в логическом базисе пятислойной нейронной сети, способна оценить уровень конфиденциальности сведений, подлежащих включению в документы, и, тем самым, оперативно обеспечить информационную поддержку процесса маркирования документов на основе признаков конфиденциальности, взвешенных на основе экспертных оценок.

В процессе симуляции нами были использованы 6 признаков конфиденциальности (x_1 – экономическая значимость; x_2 – научная значимость; x_3 – ценовая значимость; x_4 – официальный уровень; x_5 – интерес к сведению со стороны зарубежных стран; x_6 – отношение к публикации подобных сведений в зарубежных странах), которые исполнили роль критериев в оценке уровней конфиденциальности. По средствам применения системы нечёткого вывода в логическом базисе нейронной сети и трехслойной feedforward нейронной сети удалось выявить причинно-следственные связи между взвешенными оценками признаков конфиденциальности, с одной стороны, и интегральными оценками уровней конфиденциальности документов, с другой. В перспективе предлагаемая система оценки, но уже реализованная для коммерческого применения в виде отдельного программного модуля, способна функционировать и в автономном режиме, так как при её разработке и адаптации отпадает необходимость в привлечении дорогостоящих услуг экспертов.

Афет Сулейманова

Об одном из подходов к маркированию документов на предмет их конфиденциальности

Резюме

Компиляция знаний-это семейство подходов к решению проблем интракрательности ряда искусственных интеллектов. Предлагаемая в статье нейро-нечёткая модель составляется в автономном режиме для поддержки некоторых запросов в процессе маркирования документов. Существует множество способов составления предлагаемых моделей. Предлагаемый в статье подход отличается тремя основными свойствами: компактностью представления, оперативностью обработки запросов относительно конфиденциальности сведений, подлежащих включению в документы, и гибкостью, подразумевающую преобразования внешних представлений относительно факторов конфиденциальности.

Для оперативного маркирования документов на предмет их конфиденциальности в статье предлагается метод, основанный на применение системы нечеткого вывода в логическом базисе многослойной нейронной сети. Проведенная в работе симуляция процесса включает 6 признаков конфиденциальности сведений, подлежащих включению в документы.

Afət Süleymanova

Sənədlərin məxfiliyinə görə işarələnməsi məsələsinə bir yanaşma haqqında

Xülasə

Bilik kompilyasiyası süni intellektin çətin problemlərinin həllinə yanaşmalar ailəsidir. Məqalədə təklif olunan neyro-qeyri-səlis model sənədlərin işarələnməsi prosesində bəzi sorğuları dəstəkləmək üçün oflayn rejimdə tərtib edilmişdir. Təklif olunan modelləri qurmağın bir çox yolu var. Məqalədə təklif olunan yanaşma üç əsas xüsusiyyətlə fərqlənir: yığcam təqdimat, sənədlərə daxil edilməli olan məlumatların məxfiliyi ilə bağlı sorğuların operativ işlənməsi və məxfilik faktorları ilə bağlı kənar nümayəndəliklərin transformasiyasını nəzərdə tutan çeviklik.

Məqalədə sənədlərin məxfiliyinə görə operativ işarələnməsi üçün çoxqatlı neyron şəbəkəsinin məntiqi əsaslarında qeyri-səlis nəticə çıxarma sistemindən istifadəyə əsaslanan metod təklif olunur. Burada həyata keçirilən prosesin simulyasiyasına sənədlərə daxil ediləcək məlumatların məxfiliyinin 6 əlaməti daxildir.

Afet Suleymanova

About one approach to the issue of marking documents for their confidentiality

Summary

Knowledge compilation is a family of approaches to solving the problems of intractability of a number of artificial intelligences. The neuro-fuzzy model proposed in the article is compiled offline to support some queries in the process of document marking. There are many ways to construct the proposed models. The approach proposed in the article is distinguished by three main properties: compact presentation, prompt processing of requests regarding the confidentiality of information to be included in documents, and flexibility, which implies transformation of external representations regarding confidentiality factors.

For the operational marking of documents for their confidentiality, the article proposes a method based on the use of a fuzzy inference system in the logical basis of a multilayer neural network. The simulation of the process carried out in the work includes 6 signs of confidentiality of information to be included in documents.

Литература

1. Сулейманова А.Н. Об одном подходе к установлению грифа секретности документу с учётом взвешенных коэффициентов оцениваемых факторов конфиденциальности // Математичні машини і системи, Інститут Проблем Математических Машин и Систем, Киев, 2018, №1, стр. 160-167
2. Рзаев Р.Р., Язенин А.В., Сулейманова А.Н. Два подхода к оценке уровня конфиденциальности сведений, подлежащих включению в будущий документ // Нечёткие системы и мягкие вычисления, 2018, Т.13, № 1, стр. 59-80.
3. Р.Р. Рзаев, Аналитическая поддержка принятия решений в организационных системах, Palmarium Academic Publishing, 2016.

Мəqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 12.01.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 14.01.2022

Çap üçün qəbul olunmuşdur: __.__.2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINDA KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIĞIN ROLU VƏ İNKİŞAFININ STATİSTİK QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Nərgiz Çalabi

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin

Statistika işlərinin əlaqələndirilməsi və strateji planlaşdırma şöbəsinin məsləhətçisi

AZ 1136, Bakı şəhəri, İnşaatçılar prospekti 81

e-poçt: nargiz.chalabi@stat.gov.az

Açar sözlər: sahibkarlıq subyektləri, investisiya fəaliyyəti, maliyyə resursları, regional biznes, mikro, kiçik və orta sahibkarlıq, biznes mühiti.

Ключевые слова: субъекты предпринимательства, инвестиционная деятельность, финансовые ресурсы, региональный бизнес, микро, малое и среднее предпринимательство, бизнес-среда.

Keywords: business entities, investment activities, financial resources, regional business, micro, small and medium enterprises, business environment.

Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın (bundan sonra – KOS) inkişafı iqtisadiyyatın diversifikasiyası, məşğulluğun təmin edilməsi, istehlak mallarına olan tələbatın yerli resurslar hesabına ödənilməsi, rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması və iqtisadi inkişafın təmin edilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İnkişaf etmiş ölkələrdə kiçik və orta sahibkarlığın ÜDM-dəki payına xüsusi çəkisinə nəzər saldıqda belə nəticəyə gəlmək olar ki, ölkəmizdə də davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində KOS-un əsas hərəkətverici amilə çevirilməsi qarşıda duran əsas məqsədlərdəndir. Rəsmi statistik məlumatlara görə 2020-ci ildə kiçik sahibkarlıq subyektləri üzrə məhsul istehsalı 2,918,187 min manat, orta sahibkarlıq subyektləri üzrə məhsul istehsalı isə 9,591,320.1 min manat olmuşdur.

Ötən illər ərzində ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafının dəstəklənməsi ilə bağlı bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1997-ci il 24 iyun tarixli 610 nömrəli və 2002-ci il 17 avqust tarixli 753 nömrəli fərmanları ilə müvafiq olaraq “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığa dövlət köməyi proqramı (1997-2000-ci illər)” və “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər)” qəbul edilərək icra edilmişdir[9].

Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq olaraq 2008-ci il 25 avqust tarixli 3004 nömrəli və 2008-ci il 15 sentyabr tarixli 3043 nömrəli sərəncamları ilə təsdiq edilmiş “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” və “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”nda, eləcə də 2014-cü il 27 fevral tarixli 118 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nda və 2014-cü il 26 dekabr tarixli 964 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nda sahibkarlığın inkişafı, biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, sahibkarların hüquqlarının və qanuni mənafelərinin müdafiəsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi sahəsində tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulmuşdur[9].

Regionda məşğulluğun təmin edilməsi, biznes mühitinin inkişafı, qeyri-neft ixracının artırılması kimi strateji məsələlərdə sahibkarların rolunun yüksəldilməsinə, cəmiyyətdə sahibkarlığa dəstək əhval-ruhiyyəsinin artırılmasına təkan vermək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 21 aprel tarixli 1988 nömrəli Sərəncamı ilə aprel ayının 25-i Azərbaycanda “Sahibkarlar Günü” kimi təsis edilmişdir.

Eyni zamanda, sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların 2 il müddətində dayandırılması, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün lisenziya və icazələrin sayının və ödənilən rüsumların məbləğlərinin dəfələrlə azaldılması, icazələrin verilməsi prosedurlarının sadələşdirilməsi, ölkədə investisiyaların təşviqinin artırılması məqsədilə 7 il müddətində vergi və gömrük güzəştlərinin verilməsi, sahibkarların hüquqlarının qorunması ilə bağlı Apellyasiya Şuralarının yaradılması, ölkə ərazisindən tranzit yüklərin daşınmasında “bir pəncərə” prinsipinin tətbiq olunması, elektron gömrük xidmətlərinin daha da genişləndirilməsi, tələb olunan sənədlərin və prosedurların sayının minimuma endirilməsi, malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsi üçün “Yaşıl dəhliz” sisteminin yaradılması, dövlət orqanlarında sahibkarların müraciətlərinin birbaşa cavablandırılmasını həyata keçirən, məlumatlandırma və məsləhət xidmətləri göstərən çağrı mərkəzlərinin yaradılması və s. işlər həyata keçirilmişdir[10].

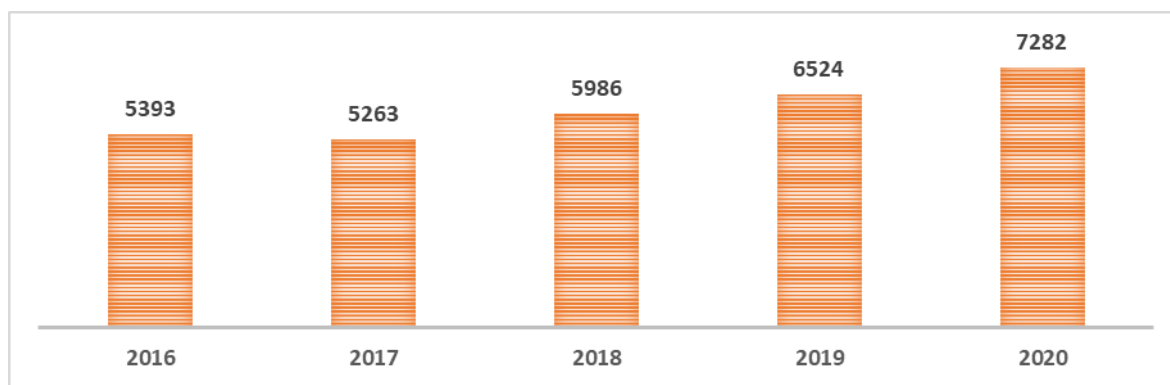
Azərbaycanda biznes mühiti daha da yaxşılaşdırılmış və ölkə Dünya Bankının “Doing Business 2017” hesabatında bəzi göstəricilər üzrə (məsələn, biznesə başlama, əmlakın qeydiyyatı) yüksək nəticə əldə etmişdir. Beynəlxalq təcrübələrə cavab verən elektron hökumət portalının yaradılması ilə dövlət xidmətləri daha da təkmilləşdirilmişdir[8].

Həmçinin ölkədə KOS subyektlərinin inkişafına birbaşa təsir edəcək islahatların ünvanlılığının təmin olunması üçün Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin meyarları dəyişilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2018-ci il 21 dekabr tarixli 556 nömrəli “Mikro, kiçik, orta və iri sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsü meyarları”nın təsdiq edilməsi haqqında qərarı ilə KOS subyektlərinin yeni meyarları müəyyənləşdirilmişdir. Meyarlara uyğun olaraq 2020-ci il üzrə qeydiyyatdan keçmiş sahibkarlıq subyektlərinin 0,5 faizi iri, 2,1 faizi orta, 5,3 faizi kiçik, 92,1 faizi isə mikro sahibkarlardır[7].

Cədvəl 1

Mikro, kiçik, orta və iri sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsü meyarları

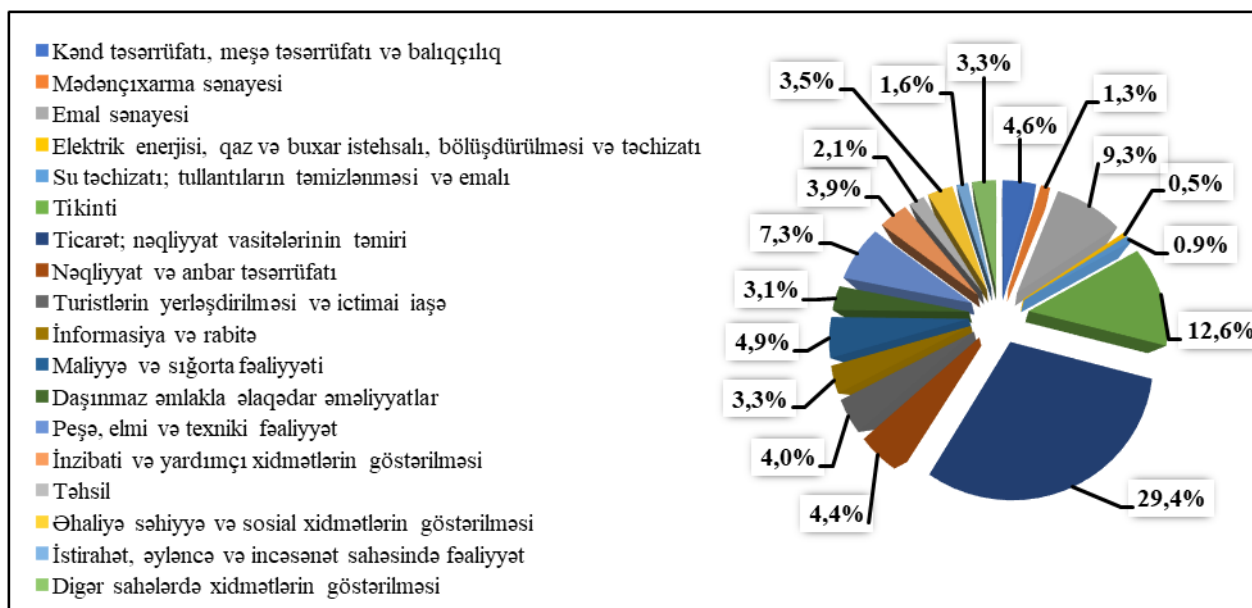
Sahibkarlıq subyektlərinin ölçüsünə görə kateqoriyaları	İşçilərinin orta siyahı sayı (nəfər)	İllik gəliri (ig) (min manat)
Mikro sahibkar	1 - 10	$ig \leq 200$
Kiçik sahibkar	11 - 50	$200 < ig \leq 3\ 000$
Orta sahibkar	51 - 250	$3\ 000 < ig \leq 30\ 000$
İri sahibkar	251 və ondan yuxarı	$30\ 000 < ig$

Şəkil 1. Kiçik müəssisələrin sayı (2016-2020-ci illər üzrə)

Qeyd: Məlumatlar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2018-ci il 21 dekabr tarixli 556 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Mikro, kiçik, orta və iri sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsü meyarları”na uyğun olaraq hesablanmışdır.

2020-ci ildə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayının strukturunu aşağıdakı diaqramla daha əyani göstərmək olar:

Şəkil 2. İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayının strukturu, yekuna nisbətən

2021-ci il yanvarın 1-i vəziyyətinə ölkə üzrə kommersiya təşkilatlarının ümumi sayının 5,3 faizini kiçik sahibkarlıq subyektləri təşkil etmiş və onların əsas hissəsi ticarət (29,4%), tikinti (12,6%), emal sənayesi (9,3%) və peşə, elmi və texniki fəaliyyət (7,3%) sahələrində yaradılmışdır.

2020-ci ildə Azərbaycan Respublikasında kiçik müəssisələrinin mülkiyyət növləri üzrə bölgüsü aşağıdakı kimi olmuşdur:

Cədvəl 2
Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi fəaliyyət üzrə mülkiyyət növlərinə görə bölgüsü

Fəaliyyət növləri	Cəmi	o cümlədən:	
		Dövlət müəssisələri	Qeyri-dövlət müəssisələri
Cəmi	7282	477	6805
o cümlədən:			
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	336	23	313
Mədəncıxarma sənayesi	94	3	91
Emal sənayesi	679	23	656
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	34	31	3
Su təchizatı; tullantıların təmizlənməsi və emalı	65	43	22
Tikinti	919	34	885
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	2142	21	2121
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	324	35	289
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	290	4	286
İnformasiya və rabitə	237	37	200
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	358	40	318
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	224	36	188
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	530	35	495
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	283	21	262
Təhsil	156	6	150
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	256	27	229
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	115	54	61
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	240	0	240

Cədvəl 2-nin məlumatlarından görünür ki, 2020-ci ildə iqtisadiyyatın bütün sahələrində fəaliyyət göstərən 7282 kiçik sahibkarlıq subyektinin 477-si dövlət mülkiyyətli (6,6%), 6805-i (93,4%) qeyri-dövlət mülkiyyətli olmuşdur. Bu dövrdə qeydiyyatda olan qeyri-dövlət mülkiyyətli kiçik müəssisələrin 4,6 faizi kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq, 11,2 faizi sənaye, 13 faizi tikinti, 31,2 faizi ticarət, 4,2 faizi nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, 4,2 faizi turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə, 2,9 faizi informasiya və rabitə, 4,7 faizi maliyyə və sığorta, 2,8 faizi daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar, 7,3 faizi peşə, elmi və texniki fəaliyyət, 3,9 faizi inzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi, 2,2 faizi təhsil, 3,4 faizi əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi, 0,9 faizi istirahət, əyləncə və incəsənət sahələrinin, qalanları isə digər bölmələrin payına düşmüşdür.

Ölkənin gələcək inkişafında ÜDM-də və məşğulluqda KOS-un payı son dərəcə böyük əhəmiyyət kəsb edəcək. Rəsmi statistik məlumatlara əsasən 2020-ci ildə KOS-un ÜDM-dəki payı 16,7%, məşğulluqdakı payı isə 42,1% olmuşdur[7].

Innovasiya və beynəlmilləşdirməyə dəstək tədbirləri həyata keçirilsə də, bu sahədə fəaliyyət daha da dərinləşdirilməli, aydın strategiya və ya koordinasiya mexanizmləri yaradılmalıdır. Hazırda innovasiya ilə bağlı dövlət siyasəti telekommunikasiya və informasiya texnologiyaları sektoruna yönəldilmiş diqqəti daha da genişləndirməkdədir. Bundan əlavə, beynəlmilləşdirməyə yönəlmiş dəstək tədbirləri ixrac üçün maliyyə xidmətlərinin genişləndirilməsi, eləcə də qlobal dəyər zəncirindən KOS-un daha çox fayda əldə etməsi imkanının yaradılması məqsədilə daha da genişləndirilməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda KOS-un inkişafı kifayət qədər ciddi məsələdir. Bunun üçün makroiqtisadi siyasətdən başlayaraq, Azərbaycan vətəndaşlarının, xüsusilə də sahibkarların və əlaqəli dövlət məmurlarının məsələyə baxış tərzinə qədər bir çox işləri özündə ehtiva edən və aydın hədəflərə istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur. Buna görə də KOS-un inkişafına dəstək verən institusional dəyişikliklərin həyata keçirilməsi və onların inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması strateji əhəmiyyət kəsb edir [9].

Məlum məsələdir ki, KOS-un inkişaf dinamikası və iqtisadiyyatın dirçəldilməsində rolunun artırılması onların investisiya fəallığından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. O cümlədən, kiçik və orta sahibkarlığın investisiya fəaliyyətinin düzgün idarə edilməsi etibarlı və keyfiyyətli informasiyanın mövcudluğu şəraitindən asılıdır. Düzdür, bu proses ölkədəki ümumi investisiya fonunda gedir. Lakin buna baxmayaraq, kiçik və orta biznes sektorunda əsaslandırılmış investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi onun informasiya bazasının formalaşdırılmasını zəruri edir.

İnvestisiya fəaliyyətinin bu və ya digər tərəflərini əks etdirən statistik hesabat formalarının təhlili əsasında qənaətə gəlmək olar ki, ilkin informasiyanın bazasında investisiya statistikasının, xüsusilə kiçik sahibkarlıq sektoruna investisiya statistikasının formalaşdırılması üçün geniş imkanlar vardır. Təcrübə göstərir ki, yalnız keyfiyyətli informasiya əsasında dövlət səmərəli investisiya siyasəti həyata keçirməklə təsərrüfat subyektləri (kiçik və orta sahibkarlıq) və bütövlükdə ölkə üzrə investisiya fəallığını təmin edə bilər. Bu isə müntəzəm olaraq qeyd edilən sferada baş verən hadisə və proseslərin statistikasının müasir metodlarını tətbiq etməklə dərin və hərtərəfli statistik təhlilini həyata keçirməyi tələb edir. Bu problemin məqsədyönlü şəkildə həll edilməsi statistik təhlilin istiqamətlərinin düzgün seçilməsindən birbaşa asılıdır.

İnvestisiya proseslərini statistik təhlil edərkən ilk növbədə makro səviyyədə investisiya fəallığını öyrənmək lazımdır. Bu zaman işgüzar investisiya fəallığının dinamikası, onun səviyyəsi qiymətləndirilməlidir. İnvestisiya fəaliyyətinin makroiqtisadi konyukturası, investisiyaya meyillilik göstəricilərinə investisiya potensialına (ümumi əmanət, kapital transfertlərinin saldosu), resurs potensialına (institusional sektorlar üzrə ümumi əmanətin və kapital transfertləri saldosunun quruluşu), icarə işlərinin vəziyyətinə xüsusi fikir verilməlidir. Qeyd edilən istiqamətlər investisiya fəaliyyətinin formalaşmasının əsas şəraitini xarakterizə edir.

Statistik təhlilin mühüm istiqamətlərindən biri də resurs potensialının təhlilidir. Burada resurs potensialının tərkibi ayrı-ayrılıqda təhlil edilməlidir. Belə ki, maddi əşya resursları, əmək resursları, informasiya resursları, maliyyə resursları öyrənilmə obyektləri olmalıdır.

İnvestisiya fəallığını xarakterizə edən meyarlardan biri də icarə işləri bazarının fəaliyyətidir. Ona görə də icarə işləri bazarının həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət səciyyəsinin verilməsi xüsusilə vacibdir.

Statistik təhlilin əsas istiqamətlərindən biri də investisiya fəaliyyətinin öyrənilməsinin təşkil edilməsidir. Bu zaman dörd əsas istiqamət – investisiyanın quruluşunun formalaşması, təsərrüfat subyektlərinin maliyyə qoyuluşu, əsas kapitalla investisiya və xarici investisiyalar statistik təhlilin obyektləri olmalıdır.

Birinci istiqamətdə ümumi maliyyə qoyuluşu, qeyri-maliyyə aktivlərinə investisiya, Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə, xaricilərin isə Azərbaycanda yerləşdirdiyi investisiyalar (birbaşa, portfel, sair) statistik təhlil edilməli və onların quruluşunda, dinamikasında və inkişaf meylinə müşahidə edilən dəyişikliklər aşkar edilməlidir.

Statistik təhlilin müstəqil istiqamətlərindən birini iqtisadiyyatın sahələri və sektorları üzrə investisiya qoyuluşunun öyrənilməsi təşkil edir. Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq ölkədə əlverişli investisiya və sahibkarlıq mühitinin yaradılması iqtisadiyyata xarici investisiyanın axınını təmin etmişdir. Odur ki, statistikanın mühüm vəzifələrindən biri bu sahədə baş verən hadisə və proseslərin öyrənilməsindən ibarətdir.

Ölkədə sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi, biznes mühitinin əlverişliyinin daha da artırılması və biznesə başlama prosedurasının sadələşdirilməsi üçün zəruri tədbirlərin görülməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən “Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin dövlət qeydiyyatının “bir pəncərə” prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsi tədbirləri barədə” 2007-ci il 25 oktyabr tarixli 2458 nömrəli və sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin dövlət qeydiyyatının “bir pəncərə” prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsinə dair əlavə tədbirlər barədə 2007-ci il 18 dekabr tarixli 2549 nömrəli sərəncamlar imzalamışdır. Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin dövlət qeydiyyatının “bir pəncərə” prinsipi üzrə təşkilinin 2008-ci il 1 yanvar tarixindən qüvvədə olması sahibkarların qeydiyyatı proseduru sadələşdirmiş, bu sahədə mövcud maneələrin aradan qaldırılmasına səbəb olmuşdur.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə həyata keçirilən çeşidli tədbirlər nəticəsində regionlarda kiçik sahibkarların sayı və dinamikasında, həmçinin onların fəaliyyətini səciyyələndirən bir sıra göstəricilərdə müsbət dəyişikliklər müşahidə olunmuşdur (cədvəl 2) [7].

Cədvəl 3

2016-2020-ci illər üzrə kiçik müəssisə və təşkilatların sayının iqtisadi rayonlar üzrə bölgüsü

	2016	2017	2018	2019	2020
CƏMİ	5393	5263	5986	6524	7282
o cümlədən:					
Bakı şəhəri	3535	3331	3973	4220	4872
Naxçıvan Muxtar Respublikası	114	121	126	145	141
Abşeron -Xızı iqtisadi rayonu	276	319	341	384	430
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	81	84	92	111	100
Gəncə - Daşkəsən iqtisadi rayonu	232	228	246	260	270
Qarabağ iqtisadi rayonu	97	102	106	121	142
Qazax-Tovuz iqtisadi rayonu	119	126	131	167	160
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	124	143	139	182	191
Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu	154	156	150	181	189
Mərkəzi Aran iqtisadi rayonu	216	207	219	242	261
Mil-Muğan iqtisadi rayonu	114	113	110	123	133
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	178	182	201	216	208
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu	17	24	19	22	22
Şirvan-Salyan iqtisadi rayonu	136	127	133	150	163

Qeyd: Məlumatlar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2018-ci il 21 dekabr tarixli 556 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş "Mikro, kiçik, orta və iri sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsü meyarları"na uyğun olaraq hesablanmışdır.

"Sahibkarlığa dövlət maliyyə dəstəyinin göstərilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1 mart 2005-ci il tarixli 206 nömrəli Fərmanına uyğun olaraq Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlər davam etdirilir. Belə ki, iqtisadiyyatın dinamik və tarazlı inkişafı, sahibkarlığa dövlət maliyyə dəstəyinin artırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun statusunun və "Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi qaydalarının" təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər hazırlanaraq aidiyyəti üzrə təqdim olunmuş və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 28 dekabr tarixli 504 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun Əsasnaməsinə uyğun olaraq Fondun idarə edilməsi üçün Müşahidə Şurası yaradılmışdır. Müşahidə Şurası Fondun fəaliyyətinə nəzarət edir, vəsaitlərin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının öncül istiqamətlərinə uyğun şəkildə yerləşdirilməsini təmin edir. Bu məqsədlə vəsaitlərin iqtisadiyyatın sahələri, ölkənin iqtisadi rayonları, müvəkkil kredit təşkilatları üzrə bölgüsünü və əsasnamədə nəzərdə tutulan digər tədbirləri həyata keçirir. Fondun yeni qaydalarına uyğun olaraq kreditlərdən daxil olan faiz məbləğlərinin xüsusi vəsaitlər formasında Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında əsasnamədə nəzərdə tutulmuş vəzifə və funksiyaların həyata keçirilməsinə yönəldilir. Sahibkarlar kreditlərin ayrılması üçün iqtisadi rayon üzrə yerlərdə Fondun nümayəndələrinə müraciət edirlər. Kreditlərin sahibkarlıq subyektlərinə verilməsi imkanlarının genişləndirilməsi və etibarlılığının təmin edilməsi məqsədi ilə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun Müşahidə Şurası tərəfindən müəyyən edilmiş meyarlara uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı tərəfindən lisenziya verilmiş bütün banklar və bank olmayan kredit təşkilatları müvəkkil kredit təşkilatı qismində kreditlərin verilməsində iştirak edə bilirlər[9].

Əlbəttə ki, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı məqsədilə çeşidli tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan və özündə əks etdirən dövlət siyasəti ölkə əhalisinin sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb edilməsi dairəsinin genişləndirilməsinə, sahibkarlıq fəaliyyətinin struktur, regional və texnoloji baxımdan təkmilləşdirilməsinə, ölkə iqtisadiyyatının strukturunun yenidən qurulmasında rəqabət potensialının artırılmasında və iqtisadi qloballaşma şəraitinə uyğunlaşdırılmasında kiçik və orta sahibkarlığın rolunun gücləndirilməsinə, Azərbaycan cəmiyyətinin sosial problemlərinin həllində KOS-ların fəaliyyətinin yüksəldilməsinə, istehsal sferasında yeni iş yerlərinin yaradılmasına, əhalinin məşğulluq strukturunun təkmilləşdirilməsinə, ölkə ixracında KOS-ların payının artırılmasına, iqtisadi fəaliyyətin regional strukturunun təkmilləşdirilməsinə və nəhayət iqtisadiyyatın kiçik və orta biznes sektoru üçün ənənəvi olan innovasiya və orta təbəqənin formalaşması funksiyalarının yerinə yetirilməsinə gətirib çıxaracaqdır.

Beləliklə, araşdırma göstərir ki, sosial-iqtisadi inkişafın müasir mərhələsində bazar strukturlarının, xüsusilə, kiçik və orta biznes sektorunun inkişafı ölkənin bir sıra problemlərinin həll edilməsinə mühüm təsir göstərir. Bu isə əhəmiyyətli dərəcədə kiçik sahibkarlığın investisiya imkanlarının artırılmasından asılıdır. Odur ki, sosial-iqtisadi inkişafın bütün mərhələlərində bu məsələnin prioritetliyinin diqqət mərkəzində saxlanılması və kiçik biznesin investisiya imkanlarının artırılmasına dövlətin davamlı və çoxşaxəli köməyi və təsiri məqsədəuyğun və olduqca zəruridir.

Nəticə

Kiçik və orta biznesin iqtisadi stimullaşdırma mexanizmi təkmilləşdirilməli və bunun əsas vəzifəsi ölkənin sosial yüksəlişi və iqtisadi artımı prosesinə təsərrüfat subyektlərini daha fəal cəlb etmək olmalıdır.

Kiçik biznesin inkişafı bu və ya digər ölkədə fəaliyyət göstərən iqtisadi mexanizmlərlə və sahəvi xüsusiyyətlərlə sıx bağlıdır. Odur ki, statistik göstəricilərə əsaslanıb ölkədə kiçik sahibkarlığın formalaşmasını inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi ilə müqayisə edərək istehsal və institusional infrastrukturun inkişaf səviyyəsindəki, milli təsərrüfatların strukturundakı fərqləri nəzərə almaq zəruridir. Kiçik sahibkarlıq ölkənin iqtisadi sisteminin mühüm ünsürü olduğundan

onların istehsalının investisiyalaşdırılması probleminin həlli üçün yolların və imkanların axtarılıb tapılması zəruridir. Müasir mərhələdə kiçik biznesə maliyyə resurslarının cəlb edilməsində dövlətin rolu aktual olaraq qalır.

Kiçik və orta biznesin maliyyə vəziyyətində kifayət qədər resursun olmaması da onların inkişafına mənfi təsir göstərən amillərdən biridir. Araşdırmalar sübut edir ki, real faiz dərəcəsinin yüksək olması, maliyyə bazarının və bank sektorunun zəif inkişafı, pul kütləsinin müxtəlif komponentlərinin tədavül sürətinin aşağı olması və s. iqtisadiyyatın borc cəminin kəskin artmasını şərtləndirən əhəmiyyətli amillərdir.

Nərgiz Çələbi

Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafında kiçik və orta sahibkarlığın rolu və inkişafının statistik qiymətləndirilməsi

Xülasə

Məqalədə iqtisadiyyatın inkişafında kiçik biznesin rolu, onun funksiyaları və xüsusiyyətləri, Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın hazırkı vəziyyətinin statistik tədqiqi, ölkənin regionlarında kiçik sahibkarlığın inkişafının statistik tədqiqi barədə qısa məlumat verilmişdir. Sosial-iqtisadi inkişafın müasir mərhələsində bazar strukturlarının, xüsusilə kiçik və orta biznes sektorunun inkişafı bir sıra problemlərin həll edilməsinə mühüm təsir göstərir. Bu isə əhəmiyyətli dərəcədə kiçik sahibkarlığın investisiya imkanlarının artırılmasından asılıdır. Odur ki, sosial-iqtisadi inkişafın bütün mərhələlərində bu məsələnin prioritetliyinin diqqət mərkəzində saxlanması və kiçik biznesin investisiya imkanlarının artırılmasına dövlətin çoxsahəli köməyi və təsiri məqsəduyğundur.

Наргиз Чалаби

Роль малого и среднего бизнеса в социально-экономическом развитии Азербайджанской Республики и статистическая оценка развития

Резюме

В статье представлена краткая информация, характеризующая роль малого бизнеса в экономическом развитии, его функции и особенности, проведено статистическое исследование текущего состояния малого и среднего бизнеса в Азербайджанской Республике, а также развития малого бизнеса в регионах страны. На современном этапе развитие рыночных структур, особенно сектора малого и среднего бизнеса, оказывает существенное влияние на решение ряда проблем в социально-экономическом развитии. Это зависит от значительного увеличения инвестиционных возможностей малого бизнеса. Поэтому, на всех этапах социально-экономического развития целесообразно акцентировать внимание на приоритетности этого вопроса, а также на многоплановой помощи и влиянии государства для увеличения инвестиционных возможностей малого бизнеса.

Nargiz Chalabi

The role of small and medium business in the socio-economic development of the Republic of Azerbaijan and statistical evaluation of development

Summary

The article presents short information based on the role of small business in economic development, its functions and features, statistical research of the current state of small and medium business in the Republic of Azerbaijan, statistical research of small business development in the regions of the country. At the current stage of socio-economic development, the development of market structures, especially the small and medium business sector, has a significant impact on solving a number of problems. It depends on significantly increasing the investment opportunities of small businesses. Therefore, at all stages of socio-economic development, it is expedient to focus on the priority of this issue and the multifaceted assistance and influence of the state to increase investment opportunities for small businesses.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər), Azərbaycan qəzeti, 17 avqust, 2002-ci il
2. Ə.Ş.İmanov Kiçik sahibkarlıq. Bakı 2009
3. “Kiçik və orta sahibkarlıq sahəsində idarəetmənin daha da təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 28 dekabr 2017-ci il
4. “Mikro, kiçik, orta və iri sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsü meyarları”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı. 21 dekabr 2018-ci il
5. İqtisadi fəaliyyət növləri təsnifatı. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. 2008
6. Hüseynli İ.Q Azərbaycanca kiçik biznesin inkişafının cari vəziyyəti və perspektivləri, Bakı, 2009
7. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet saytı: www.stat.gov.az
8. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin rəsmi internet saytı: www.economy.gov.az
9. Hüquqi aktların vahid elektron bazasının rəsmi internet saytı: www.e-qanun.az
10. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi internet saytı: www.preident.az

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 08.12.2021

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 16.12.2021

Çap üçün qəbul olunmuşdur:

AZƏRBAYCANDA DÖVRÜN TƏLƏBİNƏ UYGUN İKT-nin VƏ ELEKTRON TİCARƏTİN İNKİŞAFI

Şamxal Məmmədov

Odlar Yurdu Universiteti

“İqtisadiyyat və iqtisadi münasibətlər” kafedrasının doktorantı

AZ 1072, Bakı şəhəri, Koroğlu Rəhimov küçəsi 13

e-poçt: samxal-memmedov-92@mail.ru

Açar sözlər: İKT, internet istifadəçiləri, elektron ticarət, onlayn mağaza, ödəniş kartları.

Ключевые слова: ИКТ, интернет-пользователи, электронная коммерция, онлайн магазин, платежные карты.

Keywords: ICT, internet users, e-commerce, online store, payments cards.

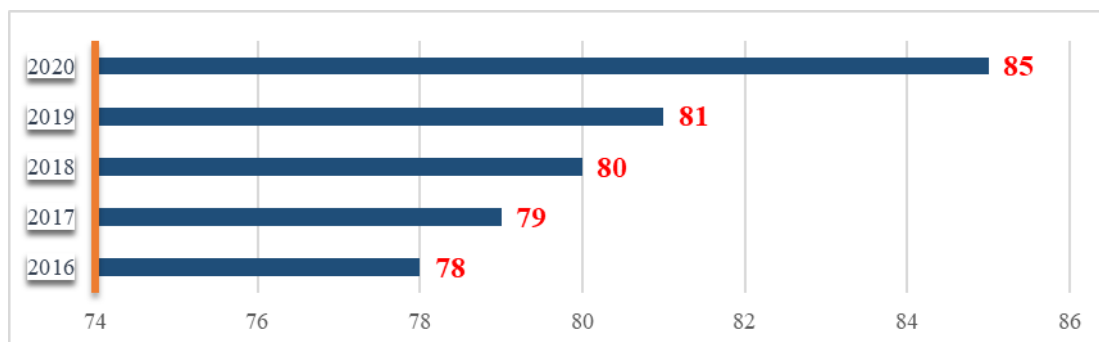
XXI əsrdə informasiya texnologiyalarının inkişafı bütün sahələrə öz müsbət təsirini göstərmişdir. Bu sahələrdən biri də elektron ticarət hesab olunur [4]. Elektron ticarət bu günün tələbidir və hamı üçün əlçatan olmalıdır. Azərbaycanda da son illərdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı elektron ticarətin inkişafını sürətləndirmişdir.

Müasir dövrdə internet-biznes yeni imkanlar yaradır. Lakin hələ də elektron ticarət edənlərin sayı xeyli azdır. Əhali ənənəvi ticarətə üstünlük verir. Buna görə də elektron kommersiyanın inkişafı üçün bəzi problemlər həll edilməlidir [9]:

- Şəbəkələrin qarşılıqlı əlaqələri və onların bir-birinə uyğunluğu;
- Yeni iştirakçıların cəlb edilməsi;
- Əməliyyatların təhlükəsizliyi və məxfiliyi məsələləri və s.

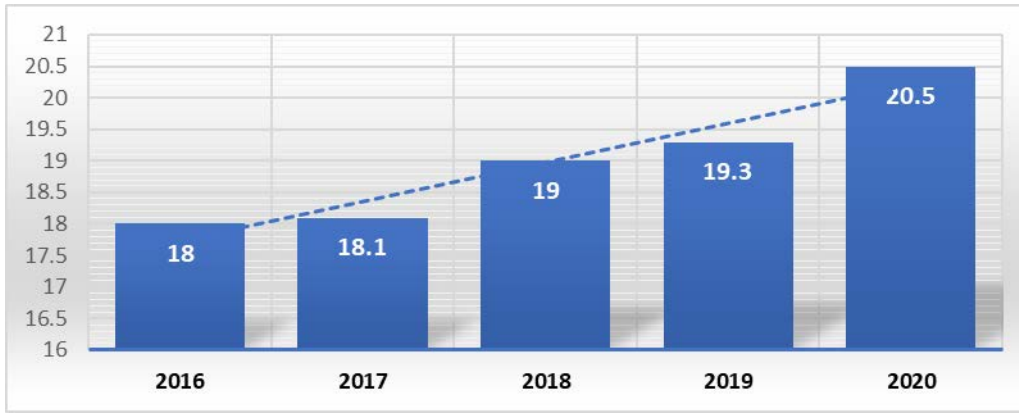
Qeyd edilən problemlərlə yanaşı, elektron ticarət zamanı əsas problemlərdən biri elektron ticarətin vergiyə cəlb edilməsidir. Bu problemin həll edilməsi üçün xeyli vaxt lazımdır. Azərbaycanda elektron ticarətin vergiyə cəlb edilməsi 2017-ci ildən başlayaraq həyata keçirilir [7]. Azərbaycanda internetin əhatə dairəsinin genişlənməsi, kompüterdən istifadə edənlərin sayının artması, ödəniş kartlarının sayının kəskin şəkildə artması, elektron mağazaların yaradılması və dövlətin dəstəyi elektron ticarətin gələcəkdə daha çox istifadə ediləcəyindən xəbər verir. Sahibkarlıq strukturlarının elektron biznesə keçməsi ilə əlaqədar işlərin başlanğıc mərhələsində həll edilən əsas məsələlər aşağıdakılardır:

- İnvestisiya planı;
- İstehlakçıya təqdim edilən məhsul və xidmətlərin siyahısı;
- Məhsul və xidmətlərə qoyulan tələblər və s [8].

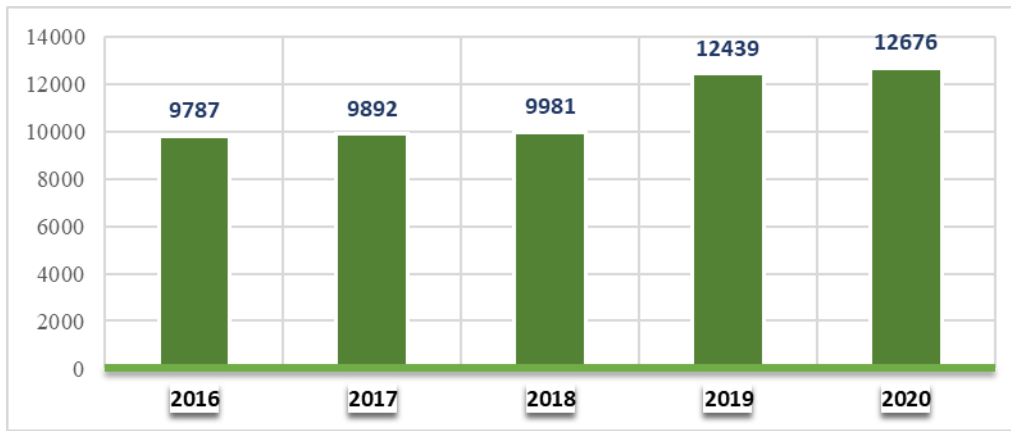
Şəkil 1. Azərbaycanda 2016-2020-ci illər üzrə əhalinin hər 100 nəfərinə düşən internet istifadəçilərinin sayı, nəfər [1]

Şəkil 1-də 2016-2020-ci illərdə Azərbaycanda əhalinin hər 100 nəfərinə düşən internet istifadəçilərinin sayı göstərilmiş, 2018-ci ildə bu göstərici 80, 2019-cu ildə 81, 2020-ci ildə isə 85 nəfər olmuşdur. Azərbaycanda son illərdə İKT sahəsində çalışan işçilərin sayı da artmışdır.

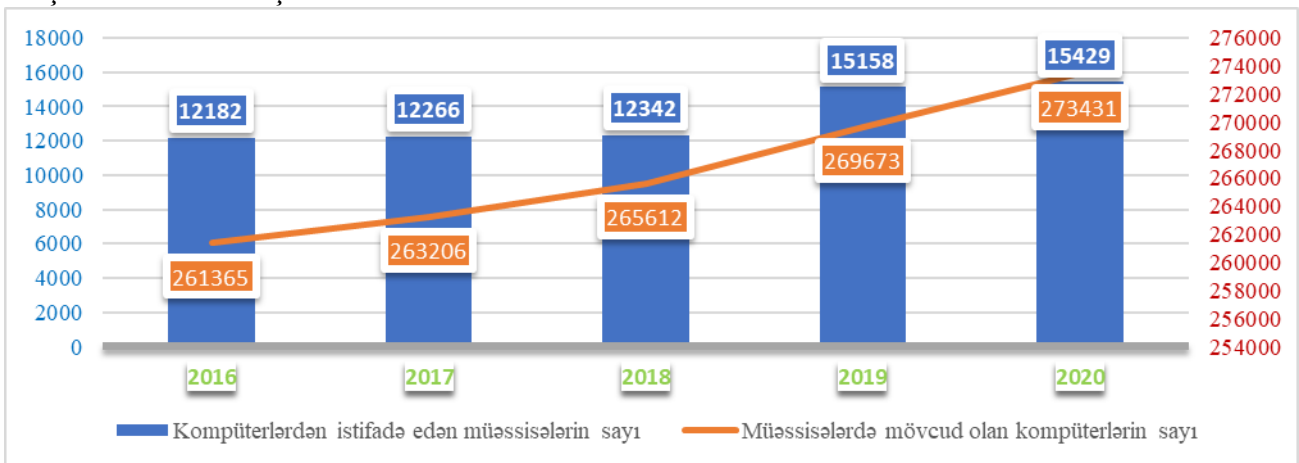
Şəkil 2. Azərbaycanca 2016-2020-ci illərdə İKT sahəsində çalışan işçilərin sayı, min nəfər [1]

Şəkil 2-də Azərbaycanca 2016-2020-ci illərdə İKT sahəsində çalışan işçilərin sayı göstərilmiş, 2020-ci ildə bu göstərici 20,5 min nəfər olmuşdur.

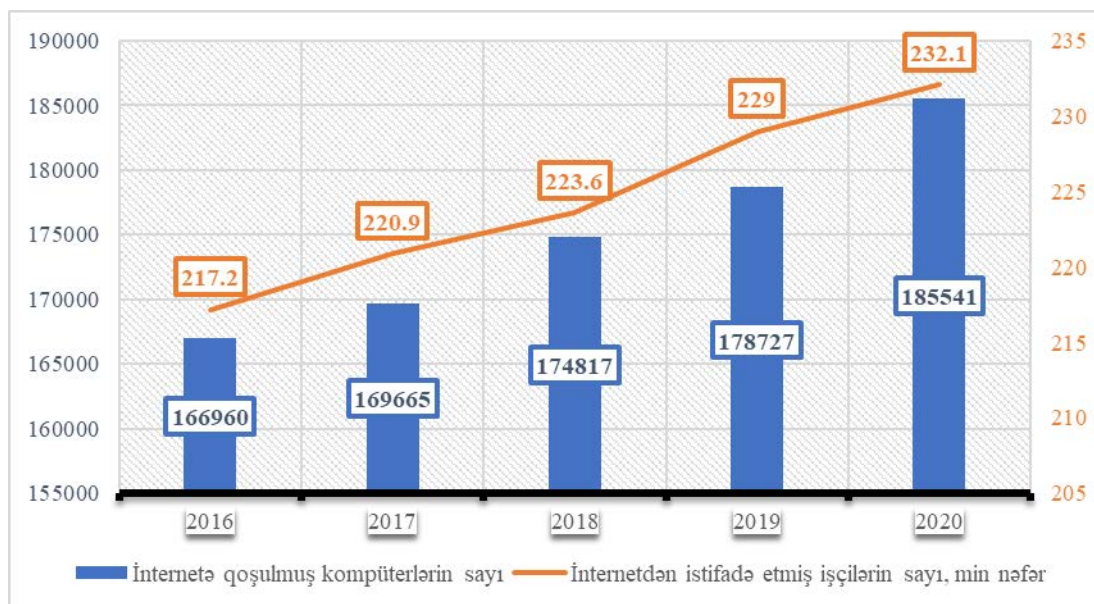
Şəkil 3. Azərbaycanca 2016-2020-ci illərdə internetə çıxışı olan müəssisələrin sayı [1]

Şəkil 3-də Azərbaycanca 2016-2020-ci illərdə internetə çıxışı olan müəssisələrin sayı göstərilmişdir. Şəkil 3-ə nəzər yetirdikdə aydın olur ki, 2016-cı ildən 2020-ci ilə qədər internetə çıxışı olan müəssisələrin sayı xeyli artaraq 12676 olmuşdur. Azərbaycanca 2016-2020-ci illərdə kompüterlərdən istifadə edən müəssisələrin sayı və müəssisələrdə mövcud olan kompüterlərin sayı isə şəkil 4-də verilmişdir.

Şəkil 4. Azərbaycanca 2016-2020-ci illərdə kompüterlərdən istifadə edən müəssisələrin sayı və müəssisələrdə mövcud olan kompüterlərin sayı [1]

Son üç ilə nəzər yetirsək görürük ki, kompüterdən istifadə edən müəssisələrin sayı 2018-ci ildə 12342, 2019-cu ildə 15158, 2020-ci ildə isə 15429 olmuşdur. 2016-2020-ci illərdə interneta qoşulmuş kompüterlərin sayı şəkil 5-də verilmişdir.

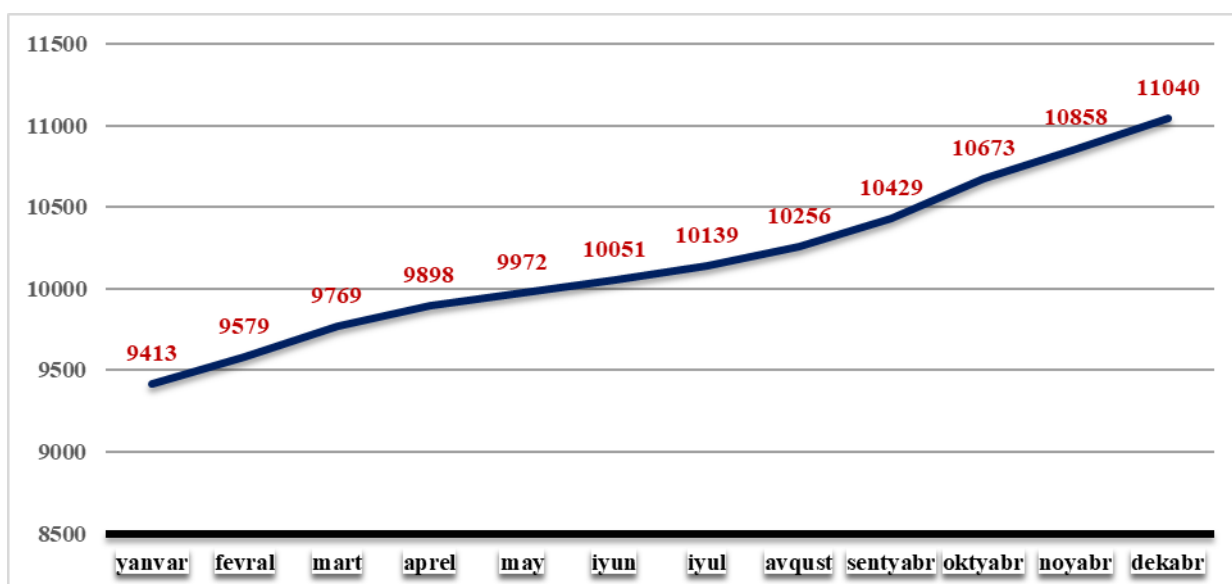

Şəkil 5. Azərbaycanda 2016-2020-ci illərdə interneta qoşulmuş kompüterlərin və interneta istifadə etmiş işçilərin sayı [1]

Dünya ölkələrinin bir qisminə elektron ticarət ənənəvi ticarəti geridə qoyub. Bu əsasən İEÖ-lərə aiddir. Ölkəmizdə isə əhalinin əksər hissəsi ənənəvi ticarət formasına üstünlük verir. Elektron ticarət etmək üçün əsas vasitədən biri ödəniş kartının olmasıdır. Bu plastik kartlar elektron ödənişlərin əsas vasitəsi hesab olunur. Ödəniş sisteminin 2 tipi mövcuddur:

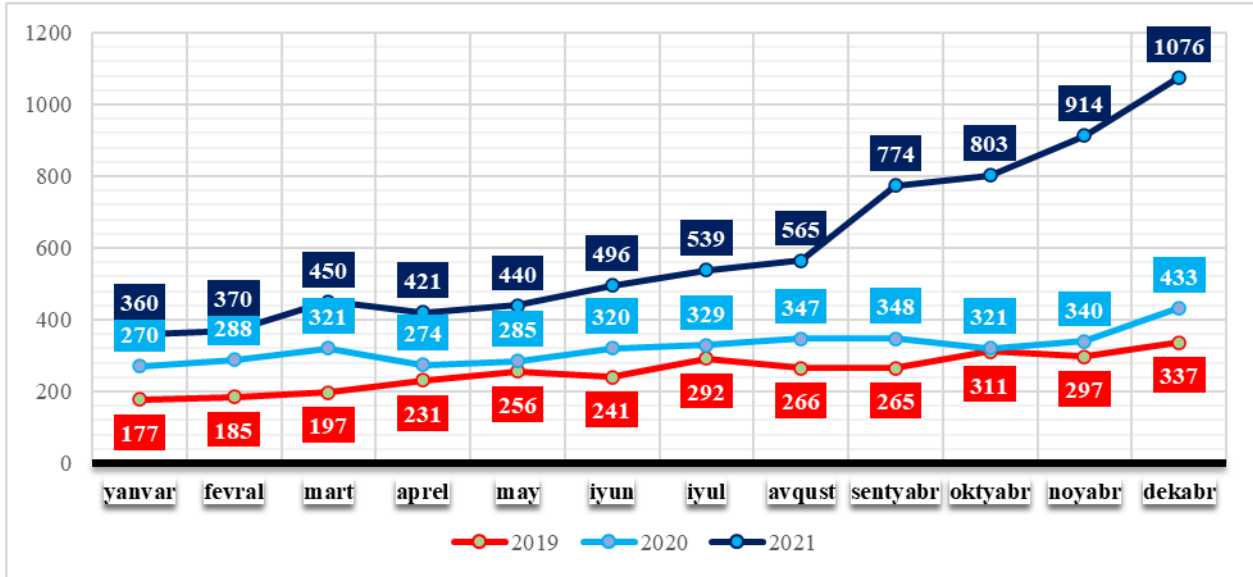
1. Beynəlxalq ödəniş sistemi;
2. Lokal ödəniş sistemi [6].

Ölkəmizdə ödəniş kartlarının sayı hər il getdikcə artmaqda davam edir. 2021-ci ilin yanvar-dekabr aylarında bu kartların sayı kifayət qədər artaraq 11 milyon 40 min ədəd olmuşdur. Şəkil 6-da ödəniş kartları haqqında ətraflı məlumat verilmişdir.

Şəkil 6. 2021-ci ilin yanvar-dekabr aylarında Azərbaycanda ödəniş kartlarının sayı, min ədəd [2]

Qeyd edilən 11 mln. 40 min ödəniş kartından, sosial kartlar 3 mln. 469 min ədəd, əmək haqqı kartları 2 mln. 591 min ədəd, kredit kartları isə 1 mln. 395 min ədəd olmuşdur. 2021-ci ilin 12 ayı ərzində kartlar vasitəsilə həyata keçirilən nağdsız ödənişlərin həcmi 11172 mln. manat təşkil etmiş, ölkədaxili nağdsız əməliyyatların həcmi 2020-ci ilin 12 ayı ilə müqayisədə 83% artmışdır. Həyata keçirilən nağdsız ödənişlərin 7208 mln. manatı elektron ticarətin payına düşür. Elektron ticarət informasiya sistemlərindən istifadə edilməklə malların alqı-satqısı, xidmətlərin göstərilməsi və işlərin görülməsi üzrə həyata keçirilən fəaliyyət növüdür [3].

Şəkil 7. 2019-2021-ci illərdə yanvar-dekabr aylarında Azərbaycanda elektron ticarət vasitəsilə aparılan əməliyyatların həcmi, mln. manat [2]

Şəkil 7-də 2019-2021-ci il yanvar-dekabr aylarında Azərbaycanda elektron ticarət vasitəsilə aparılan əməliyyatların həcmi göstərilmiş, bu göstərici 2019-cu ildə 3055 mln. manat, 2020-ci ildə 3876 mln. manat, 2021-ci ildə isə 7208 mln. manat olmuşdur. Elektron ticarət tərəflərin iştirakı ilə həyata keçirilir. Elektron ticarətin iştirakçıları aşağıdakılardır [5]:

- Alıcı;
- Satıcı;
- Vasitəçi.

Elektron ticarətin alıcılar üçün iqtisadi faydası aşağıdakılardır:

- Elektron ticarət alıcılara dünyanın istənilən nöqtəsindən 24 saat ərzində alış əməliyyatlarını etməyə imkan yaradır;
- Elektron ticarət alıcılara daha geniş məhsul və satıcı seçimini təqdim edir;
- Elektron ticarət vasitəsilə alıcılar daha ucuz məhsul və xidmətlər əldə etmək imkanı əldə edirlər;
- Alıcılar tez bir zamanda məhsul haqqında ətraflı məlumat əldə edə bilirlər [10].

Elektron ticarət vasitəsilə satışlar 2 yerə ayrılır:

1. Birbaşa satışlar;
2. Vasitəli satışlar.

Birbaşa satışlarda istehsalçı öz məhsulunu vasitəçi olmadan elektron mağaza vasitəsilə reklam edir və alıcıya çatdırır. Vasitəli satışlarda isə vasitəçilərin satış prosesinə cəlb edilməsi nəzərdə tutulur. Satışların həyata keçirilməsində onlayn mağazaların öz əhəmiyyəti vardır. Onlayn mağaza 24 saat gecə gündüz işləyən və kompleks əmtəə-ticarət əməliyyatlarını təmin edən mürəkkəb proqram təminatıdır. İnternet mağazanın yerinə yetirdiyi funksiyalar aşağıdakılardır:

- Müştəriyə məhsul haqqında informasiyanın verilməsi;
- Müştəridən məhsul sifarişinin alınması;
- Ödənişin qəbulu;
- Məhsulun çatdırılması.

Cədvəl 1

2019-2021-ci illərdə yanvar-dekabr aylarında Azərbaycanda elektron ticarət vasitəsilə aparılan əməliyyatların sayı, min əməliyyat [2]

Aylar	İllər	2019	2020	2021
Yanvar		2632	4620	6683
Fevral		2844	4605	6826
Mart		3122	5239	8132
Aprel		3427	5151	7330
May		3470	5455	7916
İyun		3479	5890	8081
İyul		4154	6081	8498
Avqust		3940	6426	8804
Sentyabr		3970	6339	10243
Oktyabr		4286	5813	10685
Noyabr		4278	6255	12363
Dekabr		4897	7414	13898

Azərbaycanda 2019-2021-ci illərdə elektron ticarət vasitəsilə aparılan əməliyyatların sayı cədvəl 1-də göstərilmişdir. Cədvəl 1-ə nəzər yetirdikdə müəyyən etmək olur ki, son üç ildə elektron ticarət vasitəsilə aparılan əməliyyatların sayı artmışdır. Belə ki, 2019-cu ildə bu göstərici 44499 min əməliyyat, 2020-ci ildə 69288 min əməliyyat, 2021-ci ildə isə 109459 min əməliyyat aparılmışdır. Azərbaycanda 2021-ci ilin yanvar-dekabr aylarında debet və kredit kartları ilə aparılan əməliyyatlar haqqında məlumat cədvəl 2-də qeyd edilmişdir.

Cədvəl 2

2021-ci ilin yanvar-dekabr aylarında Azərbaycanda debet və kredit kartları ilə aparılan əməliyyatlar [2]

Aylar	Sayı, min əməliyyat	Həcmi, mln. manat
Yanvar	20944	2239
Fevral	22718	2586
Mart	27916	3127
Aprel	25285	2711
May	26476	2832
İyun	27923	2905
İyul	29089	3226
Avqust	29791	3043
Sentyabr	31717	3294
Oktyabr	33311	3390
Noyabr	38013	3730
Dekabr	42048	4351

Elektron ticarətin əsasını telekommunikasiya şəbəkələri təşkil edir. İnternet güclü və geniş saxəli şəbəkə hesab olunur. Kompüterlərin əksəriyyəti artıq şəbəkəyə qoşulmuşdur.

Elektron ticarəti aşağıdakı mövqələrdən nəzərdən keçirmək olar [10]:

- Əlaqələrin həyata keçirilməsi;
- Biznes prosesi;
- Xidmətlər;
- Zaman;
- Məkan.

Nəticə

Azərbaycanda dövlət bütün sahələrə olduğu kimi İKT sahəsinə də öz dəstəyini göstərir. Son illərdə bütün sahələr dövrün tələbinə uyğun olaraq yenilənir, ən müasir avadanlıqlardan istifadə olunur. Dövlətin İKT sahəsinə göstərdiyi dəstək nəticəsində bu sahədə çalışan işçilərin sayı xeyli artmış, müəssisələr yüksək internetlə təmin olunmuş, ən son avadanlıqlar quraşdırılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda elektron ticarətə maraq xeyli artmışdır. Bu artıq ənənəvi ticarətin getdikcə azalması, elektron ticarət edənlərin sayının çoxalması deməkdir. Ödəniş kartlarının sayının artması, ticarət müəssisələrində terminalların quraşdırılması, elektron mağazaların yaradılması bu ticarət növünün növbəti illərdə də inkişaf edəcəyindən xəbər verir.

Şamxal Məmmədov

Azərbaycanda dövrün tələbinə uyğun İKT-nin və elektron ticarətin inkişafı

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanda 2016-2020-ci illərdə İKT-nin inkişafı, İKT sahəsində çalışan işçilərin sayı, internetə çıxışı olan müəssisələrin sayı, kompüterlərdən istifadə edən müəssisələrin sayı, müəssisələrdəki kompüterlərin sayı, internetə qoşulmuş kompüterlərin sayı, internetdən istifadə etmiş işçilərin sayı haqqında məlumat verilərək təhlil aparılmışdır.

Məqalədə həmçinin, Azərbaycanda 2021-ci ilin yanvar-dekabr aylarında ödəniş kartlarının sayı, nağdsız əməliyyatların həcmi, elektron ticarət vasitəsilə aparılan əməliyyatlar, debet və kredit kartları ilə aparılan əməliyyatlar haqqında da məlumat verilmişdir.

Шамхал Мамедов

Развитие ИКТ и электронной коммерции в Азербайджане в соответствии с требованиями времени

Резюме

В статье представлена и проанализирована информация о развитии ИКТ в Азербайджане в 2016-2020 годах, количестве сотрудников, работающих в сфере ИКТ, количестве предприятий, имеющих доступ в Интернет, количестве предприятий, использующих компьютеры, количестве компьютеров на предприятиях, подключенных к Интернету и др.

В статье также представлена информация о количестве платежных карт в Азербайджане в январе-декабре 2021 года, объемах безналичных операций, операций электронной коммерции, операций по дебетовым и кредитным картам.

Shamkhal Mammadov

Development of ICT and e-commerce in Azerbaijan in accordance with the requirements of the time

Summary

The article provides information on the development of ICT in Azerbaijan in 2016-2020, the number of employees working in the field of ICT, the number of enterprises with Internet access, the number of enterprises using computers, the number of computers in enterprises, the number of computers connected to the Internet.

The article also provides information on the number of payment cards in Azerbaijan in January-December 2021, the volume of non-cash transactions, e-commerce transactions, debit and credit card transactions.

Ədəbiyyat

1. https://www.stat.gov.az/source/information_society/
2. <https://uploads.cbar.az/assets/38661e3cf9caf4b264aea0002.pdf>
3. İsmayılov G.İ. İnformasiya iqtisadiyyatı. “Çənlibel” NPM, 2010, 332 səh.
4. <https://modern.az/az/news/155641>

5. “Elektron ticarət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı şəhəri, 10 may 2005-ci il
6. <https://banco.az/az/news/plastik-kartlar-nagd-yox-elektron-odenislerin-esas-vasitesidir>
7. <http://tedris.taxes.gov.az/assets/upload/files/Elektron%20Ticar%C9%99t.pdf>
8. Musayev İ.K., Əlizadə M.N., Mahmudov A.B. “Elektron Biznes”. Bakı: “MSVNƏŞR” nəşriyyatı 2016. 201 səh.
9. Əkbərov M.Q. Elektron kommertiya. Bakı: “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı 2011. 212 səh.
10. Ağamalıyev M.Q., Şükürov T.Ş. Ticarət müəssisələrinin iqtisadiyyatı. Bakı: “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı 2010. 424 səh.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 16.10.2021

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 22.10.2021

Çap üçün qəbul olunmuşdur: __.__.2021

AZƏRBAYCANIN SOSIAL HESABLAR MATRİSİNİN TƏRTİBİ*Günay Rəhimli**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti**İqtisadi Araşdırmalar Elmi-Tədqiqat İnstitutunun doktorantı**Az 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi 6**e-poçt: g.rahimli@unec.edu.az*

Açar sözlər: sosial hesablar matrisi (SHM), milli hesablar sistemi (MHS), makro SHM, mikro SHM, gəlirlərin paylanması.

Ключевые слова: матрица социальных счетов (МСС), система национальных счетов (СНС), макро МСС, микро МСС, распределение доходов.

Key words: social accounting matrix (SAM), system of national accounts (SNA), macro SAM, micro SAM, distribution of income.

1. Giriş

Sosial hesablar matrisi cəmiyyətin iqtisadi fəaliyyətini özündə əks etdirən, sətir və sütunlarının cəmi bir-birinə bərabər olan kvadrat matrisdir. Burada hər bir hesab həm sətirdə, həm də sütunda yer alır ki, sətirdəki elementlər həmin hesabın gəlirlərinin hansı mənbələrdən formalaşdığını, sütundakı elementlər isə xərclərin istiqamətini özündə əks etdirir [7]. Belə ki, cəmiyyətin fəaliyyətində baş vermiş hər hansı axın matrisdə bu prosesin baş verdiyi hesabların kəsişməsində yer almaqla yalnız bir dəfə əks olunur. Sosial hesablar matrisi sahələrarası balans cədvəllərinin genişlənməsi hesab olunur. Sahələrarası balans cədvəli milli hesablar sisteminin əmtəə və xidmətlər hesabının matris şəklində təsviri olduğu halda, sosial hesablar matrisi milli hesablar sisteminin bütün hesablarının matris şəklində ifadəsi hesab olunur. Buna görə də SHM 1993-cü ildə Milli hesablar sisteminə əlavə edilmişdir [1] və 2008-ci ildə nəşr olunmuş milli hesablar sistemində də Sosial hesablar matrisi və onun strukturu haqqında məlumatlar yer almışdır [11]. Burada sosial hesablar matrisinin hesabları milli hesablar sisteminin hesabları ilə eyni adda verilmişdir. Bu tədqiqatda isə Sosial hesablar matrisi üçün Graham Pyatt və onun həmmüəllifləri tərəfindən təklif olunan və praktikada daha çox istifadə olunan struktur istifadə ediləcək [7, 8, 9, 10]. Lakin hər iki matrisdə olan hesablar və hesablar arasında axınlar mahiyyətə uyğunluq təşkil edir və burada sosial hesablar matrisinin tərtibi zamanı Azərbaycanın milli hesablar sisteminin göstəricilərindən istifadə edilmişdir.

SHM-in qurulmasının iki məqsədi vardır. Bunlardan birincisi ümumilikdə, bir ölkə, region və ya şəhər üçün müəyyən bir ilə aid iqtisadi və sosial əlaqələri əks etdirən məlumatları özündə saxlamasıdır. Müəyyən bir ilə aid bir ölkə və ya regionun statistik verilənləri SHM şəklində qurulduğunda bu matris iqtisadiyyat haqqında olduqca ətraflı bilgilər verir. Ancaq iqtisadi dəyişikliklərin əlaqədar iqtisadi proseslərə təsirini ölçmək və dəyərləndirmək üçün statistik bir görüntü kifayət etmir. Bu cür analizlər əsaslı modellərin qurulmasını vacib edir. Beləliklə, SHM-in qurulmasının ikinci məqsədi bu cür ekonometrik modellər üçün olduqca geniş bir verilənlər bazası rolunu oynamaqdır [6]. Lakin təbii olaraq bu qədər göstəricinin bir matrisdə toplanması özlüyündə asan məsələ deyildir. Xüsusən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə göstəricilərin mövcudluğu, əlçatanlığı, həmçinin müxtəlif mənbələrdən toplanmış göstəricilərdə olan ziddiyyətlər sosial hesablar matrisinin qurulmasını çətinləşdirir. Lakin matrisin önəmini nəzərə alaraq əksər ölkələrdə bu matris rəsmi statistika qurumları tərəfindən müəyyən müntəzəmliklə tərtib olunur. Azərbaycanda isə sahələrarası balans cədvəlləri 5 ildən bir Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən dərc edilsə də sosial hesablar matrisi tərtib olunmur. İqtisadi İslahatlar İnstitutunda bu sahədə müəyyən qədər tədqiqatlar aparılmış və 2006 və 2011-ci illər üçün Sosial Hesablar matrisi qurulmuşdur [12, 13]. Bu tədqiqatlarda istehsal fəaliyyətləri və əmtəə və xidmətlər hesabları 19 sahəyə ayrılmışdır. Bu məqalədə isə Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən dərc edilmiş sonuncu - 2016-cı ilə aid sahələrarası balans cədvəli əsasında SHM qurulacaqdır. Burada istehsal fəaliyyətləri və əmtəə və

xidmətlər hesabları 25 sahəyə ayrılacaqdır. Belə ki, əvvəlki sosial hesablar matrisindən fərqli olaraq burada elmi-tədqiqat və işləmələr sahəsi ayrı götürülməklə, həmçinin sosial xidmətlər sahəsi səhiyyə və “sosial xidmətlər”-dən ayrılmaqla 2 yeni sahə əlavə edilmişdir. Bundan başqa əvvəlki matrisdə bir sahə kimi götürülən emal sənayesinin 5 sahəyə ayrılması ilə əlavə 4 sahə yaranmışdır. Qurulan matrisin köməyiylə bu sahələrlə bağlı da təhlillərin aparılması və modellərin qurulmasını mümkün edir.

2. Sosial hesablar matrisinin strukturu

Cədvəl 1-də sosial hesablar matrisinin(SHM) ümumi strukturu əks olunmuşdur. Bu matris T, i-ci sətir və j-ci sütunun kəsişməsində yerləşən elementlər isə $t(i,j)$ kimi işarə edilmişdir. Burada (6, 8, 10) ədəbiyyatlarında istifadə olunan strukturlar ümumiləşdirərək daha detallı SHM strukturu müəyyənləşdirilmişdir və Azərbaycan iqtisadiyyatının statistik göstəriciləri əsasında bu struktura malik SHM-in qurula bilməsinin mümkünlüyü araşdırılmış və daha sonra mövcud statistik göstəricilərdən istifadə edərək qurula biləcək strukturda SHM-in qurulması davam etdirilmişdir.

Cədvəl 1

Sosial hesablar matrisinin ümumi strukturu [6, 8, 10]

Hesablar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.İstehsal fəaliyyətləri		$t(1,2)$									$t(1,11)$
2.Əmtəə və xidmətlər	$t(2,1)$					$t(2,6)$	$t(2,7)$	$t(2,8)$	$t(2,9)$	$t(2,10)$	$t(2,11)$
3.Əmək	$t(3,1)$									$t(3,10)$	$t(3,11)$
4.Kapital	$t(4,1)$									$t(4,10)$	$t(4,11)$
5.Müəssisələr				$t(5,4)$		$t(5,6)$				$t(5,10)$	$t(5,11)$
6.Dövlət	$t(6,1)$	$t(6,2)$		$t(6,4)$	$t(6,5)$		$t(6,7)$			$t(6,10)$	$t(6,11)$
7.Ev təsərrüfatları			$t(7,3)$	$t(7,4)$	$t(7,5)$	$t(7,6)$	$t(7,7)$			$t(7,10)$	$t(7,11)$
8.İnvestisiya				$t(8,4)$	$t(8,5)$	$t(8,6)$	$t(8,7)$	$t(8,8)$		$t(8,10)$	$t(8,11)$
9.MDVD								$t(9,8)$			$t(9,11)$
10.Qalan dünya		$t(10,2)$	$t(10,3)$	$t(10,4)$	$t(10,5)$	$t(10,6)$	$t(10,7)$				$t(10,11)$
11.Cəmi	$t(11,1)$	$t(11,2)$	$t(11,3)$	$t(11,4)$	$t(11,5)$	$t(11,6)$	$t(11,7)$	$t(11,8)$	$t(11,9)$	$t(11,10)$	$t(11,11)$

Əmtəə və xidmətlər hesabının sütunu bu hesabın xərclərini əks etdirir. Belə ki, bu hesab istehsal fəaliyyətləri hesabından ölkə daxilində istehsal olunmuş əmtəə və xidmətləri alır, eyni zamanda xaricdən idxal məhsulları alır və bu prosesdə məhsula və idxala görə dövlətə vergilər verir. Əmtəə və xidmətlər hesabının sətiri isə bu hesabın gəlirlərini əks etdirir. Ölkə daxilindən, həmçinin xaricdən gətirilmiş bütün məhsulların bir hissəsi istehsal fəaliyyətlərində yenidən istehsal prosesində aralıq məhsul kimi istifadə etmək üçün alınır, bir hissəsi ixrac olunur. Qalan hissəsi isə ev təsərrüfatları və dövlət tərəfindən son istehlak üçün alınır və ya əsas kapitalın yığılmasına sərf olunur.

İstehsal fəaliyyətləri hesabının sətirindəki yeganə element ölkə daxilindəki müəssisələrin istehsal etdiyi məhsulun əmtəə və xidmətlər hesabına verməsini özündə ifadə edir. Bu hesabın sətiri isə ölkə daxilindəki istehsal prosesində çəkilən xərcləri əks etdirir. Belə ki, istehsal hesabı əmtəə və

xidmətlər hesabından aralıq məhsullar alır, faktorlar bazarında ev təsərrüfatlarından əmək və kapital faktorlarını alır və istehsal prosesinin təşkili üçün müəyyən edilmiş vergiləri dövlətə ödəyir.

SHM-də istehsal faktorları ayrılıqda əmək və kapital faktorları kimi göstərilmişdir. Əmək hesabının sətiri ölkədə əmək faktoruna görə əldə edilmiş gəlirləri özündə əks etdirməklə ölkədaxili istehsalda ödənen əmək ödənişləri ilə xaricdən daxil olan əmək ödənişlərinin cəminə bərabərdir. Bu hesabın xərcləri isə ev təsərrüfatlarına və xaricə əmək ödənişlərinin cəminə bərabər olub hesabın sütununda yer alır. Kapital hesabının gəlirləri də ölkədaxili istehsalda və xaricdə istifadə olunan kapital faktoruna görə ödənişləri əhatə edir. Və alınan kapital gəlirləri istehsaldakı iştirak paylarına uyğun olaraq ev təsərrüfatları, müəssisələr, dövlət və qalan dünya arasında bölünür, bir hissəsi isə əsas kapitalın istehlakına sərf olunur.

Müəssisələr hesabı milli hesablar sistemində nəzərdə tutulmuş qeyri-maliyyə təşkilatları və maliyyə təşkilatlarını özündə birləşdirir. Bu hesabın sətirləri müəssisələrin gəlirlərinin formalaşma mənbələrini özündə əks etdirir. Müəssisələrin əsas gəlirləri istehsalın təşkili üçün sərf olunan kapital faktorlarından gəlir və bundan başqa müəssisələr dövlət və ya qalan dünyadan transferlər ala bilər. Bu hesabın gəlirləri isə dövlətə vergi, ev təsərrüfatlarına və qalan dünyaya transferlərindən, qalan hissə isə qənaətlərdən ibarətdir.

Dövlət hesabının gəlirləri istehsal fəaliyyətləri hesabından gələn istehsala vergilər, əmtəə və xidmətlər hesabı tərəfindən ödənilən məhsula və idxala vergilər, kapital faktorundan istifadəyə görə ödənen vergilər, ev təsərrüfatları və müəssisələr tərəfindən ödənen gəlir və əmlaka vergilər və sosial ayırmalar, həmçinin qalan dünyadan daxil olan digər transferləri əhatə edir. Bu hesabın xərcləri isə əmtəə və xidmətlər hesabından son istehlak məhsullarının alınmasına və ev təsərrüfatları, müəssisələr və qalan dünyaya transferlərə sərf olunur, qalan hissəsi isə qənaətdən ibarətdir.

Ev təsərrüfatları hesabı istehsal prosesində əmək və kapital faktorlarının sahibi kimi faktor gəlirləri əldə edirlər, həmçinin dövlətdən müavinətlər və müəssisələr və qalan dünya hesabından transferlər alırlar ki, bunların cəmi birlikdə ev təsərrüfatlarının gəlirlərini formalaşdırır. Bu gəlirlərin bir hissəsini onlar əmtəə və xidmətlərin istehlakı üçün sərf edirlər, və gəlir və əmlaka görə dövlətə vergilər verirlər. Ev təsərrüfatları gəlirlərinin bir hissəsini digər ev təsərrüfatlarına və ya qalan dünyaya transfer edə bilərlər. Yerdə qalan gəlirlər isə qənaət hesab olunur.

Özündə yığım və investisiyaları əks etdirən 7-ci hesabın (Ev təsərrüfatları) gəlirləri müxtəlif subyektlərin qənaəti hesabına formalaşır. Və bu hesab əldə edilən yığımın bir hissəsini əmtəə və xidmətlər hesabına, bir hissəsini isə maddi dövriyyə vəsaitlərinin dəyişməsinə sərf edir. Maddi dövriyyə vəsaitlərinin dəyişməsi hesabının gəlirləri investisiya sütunundan formalaşır və əldə edilən vəsait əmtəə və xidmətlər hesabında istifadə olunur.

Qalan dünya hesabı ilə əlaqələrə gəldikdə isə bu hesabın sətiri ölkəyə idxal edilmiş məhsulların dəyərini, istehsal faktorlarına görə kompensasiyaları və müxtəlif subyektlərin qalan dünyaya transferlərini əks etdirir. Bu hesabın sütununda isə qalan dünyadan ölkə daxilində istehsal olunmuş məhsulların ixracına görə olan ödənişləri, istehsal faktorlarına görə ödənişləri və ev təsərrüfatları, müəssisələr və dövlətə qalan dünyadan transferlər yer alır.

3. Tədqiqatın informasiya bazası. Makro səviyyədə sosial hesablar matrisini qurmaq üçün əsas məlumat bazası olaraq milli hesablar sisteminin göstəricilərindən istifadə edilmişdir. Burada istehsal hesabı, iqtisadiyyat üzrə toplu hesablar və institusional sektorlar üzrə toplu hesablar bölmələrindəki göstəricilər makro səviyyədə yuxarıdakı strukturda matris qurmaq üçün əksər göstəriciləri özündə saxlayır. Lakin iqtisadiyyatın müxtəlif subyektlərinin alınmış və verilmiş cari transferləri hər subyekt üçün ayrılıqda cəm şəklində verilmiş olsa da, burada transferlərin hansı subyektdən hansı subyektə ödənməsini müəyyən etmək olmur. Ona görə də bu tədqiqatda gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi hesabına aid olan bəzi göstəricilər matrisdə yer almamışdır. Bu formada matrislərin qurulması ədəbiyyatlarda rast gəlinir və bu əsasən inkişafda olan ölkələrdə statistikanın çatışmazlığı səbəbindən baş verir. Lakin bu matris istehsal hesabını, əmtəə və xidmətlər hesabını, eyni zamanda sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsini, həmçinin qalan dünya ilə əlaqələrin də bir hissəsini özündə əks etdirir ki, bu da təhlil və modelləşmədə onun istifadəsini əhəmiyyətli edir.

Lakin gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi hesabının matrisdə əks olunmaması onun gəlirlərin paylanması ilə bağlı tədqiqatlarda istifadəsini məhdudlaşdırır.

Tədqiqatın davamında istehsal fəaliyyətləri və əmtəə və xidmətlər hesabı müxtəlif istehsal sahələri və əmtəə və xidmət növləri üzrə disaqreqatlaşdırılmışdır ki, bu zaman ayrı-ayrı sahələrin digər hesablarla kəsişməsindəki göstəricilər xərclər-buraxılış cədvəli, mal və xidmətlərin ehtiyatları cədvəli və mal və xidmətlərin istifadəsi cədvəllərindən əldə edilmişdir.

Ümumilikdə bütün statistik göstəricilərin eyni ilə aid olmasını təmin etmək məqsədilə sonuncu nəşr olunmuş xərclər-buraxılış cədvəlinin 2016-cı ilə aid olduğunu nəzərə alaraq bütün digər göstəricilərin də 2016-cı ilə aid qiymətlərindən istifadə edilmişdir.

4. Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün 2016-cı ilə aid Sosial hesablar matrisinin tərtibi. Burada tədqiqatda qurulmuş SHM makro şəkildə əks etdirilməklə göstəricilərin əldə edildiyi mənbələr göstəriləcək. Eyni zamanda mikro SHM-in qurulması zamanı makro cədvəldə vektor və ya matrislə əvəz olunacaq elementlərin də necə əldə olunması qeyd ediləcək. Azərbaycanın SHM-nin qurulması üçün ümumi struktur cədvəl 2-də əks olunmuşdur.

Cədvəl 2

Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün makro sosial hesablar matrisinin ümumi strukturu

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1		t(1,2)											t(1,13)
2	t(2,1)						t(2,7)	t(2,8)	t(2,9)	t(2,10)	t(2,11)	t(2,12)	t(2,13)
3	t(3,1)											t(3,12)	t(3,13)
4	t(4,1)											t(4,12)	t(4,13)
5				t(5,4)									t(5,13)
6				t(6,4)									t(6,13)
7	t(7,1)	t(7,2)		t(7,4)									t(7,5)
8			t(8,3)	t(8,4)									t(8,13)
9				t(9,4)									t(9,13)
10				t(10,4)	t(10,5)	t(10,6)	t(10,7)	t(10,8)	t(10,9)			t(10,12)	t(10,13)
11										t(11,10)			t(11,13)
12		t(12,2)	t(12,3)	t(12,4)									t(12,13)
13	t(13,1)	t(13,2)	t(13,3)	t(13,4)	t(13,5)	t(13,6)	t(13,7)	t(13,8)	t(13,9)	t(13,10)	t(13,11)	t(13,12)	t(13,13)

Qurulmuş matris 12 hesabdan təşkil olunmuşdur. Sətir və sütunların cəmini əks etdirən 13-cü sətir və sütunu da nəzərə alsaq əldə olunan matris 13 ölçülü kvadrat matris olur. Bu matrisin hesabları aşağıdakı kimidir:

1. İstehsal fəaliyyətləri hesabı
2. Əmtəə və xidmətlər hesabı
3. Əmək
4. Kapital
5. Qeyri-maliyyə müəssisələri
6. Maliyyə təşkilatları
7. Dövlət idarəetməsi
8. Ev təsərrüfatları
9. Ev təsərrüfatlarına xidmət edən qeyri-kommersiya təşkilatları
10. İnvestisiya/Qənaət

11. Maddi dövriyyə vəsaitləri ehtiyatlarının dəyişməsi

12. Qalan dünya

Mikro sosial hesablar matrisini qurarkən istehsal fəaliyyətləri və əmtəə və xidmətlər hesabı 25 sahəyə bölünmüşdür. Bu məqsədlə, 96 sahədən ibarət sahələrarası balans cədvəli aqreqatlaşdırılaraq 25 sahəyə gətirilmişdir. 25 sahənin adları və hər sahənin daxilində saxladığı sahələr aşağıda əks olunmuşdur:

1. Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq (1, 2, 3)
2. Mədənçixarma sənayesi (5, 6,7,8,9)
3. Qida məhsulları, içkilər və tütün məmulatları (10, 11, 12)
4. Qeyri-metal məmulatlar (13,14,15,16,17, 18,19,20,21,22)
5. Sair qeyri-metal məmulatlar (23.1, 23.2, 23.3,23.4,23.5, 23.6, 23.7, 23.9)
6. Əsas metallar (24.1, 24.2, 24.3, 24.4, 24.5)
7. Maşın, avadanlıq, mebel (25, 26, 27, 28, 29,30, 31, 32, 33)
8. Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı (35.1, 35.2, 35.3)
9. Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı (36,37,38,39)
10. Tikinti (41-43)
11. Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri (45-47)
12. Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı (49, 50, 51, 52, 53)
13. Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə (55, 56)
14. İnformasiya və rabitə (58, 59, 60, 61, 62, 63)
15. Maliyyə və sığorta fəaliyyəti (64, 65, 66)
16. Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar (68)
17. Elmi-tədqiqat və işləmələr (72)
18. Peşə və texniki fəaliyyət (69, 70, 71, 73, 74, 75)
19. İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi (77,78,79, 80, 81, 82)
20. Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat (84)
21. Təhsil (85)
22. Səhiyyə (86)
23. Sosial xidmətlər (87, 88)
24. İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət (90, 91, 92, 93)
25. Digər xidmətlər (94, 95, 96)

Sosial hesablar matrisinin t(2,1) elementi əmtəə və xidmətlər hesabının istehsal fəaliyyətləri hesabına ölkədaxili istehsalı həyata keçirmək üçün verdiyi aralıq istehlak məhsullarının dəyəridir. Mikro sosial hesablar matrisində isə bu müxtəlif əmtəə və xidmətlər qruplarının müxtəlif istehsal sahələrinə aralıq istehlak kimi verdiyi məhsul və xidmətlərin dəyərini göstərən matrisdir. Sosial hesablar matrisinin bu alt matrisi 2016-cı ilə aid sahələrarası balans cədvəlinin 25 sahəyə qruplaşdırılması nəticəsində qurulmuş cədvəldən əldə edilmişdir. Makro şəkildə sosial hesablar matrisində isə bu alt matrisdəki bütün elementlərin cəmi qeyd edilmişdir. Qeyd edək ki, alınmış ədəd (29962) sahələrarası balans cədvəlində və milli hesablar sisteminin əsas göstəricilərində olan aralıq istehlak göstəricisindən (32211.5) fərqlənir. Bunun səbəbi isə həmin göstəricinin daxilində xalis gəlirlərin də nəzərə alınmasıdır.

Matrisin t(3,1) elementi istehsal fəaliyyətlərinin ölkə daxilində əmtəə və xidmətləri istehsal etmək üçün istifadə etdiyi əmək faktorunun dəyərini ifadə edir və mikro cədvəldə bu element 25 sahədən ibarət sahələrarası balans cədvəlində sahələr üzrə əmək haqqı fondu və sosial ayırmalar sətrindəki elementlərin cəminə bərabər olub 25 ölçülü vektordur. Makro cədvəldə isə bu ədəd həmin vektorun elementlərinin cəminə bərabər olub milli hesablar sisteminə əmək ödənişləri göstəricisini ifadə edir.

Matrisin t(5,1) elementi isə istehsal sahələri üzrə istehsala digər vergiləri əks etdirir və bu göstərici də 25 sahəlik sahələrarası balans cədvəlində istehsala vergilər sətrinin elementləri olub mikro cədvəldə 25 ölçülü vektordur. Makro cədvəldə isə bu vektorun elementlərinin cəminə bərabər ədəd yazılmışdır.

İstehsal fəaliyyətləri hesabında qalan digər element t(4,1) elementi isə istehsal prosesinin təşkili üçün kapital faktorundan istifadənin dəyərinin ödənməsini ifadə edir və mikro cədvəldə ayrılıqda 25 sahənin hər biri üçün bu göstərici uyğun sahənin əlavə dəyərindən əmək ödənişləri və istehsala vergiləri çıxmaqla alınmışdır.

İstehsal fəaliyyətləri sətrində olan yeganə t(1,2) elementi ölkə üzrə istehsalın nəticəsinin uyğun əmtəə və xidmət qruplarına verilməsini nəzərdə tutur. Bu matrisin elementlərinin əksər hallarda mal və xidmətlərin istifadəsi cədvəlindən əldə edilməsi məqsədəuyğun hesab olunur. Lakin orada xalis vergilər və Ticarət-vasitəçilik və nəqliyyat əlavələrinin ayrılıqda satış kimi göstərilməsi səbəbindən satış üzrə yalnız hər istehsal sahəsinin müəyyən əmtəə qrupuna verdiyi əmtəə və xidmətlərin dəyərini qeyd etdikdə bunu uyğun əmtəə və xidmətlərin sütununda nəzərə almaq mümkün olmadığı üçün matrisin balansını təmin etməkdə çətinlik yaranır. Buna görə də bəzi ədəbiyyatlarda məsləhət görüldüyü kimi hər əmtəə və xidmət qrupunun yalnız eyni adlı istehsal fəaliyyəti sahəsinə əmtəə və xidmətləri verdiyi fərziyyəsi qəbul edilərək matrisin diaqonal elementlərində hər əmtəə və xidmət qrupu üzrə ümumi buraxılışın miqdarı yazılmışdır. Burada da ümumi buraxılış milli hesablar sistemində əks olunmuş ümumi buraxılışdan bir qədər kiçikdir ki, onun da səbəbi istehsal fəaliyyətləri sütununda aralıq istehlakın yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi xalis vergilərin nəzərə alınmadığı üçün kiçik olmasıdır.

Əmtəə və xidmətlər hesabının satırı mal və xidmətlərin istifadəsini əks etdirir. Belə ki, mal və xidmətlərin bir hissəsi aralıq istehlak məhsulu kimi istifadə edilir, qalan hissəsi isə istehlaka, yığıma və ya ixraca sərf olunur. Bu elementlərin hər biri (t(2,7), t(2,8), t(2,9), t(2,10), t(2,11) və t(2,12)) mikro cədvəldə 25 ölçülü vektorlardan təşkil olunmuşdur və onların elementləri 25 sahəlik sahələrarası balans cədvəlindən əldə edilmişdir. Burada t(2,7) elementi dövlət idarəetmə orqanlarının son istehlak xərclərini, t(2,8) elementi ev təsərrüfatlarının son istehlak xərcləri, t(2,9) isə ev təsərrüfatlarına xidmət edən qeyri-kommersiya təşkilatlarının son istehlak xərclərini əks etdirir. t(2,10) elementi əsas kapitalın yığımını, t(2,11) isə maddi dövriyyə vəsaitlərinin ehtiyatlarının dəyişməsinə əhatə edir. t(2,12) elementi sahələr üzrə ixrac olunmuş əmtəə və xidmətlərin dəyərini ifadə edir. Makro cədvəlin hər elementi olaraq uyğun vektorların elementlərinin cəmi götürülmüşdür.

Əmtəə və xidmətlər hesabının sütunu ölkə üzrə ümumi təklifin formalaşmasını göstərir ki, bunun bir hissəsi ölkədaxili istehsal hesabına (t(1,2) elementi), digər hissəsi isə ayrı-ayrı əmtəə və xidmət qrupları üzrə idxalı t(12,2) formalaşır, həmçinin idxala və məhsula vergilər də bu hesabın xərclərinin qalan hissəsini əks etdirir. t(1,2) elementi yuxarıda qeyd edildiyi kimi sahələr üzrə ümumi buraxılışı, t(12,2) elementi ayrı-ayrı əmtəə və xidmət qrupları üzrə idxalı əks etdirir və sahələrarası balans cədvəlindən götürülmüşdür. t(7,2) elementi isə balans metodundan istifadə edərək əmtəə və xidmətlər hesabının sətrinin cəmindən sütunda olan digər 2 elementi çıxmaqla alınmışdır.

Əmək və kapital hesablarının gəlirləri ölkədaxili istehsal nəticəsində, eyni zamanda xaricdən daxil olan faktorlara görə ödəmələr hesabına formalaşır ki, bunlardan da t(3,1) və t(4,1) yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi sahələrarası balans cədvəllərindən əldə edilmişdir. Xaricdən əmək ödənişləri (t(3,12)) institusional sektorlar üzrə toplu hesablardan gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi hesabında qalan dünyanın istifadəsi hissəsindən əldə edilmişdir. Xaricdən kapital ödənişləri (t(4,12)) həmin bölmədən mülkiyyətdən gəlirləri əks etdirir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi hesabının matrisdə əks olunması mümkün olmadığı üçün xaricdən cari transferlər qalan dünya ilə əlaqələrin əks olunması məqsədilə kapital gəlirləri bölməsində nəzərə alınmışdır.

Əmək hesabının sütunu əmək gəlirlərinin istifadəsini göstərir ki, bunun da bir hissəsi xaricə, qalan hissəsi isə ev təsərrüfatlarına ödənilir. Qalan dünyaya ödənen əmək ödənişləri institusional sektorlar üzrə toplu hesablar cədvəlindən gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi hesabında ehtiyatlar bölməsində qalan dünyanın aldığı əmək ödənişlərini əks etdirir t(12,3). Ev təsərrüfatlarının əmək gəlirləri (t(8,3)) isə balans metodundan istifadə edərək əmək gəlirləri sətrinin cəmindən qalan dünyaya verilən əmək ödənişlərini çıxmaqla alınmışdır.

Kapitaldan müxtəlif subyektlərin əldə etdiyi gəlirlər isə kapital hesabının sütununda əks olunmuşdur. Subyektlər arasında transferlər cədvəldə əks olunmadığı üçün qeyri-maliyyə təşkilatları,

maliyyə təşkilatları və ev təsərrüfatlarına xidmət edən qeyri-kommersiya təşkilatlarının gəlirləri elə kapitaldan gəldiyi fərz olunaraq sərəncamda qalan gəlir göstəricisinin qiyməti götürülmüşdür ki, bu göstəricilər də (t(5,4), t(6,4), t(9,4)) institusional sektorlar üzrə toplu hesablar cədvəlindən gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi hesabında uyğun subyektlərin sərəcamında qalan gəlirlər olaraq götürülmüşdür. Qalan dünya üzrə bu göstərici t(12,4) institusional sektorlar üzrə toplu hesablar cədvəlindən gəlirlərin ilkin və təkrar bölüşdürülməsi hesablarının ehtiyatlar bölməsindəki mülkiyyətdən alınmış gəlirlər və alınmış cari transferlərin cəmi olaraq götürülmüşdür. Ev təsərrüfatlarının kapital gəlirləri (t(8,4) bu hesabın son istehlak və qənaətin cəmindən ibarət olan ümumi xərclərindən onların digər gəlir mənbəsindən olan əmək gəlirlərini çıxmaqla əldə edilmişdir. Dövlətin kapital gəlirləri (t(7,4)) da eyni uyğun qayda ilə qənaət və son istehlak xərclərinin cəmindən cədvəldə əks olunmuş vergilərin cəmi çıxılmaqla alınmışdır. Həmin sütunda qalan sonuncu element t(10,4) isə balans metodundan istifadə edilərək kapital hesabının sətirinin cəmindən sütundakı digər elementləri çıxmaqla alınmışdır.

Cədvəldə yerdə qalan elementlərin əksəriyyəti qənaət hesabının sətirində olan elementlərdir. Bu elementlər də institusional sektorlar üzrə toplu hesablar cədvəlindən Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi bölməsində uyğun subyektlərin qənaəti olaraq götürülmüşdür. Bunlardan t(10,5) elementi qeyri-maliyyə təşkilatlarının, t(10,6) elementi maliyyə təşkilatlarının, t(10,7) elementi dövlət idarəetmə orqanlarının, t(10,8) elementi ev təsərrüfatlarının, t(10,9) elementi isə ev təsərrüfatlarına xidmət edən qeyri-kommersiya təşkilatlarının qənaəti olaraq götürülmüşdür. İnvestisiya hesabının xərcləri sahələr üzrə əsas kapitalın yığımına və maddi dövriyyə vəsaitlərinin ehtiyatlarının dəyişməsinə (t(11,10) - bu elementi maddi dövriyyə vəsaitləri sətirinin yeganə elementi olduğu üçün elə həmin sütunun cəmi kimi götürülmüşdür) bərabərdir. Bu hesabın sətirində qalan yeganə element – qalan dünyadan qənaət isə balans metodundan istifadə edilərək cəmi investisiya xərclərindən sətirdə olan qalan elementlər çıxılmaqla alınır. Alınmış makro hesablar matrisi cədvəl 3-də əks olunmuşdur.

Cədvəl 3

Azərbaycan üçün 2016-cı ilə aid makro Sosial Hesablar matrisi (mlyn manat)

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1		85466											85466
2	29962						7505	33500	268	14410	391	28054	114090
3	9693											440	10133
4	45258											2907	48165
5				6034									6034
6				974									974
7	553	2249		13153									15955
8			9733	22542									32275
9				264									264
10				-781	6034	974	8450	-1225	-4			1353	14801
11										391			391
12		26375	400	5979									32754
13	85466	114090	10133	48165	6034	974	15955	32275	264	14801	391	32754	

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllifin hesablamaları

Nəticə

Məqalədə Azərbaycan iqtisadiyyatında mikro səviyyədə sosial hesablar matrisi qurmaq üçün ilk öncə ədəbiyyatlarda sosial hesablar matrisinin strukturu təhlil edilərək iqtisadiyyatda baş verən axınları daha detallı əks etdirə biləcək struktur müəyyən edilmiş və Azərbaycan üçün bu struktura malik sosial hesablar matrisinin qurulmasının mümkünlüyü əsaslandırılmışdır. İlk növbədə milli hesablar sisteminin göstəriciləri əsasında makro formada sosial hesablar matrisinin qurulması məsələsinə baxılmış, lakin gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi hesabı üzrə axınların istiqaməti müəyyən olmadığı üçün ilkin strukturdan bu hesabla bağlı elementlər çıxarılmışdır. Bu, qurulan matrisin gəlirlərin paylanması ilə bağlı modellərin qurulmasında istifadəsini məhdudlaşdırsa da, həm milli hesablar sisteminin digər hesablarını bir cədvəldə əks etdirməklə təsvir xarakteri daşması ilə, eyni zamanda istehsal və gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi hesabları ilə bağlı multiplikator modellər üçün mənbə kimi istifadə oluna bilməsi ilə öz əhəmiyyətini saxlayır. Daha sonra 13 hesabdan ibarət makro SHM əsasında İstehsal fəaliyyətləri və Əmtəə və xidmətlər hesablarının hər biri 25 sahəyə ayrılaraq sahələrarası balans cədvəlinin göstəricilərindən istifadə edərək 61 sətir və sütundan ibarət mikro sosial hesablar matrisi qurulmuşdur.

Günay Rəhimli

Azərbaycanın sosial hesablar matrisinin tərtibi

Xülasə

Sosial hesablar matrisi müəyyən bir zaman periodunda (adətən 1 il ərzində) ölkədəki bütün iqtisadi axınları özündə əks etdirən kvadrat matrisdir. İl ərzində ölkədəki bütün axınları özündə əks etdirməklə həm təhlil üçün, eyni zamanda müxtəlif növ modellər üçün baza rolunu oynayan əhəmiyyətli bir mənbə olaraq sosial hesablar matrisinin qurulması vacib olduğu qədər statistik göstəricilərin mövcudluğu, eyni zamanda müxtəlif mənbələrdən əldə edilməsi lazım olan göstəricilərdə ziddiyyətlərin olması səbəbindən mürəkkəb məsələdir. Məqalədə sosial hesablar matrisinin ümumi strukturu verilmiş və mövcud statistik göstəricilər əsasında Azərbaycan üçün qurula biləcək mümkün struktur müəyyənləşdirilərək bu struktur əsasında ilkin variantda sosial hesablar matrisi qurulmuşdur.

Гюнай Рагимли

Составление матриц социальных счетов для Азербайджана

Резюме

Матрица социальных счетов (МСС) - это квадратная матрица, отражающая все экономические потоки в стране за период времени (обычно один год). Создание МСС имеет двоякое значение: во-первых, это важный источник для анализа, описывающий все потоки в таблице; во-вторых, она используется как основа для разных типов моделей. Однако построение матрицы социальных счетов является сложной задачей из-за проблем, связанных с доступностью статистических показателей, а также с расхождениями в показателях, которые необходимо получать из разных источников. В статье рассмотрена общая структура матрицы социальных счетов и определена возможная структура, которая может быть создана для Азербайджана с использованием существующей статистики. Затем на основе этой структуры построена первоначальная версия МСС.

Gunay Rahimli

Compilation of the Social Accounting Matrix for Azerbaijan

Summary

The Social Accounting Matrix (SAM) is a square matrix that reflects all economic flows in a country over a period of time (usually one year). The significance of establishing a SAM is twofold: firstly, it is as an important source for analysis, describing all flows in a table; secondly it is used as a basis for different types of models. The article will review the general structure of the Social accounting matrix and identify a possible structure that can be established for Azerbaijan using existing statistics. Then, based on this structure a SAM will be built in the initial version.

Ədəbiyyat

1. European Commission, International Monetary Fund, OECD, UN, World Bank. System of National Accounts 1993. Brussels, Luxembourg, New York, Paris, Washington, 1993
2. Günay Rəhimli. (2021). Azərbaycan üçün social hesablər matrisi: nəzəri-metodoloji əsasları, qurulması və istifadəsi məsələləri, Azərbaycan Dövlət İqtisadi Universitetinin elmi xəbərləri jurnalı cild 9, yanvar-mart, 108-120.
3. Günay Rəhimli (2021), Azərbaycanın Sosial Hesablər matrisinin qurulması problemləri, “Azərbaycan İqtisadiyyatı müstəqillik illərində” Respublika Konfransı, 15 oktyabr 2021, Bakı
4. Həsənli Y., Rəhimli G., Sosial hesablər matrisinin qurulması və tətbiqləri. Statistika xəbərləri, 2018. http://etsim.az/upload/File/publication/01-2019/publication-19-file_az.pdf
5. https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/
6. Mainar-Causapé, A.J.; Ferrari, E.; McDonald, S. Social accounting matrices: basic aspects and main steps for estimation, EUR 29297 EN, JRC Technical Reports. Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2018, doi:10.2760/010600.
7. Pyatt G., Jeffery I.R., Social accounting matrices: A basis for planning. The World Bank, 1985.
8. Pyatt, G. (1991) Fundamentals of Social Accounting. Economic Systems Research, 3, 315-341
9. Santos, S. (2007). Better databases for economic modelling: constructing SAMs from the SNA. In 2nd International Symposium on Economic Theory, Policy and Applications, Athens (Greece).
10. Santos, S. (2011). Constructing SAMs from the SNA.
11. System of National Accounts 2008. European Communities, International Monetary Fund, Organisation for Economic Co-operation and Development, United Nations and World Bank. New York, 2009 <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/sna2008.pdf>
12. Valiyev V., "Principal Features of Building Social Accounts Matrix and Improving Statistical Database for Eco-countries. Chinese Business Review 13.10 (2014): 611-623.
13. Valiyev V., Mehdiyev M., Bayzakov S., Sarsembaeva G., Nagoibaeva E., Zakharova N., Compilation of Social Accounts Matrix and estimation of general multiplier for Azerbaijan, Kazakhstan and Kyrgyz Republic. EcoMod, 2013.
14. Yadulla Həsənli. Azərbaycan iqtisadiyyatının sahələrarası əlaqələrinin modelləşdirilməsi, “Elm”; Bakı, 2012

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 14.01.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 17.01.2022

Çap üçün qəbul olunmuşdur: __.__.2021

UOT:332.1;332.122

DOI: 10.338.70/2413-6557-2022-8-1-70-75

İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRİN DAYANIQLI İNKİŞAF STRATEGİYASI VƏ RƏQABƏT MÜHİTİNƏ YENİ BAXIŞ

Yusif Yusifov

*Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi sədrinin müavini, i.ü.f.d.
AZ 1136, Bakı şəhəri, İnşaatçılar prospekti 81
e-poçt: yusif.yusifov@stat.gov.az*

Ramiz Cavadov

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin (UNEC)
“İqtisadiyyat” kafedrasının dosenti, i.ü.f.d
AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi 6
e-poçt: ramizjavad@gmail.com*

Açar sözlər: işğaldan azad edilmiş ərazi, davamlı inkişaf, Qarabağ, marketing, brendinq, SWOT təhlil.

Ключевые слова: освобожденная от оккупации территория, устойчивое развитие, Карабах, маркетинг, брендинг, SWOT-анализ.

Keywords: liberated territory, sustainable development, Karabakh, marketing, branding, SWOT analysis.

Giriş

İnkişaf etmiş ən qabaqcıl ölkələrin sırasında daha layiqli yer tutmaq üçün gələcək dövrdəki davranışımız çətin xarici şərtlərdə baş verəcəkdir. Çünki, səbəb və nəticələri daha yaxşı bəlli olan 2007-2009-cu illərdəki qlobal maliyyə böhranı da dünya iqtisadiyyatı və geosiyasətində sürətli və təhlükəli dəyişikliklərin başlanğıc nöqtəsi oldu. Dünyanın çoxqütblü bir modelə keçidi münaqişələr və böhranlar, qlobal təlatümlər, iqtisadi, texnoloji və geosiyasi rəqabətlə müşayiət olundu. Buna baxmayaraq, nəzəri yanaşmalara görə qlobal rəqabət qabiliyyətinin əsas amilləri aşağıdakılar hesab edilməkdədir: 1. yüksək səviyyədə milli insan kapitalı; 2. texnoloji modernləşmə və rəqəmsallaşma; 3. iqtisadi artımın keyfiyyəti.

İnkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda həm COVID-19 pandemiyasından əvvəl, həm də pandemiya dövründə görünməmiş yenilik dalğası Azərbaycanda da baş verən əsaslı dəyişikliklərə sürətli reaksiya göstərilməsini tələb edir. Sənaye - 4.0 yeni texnoloji qaydaya keçildiyi bir şəraitdə iqtisadi geriləmənin subyektiv səbəblə əlaqələndirilərək qəbulu yolverilməzdir. Qlobal iqtisadiyyatdakı dinamik dəyişiklikləri nəzərə alaraq, 2030-cu ilə qədər olan dövr ölkəmiz üçün strateji bir zaman kimi xarakterizə olunur.

1.İşğaldan azad edilmiş ərazilərin inkişaf strategiyasının əsas istiqamətləri

Qarabağ regionunun sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası, iqtisadi diversifikasiyanın yeni mexanizmlərinin yaradılması, iqtisadi münasibətlərin bütün iştirakçılarının fəaliyyətində qənaətcil istehsal texnologiyalarının tətbiq edilməsi, vətəndaş cəmiyyəti qurumlarının inkişafı, yeni sənaye siyasətinin, milli sahibkarlıq və texnoloji təşəbbüslərin həyata keçirilməsi vasitəsilə monoprofilli ixtisaslaşmadan imtina zərurətindən ibarət region qarşısında duran problemlərin həllini özündə əks etdirir.

Müasir reallıqlar hədəflərə çatma dinamikasını artırma biləcək yeni mexanizmlərin tətbiqinə yönəlmiş prinsiplər qərarların zəruriliyini ön plana çıxarır. Bunun üçün “Yeni Qarabağ” sakinləri icması doğma diyarlara qayıdışı üç onillik ərzində gözləyib tab gətirməyi bacarmış, buna rəğmən onlar yaşadıkları əvvəlki məğlubiyyət ruhunu yox etməli, regionda sabitliyin qarantına çevrilməlidirlər. Əgər “əvvəlki sakinlər” həyatı problemlərə məruz qalmışdırsa, “Yeni Qarabağ” ekologiyada, geologiyada yeni texnologiyaların, yeni şəhər və kəndlərin salınmasında “ağıllı” iqtisadiyyat elementlərinin istifadəsi ilə innovativ texnologiyaların mənimsənilməsi və yaradılması

üçün bir çağırışdır. Qarabağ regionu ölkə iqtisadiyyatının lokomotivinə çevrilməli, innovativ texnologiyaları ölkə iqtisadiyyatına “ixrac” etməlidir. Bu, yaradıcı və təşəbbüskar, uzun və sağlam həyat yönümlü, innovativ sahibkarlıq enerjisi ilə dolu yeni bir işçi qüvvəsinin hazırlanmasıdır. Eyni zamanda, geniş miqyaslı təsərrüfat fəaliyyətində yerlərdə təbii mühitə diqqətli münasibətdir. Beləliklə, bu fürsət bütün ən yaxşı dünya təcrübələrindən istifadə edən və sahibkarların, vətəndaş cəmiyyətinin və sakinlərin səriştəlik resurslarını fəal şəkildə əhatə edən yeni bir idarəetmə sisteminin, başqa sözlə modelin tətbiqinə gətirib çıxaracaqdır.

Yeni texnologiyaların tətbiqi, innovativ iqtisadiyyat inkişafının astanasında duran regionun iqtisadi inkişafının yeni mərhələsinin, əvvəlki qüvvəsinin bərpasının növbəti mərhələsinin əsasını təşkil edəcəkdir. Qarabağ ölkənin iqtisadi inkişafında avanqard rolunu yaratmaq potensialına malikdir.

Müasir "şəbəkə" iqtisadiyyatı üçün xarakterik olan bir çox sahibkarların, o cümlədən mikro sahibkarların qarşılıqlı fəaliyyəti sinerji effekti sayəsində iqtisadi artımı təmin edə bilən regional iqtisadiyyatın lokomotivlərinə çevrilməlidir.

Strategiya - 2025-in metodoloji xüsusiyyətini iqtisadiyyatda ayrı-ayrı sahələrin iqtisadi rolunun dərin təhlilinə əsaslanmış, regionun inkişafının prioritet istiqamətlərinin seçilməsinə elmi yanaşma təşkil edir. Bunun üçün multiplikator təhlili (iqtisadiyyatın müəyyən bir sahəsindəki dəyişikliklərin bir regionun və ya bütöv ölkənin iqtisadiyyatına təsirinin təhlili) və müəyyən iqtisadi fəaliyyət növlərinin məhsuldarlığının təhlili metodları tətbiq edilməlidir.

Digər metodoloji yanaşma dövlət idarəçiliyinin optimallaşdırılması maraqlarına görə ərazinin zonalaşdırılmasıdır. Zonalaşdırma (həmçinin rayonlaşdırma) müxtəlif təbii və sosial-iqtisadi şərtlə ərazilər üçün iqtisadi və sosial siyasət alətlərinin çevik seçiminə əsaslanmış təbii elmi və tətbiqi dövlət idarəetmə metodudur.

Strategiya 2025-in başqa bir metodoloji xüsusiyyəti də iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsinin mexanizmlərini müəyyənləşdirməyə imkan yaradan marketing təfəkkürü prinsipi və bununla əlaqəli klaster inkişafı paradımasıdır. Marketing təfəkkürü klaster sisteminin yenidən qurulmasını tələb edir. İqtisadi inkişafın klaster paradıması nöqtəyi-nəzərindən innovasiyaların yaradılması üçün ən effektiv sayılan sektorlararası klasterlərin inkişafı variantları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Strategiya 2025-in əsas üstünlüyü eyni zamanda onun Azərbaycan-2030 sosial-iqtisadi inkişafa dair prioritetlərə uyğunluğunun təmin edilməsidir. Belə ki, 44 günlük Vətən müharibəsi nəticəsində işğaldan azad edilmiş ərazilərin ölkənin ümumi iqtisadiyyatına reintegrasiyası, yeni beynəlxalq və regional nəqliyyat-logistika dəhlizlərinin imkanlarından faydalanmaq Azərbaycanın inkişafına böyük təkan verəcəkdir. Bu baxımdan regionda sabitliyin, təhlükəsizliyin, rifahın və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın formalaşması, o cümlədən ticarət-iqtisadi münasibətlərinin inkişafı, Cənubi Qafqazın aparıcı ölkəsi olan Azərbaycanın regiondakı sosial-iqtisadi yönümlü əlaqələrin müəyyənləşdirilməsindəki rolunu daha da artıracaqdır. Milli ictimai rifahın davamlı yüksəlməsini təmin etmək üçün dayanıqlı, əhatəli və əsasən özəl təşəbbüslərə əsaslanan iqtisadi artımın sürətləndirilməsi, əhalinin işğaldan azad edilmiş ərazilərə qayıtmasının təmin edilməsi Azərbaycanın yeni inkişaf modelinin ideoloji nüvəsini təşkil edir. Respublikamızın uzunmüddətli dayanıqlı və çevik inkişafı baxımından cəmiyyət, biznes və dövlət üçlüyünün vəhdətinin uğurlu əlaqələrinin möhkəmlənməsini zərurət kəsb edir. Bazar islahatları, özəl mülkiyyət institutlarının fəaliyyətinin zamanın tələbləri baxımından daha da inkişaf etdirilməsi və yerli və xarici bazarlara çıxış imkanlarının artırılması üçün ticarət qaydalarının daha da liberallaşdırılması yolu ilə dövlətin iqtisadiyyatdakı rolunun səmərəli idarə edilməsi, iqtisadi artımın əsas amili olacaqdır. Özəl təşəbbüsün yaradıcı və innovativ əsaslarla inkişafı, ölkədə iqtisadi resursların daha yüksək əlavə dəyər yaradan sahələrə yönəldilməsini təmin edəcəkdir. Bu məqsədlərə nail olmaq davamlı makroiqtisadi sabitliyə xidmət edən səmərəli makroiqtisadi siyasət dairəsinin formalaşdırılmasını, iqtisadi inkişafın orta və uzunmüddətli “drayverlərinin”nin (hərəkətverici qüvvələrinin) – insan kapitalının modernləşdirilməsini, rəqəmsal iqtisadiyyatın əhatəliliyinin genişləndirilməsini və tam iqtisadi suverenliyin gücləndirilməsini tələb edir. Beləliklə, növbəti onillikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına dair aşağıdakı beş Milli Prioritet reallaşdırılmalıdır:

1. dayanıqlı artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat;
2. dinamik, inklüziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyət;
3. rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı;
4. işğaldan azad olunmuş ərazilərə böyük qayıdış;
5. təmiz ətraf mühit və "yaşıl artım" ölkəsi.

2. Ərazinin kompleks marketinqi və brendinqi

Marketinqin beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş müasir elmi prinsipləri sosial-iqtisadi inkişafın tədqiqat miqyasına yenidən baxılmasını tələb edir. Sektor yanaşmasından ayrı-ayrı istehsal sahələrinin inkişafı tədqiqatına, ayrı-ayrı məhsul növlərinin istehsal olunması perspektivlərinin təhlilinə keçmək lazımdır, çünki dünya bazarında ayrı-ayrı məhsul növləri rəqabət aparır. Strategiya 2025-in hazırlanmasında marketinq təfəkkürünün tətbiqi, istehsalın sahə strukturunun yeni anlayışını təmin etdi və xüsusilə də, yeni bir klasterin - "İnsanlar üçün texnika və texnologiyalar"ın formalaşması üçün potensialı görməyə imkan yaratdı.

Regionun inkişafının strateji hədəfi innovasiyaya əsaslanan və qlobal rəqabət qabiliyyətinə malik yeni iqtisadi modelin formalaşması nəticəsində əhalinin həyat keyfiyyətini artırmaqdır.

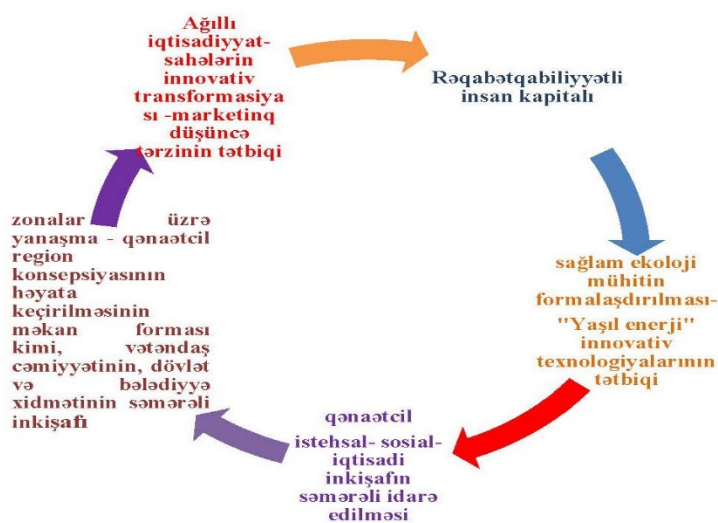
Eyni zamanda, mövcud şəraitdə aktual məsələlər yeni bir şəkildə - ayrı-ayrı sektorlar və sosial-iqtisadi inkişaf sahələri üzrə məsələləri sistemativ şəkildə birləşdirən dörd prioritet blokda qruplaşdırılır.

Birinci blok, sektorların innovativ transformasiyasına, marketinq təfəkkürünün diversifikasiya əsası kimi tətbiqinə əsaslanan yeni "ağıllı iqtisadiyyat" modelinin formalaşdırılması və regionun əsas texnoloji platsdarm (yenilikçi islahatlar üçün başlanğıc nöqtəsi kimi xidmət edə bilən ərazi) kimi formalaşmasıdır.

İkinci blok dünya miqyasında rəqabətli insan kapitalının formalaşmasıdır; yerli mütəxəssislərin peşə hazırlığı, sağlamlıq və ömür uzunluğu, mədəni və təhsil səviyyəsi baxımından dünya rəqabət qabiliyyətinə çatma məqsədlərini (həmçinin innovativ inkişaf üçün əsas impuls mənbəyi kimi universitetlərin prioritet layihəsinin icrası vasitəsilə) əhatə edir.

Üçüncü blok "yaşıl enerji" və tullantıların idarə olunması üçün innovativ texnologiyaların kəskin inkişafına əsaslanan sağlam ekoloji mühitin formalaşdırılması, gələcək nəsillər üçün təbii potensialın qorunub saxlanması məqsədilə rəqabətli ətraf mühitin idarəetmə standartlarının formalaşdırılması və tətbiqidir.

Dördüncü blok səmərəli istehsal prinsiplərinə və qənaətcil region konsepsiyasının həyata keçirilməsinin məkan forması kimi zonalaşma yanaşmasına əsaslanan sosial-iqtisadi inkişafın səmərəli idarə edilməsinin formalaşdırılması, vətəndaş cəmiyyətinin, effektiv dövlət və bələdiyyə xidmətinin inkişafıdır. Strategiya - 2025-in həyata keçirilməsi vasitələrindən biri də ərazinin ümumi marketinqi və brendinqi olacaqdır.

Şəkil. Ərazinin kompleks marketinqi və brendinqi

Regionun sosial-iqtisadi inkişafının müasir iqtisadi potensialı (istehsal, əmək, insan resursları, təbii ehtiyat, enerji, infrastruktur) növbəti əhəmiyyətli rəqabət üstünlüklərinin kombinasiyası ilə formalaşır:

- region ölkənin iqtisadiyyatının mövcud vəziyyətini və ölkənin büdcə və maliyyə sisteminin sabitliyini müəyyənləşdirən, ölkənin iqtisadi baxımdan ən vacib dəstəkləyici regionlar qrupuna aiddir ki, bu da iqtisadi sabitləşmə tədbirləri mərkəzi tərəfindən birbaşa və dolaylı əlavə dəstək imkanlarını nəzərdə tutur.

Məlumdur ki, son otuz il ərzində region işğalçılar tərəfindən tamamilə talan edilmişdir və bütün infrastruktur obyektləri məhv edilmişdir. Regionun ərazisindən Qərbi Şərqlə birləşdirən mühüm tranzit nəqliyyat yolları keçir. Regionun ərazisindən keçən avtomobil və dəmir yolları milli nəqliyyat sisteminin mühüm bir hissəsidir: Bakı - Hacıqabul - Horadiz - Mincivan – Ağbənd avtomobil yolu (Türkiyəyə keçid etmək və Avropanın nəqliyyat şəbəkəsinə daxil olmaq perspektivi ilə); dünya səviyyəli "Şərq-Qərb" (Çin - Qazaxıstan - Azərbaycan - Ermənistan – Naxçıvan (Azərbaycan) – Türkiyə) marşrutunun bir hissəsi olan perspektivli dəmir yolu dəhlizi "Bakı - İmişli - Horadiz - Mincivan - Mehri (Ermənistan) - Ordubad - Culfa - Naxçıvan - Şərur - Aralıq (Türkiyə)". Mövcud təbii resurs, enerji və infrastruktur potensialı regionun tədricən və qaçılmaz, obyektiv olaraq ölkənin texnoloji, intellektual və insan resursları bazasına çevrilməsi üçün ilkin şərt kimi çıxış edir.

3. Regionun dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişaf imkanları, məhdudiyyətləri və təhlükələri (SWOT-analiz)

SWOT-analiz ərazinin sosial-iqtisadi inkişafının güclü tərəfləri və yeni imkanlarının aktivləşdirilməsi yolu ilə zəif tərəfləri və təhlükələrinin kompensasiyasının potensialının öyrənilməsinə əhatə edir.

Cədvəl

SWOT təhlil

Güclü tərəflər:	Zəif tərəflər:
Yüksək təbii potensial	İnfrastruktur obyektlərinin olmaması
Yüksək enerji potensialı	Təbii və relyef şəraitinin mürəkkəbliyi
Yüksək turizm və rekreasiya potensialı	İnformasiya təhlükəsizliyinin olmaması
Yüksək aqlomerasiya potensialı	Əhəmiyyətli investisiyaların cəlb edilməsinə ehtiyac
Dünya səviyyəli sağlamlıq mərkəzlərinin inkişafı üçün yüksək potensial	Investisiyaların qaytarılmasının uzunmüddətliliyi
	Pirotexniki vasitələrin tam təmizlənməməsi
	İnfrastrukturun olmaması və s.
İmkanlar:	Təhdidlər:
Siyasi iradə	Düşmən qonşudan təhlükə (təxribat ehtimalı)
Mövcud təbii ehtiyatların yataqlarının işlənməsinin inkişafı	Kənar siyasi maneələrin olması
Elektrik stansiyalarının tikintisi	Bir qisim əhalinin qayıdışa meyilli olmaması (komfort zonanın təsirləri)
Ərazilərin yaşllaşdırılması proqramlarının inkişaf etdirilməsi	Müharibə ehtimalının qalması
Beynəlxalq səviyyəli nəqliyyat dəhlizi olmaq	
Kənd təsərrüfatının inkişafına əhalinin meyilliyinin yüksək olması	
Sahibkarların mənəvi borc hissəsinin güclü olması	
Bölgəyə siyasi marağın iqtisadi marağa çevrilməsi	

Regionun əsas güclü tərəfi zəngin təbii ehtiyat, enerji, turizm və rekreasiya potensialının qorunmasıdır. Bütün digər regionların fonunda seçilən aqlomerasiya effektini almağa imkan verən dağ və düzənliklər, informasiyalaşdırmanın inkişafının yüksək potensialı imkanları, səhiyyə, təhsil, mədəniyyət təşkilatlarının yaradılması sahəsində ixtisaslı xidmətlərin geniş spektri - bütün bunlar

regionu yaşam və investisiya baxımından cəlbedici edir. Məhz bu yığılmış potensial regionun zəif tərəflərinin: infrastrukturun olmaması, elektrifikasiyanın, yol xətlərinin, telefon şəbəkələrinin, qazlaşdırmanın, sosial obyektlərin olmaması kimi çətin relyef şəraitlərinin mənfi təsirlərinə qarşı əsas dempferdir (qarşı tarazlıq). Sosial-iqtisadi inkişafın digər bir zəifliyi, informasiya təhlükəsizliyinin aşağı səviyyəsi və nəticədə potensial investorlarla əlaqələrin olmaması və mövcud imkanlardan səmərəli istifadə etməklə qismən aradan qaldırılabilən dövlətin iştirakından yüksək asılılığıdır. Sosial-iqtisadi inkişafın əsas imkanı zəif tərəfləri güclü tərəflərə çevirməkdir: çətin şəraitdə idarəetmə təcrübəsindən, yeni yataqların kəşfi və yeni ərazilərin infrastrukturunun inkişafı təcrübəsindən istifadə edərək region yeni bilik infrastrukturunu yaratmaq üçün mövcud dövlət yardımı və özəl maliyyə imkanlarından istifadə edə bilər və bu regionu ölkənin yenilikçi və intellektual platsdarına çevirməyinə imkan verəcəkdir. İndiki mərhələdə ölkənin çətin təbii və iqlim şəraiti olan az inkişaf etmiş ərazilərdə yerləşən yeni təbii sərvət yataqlarının işlənməsi üçün yeni, qənaətcil və ekoloji cəhətdən təhlükəsiz texnologiyalara ehtiyacı, artıq inkişafın yeni mərhələsində "ağıllı" mədəni texnologiyalarının inkişafı və regionun təsərrüfat inkişafının rəşadətli, ekoloji cəhətdən məsuliyyətli təşkilat vasitəsilə, regionun təbii sərvətlərin inkişafında lokomotiv rolunu qorumaq üçün imkan yaradır.

Nəticə

Çətin təbii şərait və nəqliyyatın əlçatanlığının aşağı səviyyəsi bir çox məhsul növlərinin istehsal xərclərinin artmasına səbəb ola bilər və kütləvi sənaye istehsalının inkişafına maneə ola bilər. Lakin yeni regional bilik iqtisadiyyatının formalaşması, əsas rəqabət üstünlüyünün xidmətin maya dəyəri ilə deyil, tələbatın spesifikasiyasını dərinlən bilmə sayəsində yarandığı sahələrdə rəqabətli təklif formalaşdırmağa imkan verəcəkdir (kütləvi tələbatın stereotip mal və xidmətlərinin istehsalına yönəlmiş sektorlarda olduğu kimi). Regionun iqtisadi potensialı rəqabət qabiliyyətinin səriştəlik, texnologiyanın inkişaf səviyyəsi və tələbata dair xüsusi biliklər ilə təmin olunduğu dar bazar segmentlərinə yönəlmiş mal və xidmətlərin yaradılmasından ibarətdir - bunlar istehlaka yönəlmiş intellektual xidmət və mallardır. Regiondakı bilik iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyəti ölkə üçün intellektual mallar və xidmətlərin istehsalında ixtisaslaşması ilə təmin ediləcəkdir. Uzun müddətdə belə ixtisaslaşmış bilik iqtisadiyyatı inkişaf etdirərək, region, cəlbedicilik səviyyəsinin azalması ilə əlaqəli mümkün təhlükələrə mühüm dərəcədə müqavimət göstərə biləcəkdir. Bilik iqtisadiyyatının inkişafı yolunda əsas təhlükə həm əhalinin, həm də dövlətin və bələdiyyə orqanlarının yeni müharibə qorxusunun qeyd-şərtsiz hökmranlığına inancından ibarət olan sosial-iqtisadi inkişafın koqnitiv bloklamasıdır.

Yusif Yusifov, Ramiz Cavadov

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin dayanıqlı inkişaf strategiyası və rəqabət mühitinə yeni baxış Xülasə

“Yeni Qarabağ” sakinləri icması öz doğma diyarlarına qayıdışını üç onillik ərzində gözləyib tab gətirməyi bacarmış, bundan sonra isə onlar regionu sabitliyin qarantına və milli sərvətə çevirməlidirlər. Məlum Strategiya 2025-in əsas üstünlüyü eyni zamanda onun Azərbaycan-2030 sosial-iqtisadi inkişafa dair prioritetlərə uyğunluğunun təmin edilməsidir. Belə ki, 44 günlük Vətən müharibəsi nəticəsində işğaldan azad edilmiş ərazilərin ölkənin iqtisadiyyatına reintegrasiyası, yeni beynəlxalq və regional nəqliyyat-logistika dəhlizlərinin imkanlarından faydalanması Azərbaycanın inkişafına böyük təkan verəcəkdir. Ölkəmizin uzunmüddətli davamlı və sürətli inkişafı üçün cəmiyyət, biznes və dövlət tərəfdaşlığının uğurlu əlaqəsi təmin olunacaqdır. Dövlətin iqtisadiyyatda rolunun bazaryönlü islahatlar vasitəsilə artırılması, özəl institutların rolunun gücləndirilməsi, xarici bazarlara yerli məhsulların çıxışını artırmaq məqsədilə ticarət rejimlərinin daha da liberallaşdırılması iqtisadi yüksəlişin təməl amilləri olacaqdır.

Юсиф Юсифов, Рамиз Джавадов
Стратегия устойчивого развития освобожденных от оккупации территорий и новый
взгляд на конкурентную среду

Резюме

Сообщество жителей “Новый Карабах” в течение трех десятилетий смогли выдержать разлуку и дожидаться возвращения в свои родные края. Они должны превратить регион в гарант стабильности и национальное достояние. Главное преимущество известной Стратегии-2025 состоит, в то же время, в обеспечении ее совместимости с приоритетами социально-экономического развития Азербайджан-2030. Так, реинтеграция освобожденных в результате 44-дневной Отечественной войны территорий в экономику страны, использование возможностей новых международных и региональных транспортно-логистических коридоров даст большой толчок развитию Азербайджана. Для долгосрочного устойчивого и ускоренного развития страны успешное взаимодействие общества, бизнеса и государства будет укрепляться. Усиление участия государства в управлении экономикой с помощью рыночных реформ, укрепление частных институтов, благоприятное для бизнеса государственное администрирование и дальнейшая либерализация торговых режимов для облегчения выхода местной продукции на зарубежные рынки, будут ключевыми факторами экономического роста. Развитие в стране частных инициатив, основанных на инновациях и творчестве, позволит направить экономические ресурсы в отрасли, создающие наиболее высокую добавленную стоимость.

Yusif Yusifov, Ramiz Javadov

A new perspective on the sustainable development strategy and competitive environment of the liberated territories

Summary

The New Karabakh community has been waiting for three decades to return to their homeland, but the new residents must destroy the spirit of defeat of the Karabakh people, turn the region into a guarantor of stability and national wealth. The main advantage of the Strategy 2025 is to ensure its compliance with the priorities of socio-economic development of Azerbaijan-2030. Thus, the reintegration of the territories liberated as a result of the 44-day Patriotic War into the country's overall economy, taking advantage of new international and regional transport and logistics corridors will give a great impetus to the development of Azerbaijan. The successful connection of the trio of society, business and the state will be strengthened for the long-term sustainable and rapid development of our country. Effective and efficient management of the role of the state in the economy through market reforms, strengthening of private property institutions, business-friendly public administration and further liberalization of trade regimes to increase access to local products in foreign markets will be key factors of economic growth.

Ədəbiyyat

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/mirovoy-finansovyy-krizis-i-azerbaydzhan>
2. <https://azerbaijan.un.org/az/sdgs>
3. <https://president.az/articles/50474>
4. <https://www.azstat.org/portal/>
5. R.C.Cavadov, M.Ə.Feyzullayev ”Qarabağ regionunun sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası”, Bakı -2021

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 27.12.2021

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 13.01.2022

Çap üçün qəbul olunmuşdur: __.__.2022

ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ЦИФРОВИЗАЦИИ НА РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИИ СПЕЦИАЛИСТА ПО УПРАВЛЕНЧЕСКОМУ УЧЕТУ

Севиндж Аббасова

*Азербайджанский Государственный Экономический Университет
Кандидат экономических наук, доцент кафедры «Экономика» РЭШ
АЗ 1001, город Баку, улица Г.Алиева, 135
e-почта: sevinjabbasova@unec.edu.az*

Açar sözlər: qloballaşma, İT texnologiyaları, rəqəmsallaşma, idarəetmə uçuotu, mühasib peşəsinin transformasiyası.

Ключевые слова: глобализация, IT-технологии, цифровизация, управленческий учет, трансформация профессии бухгалтера.

Keywords: globalization, IT technologies, digitalization, management accounting, transformation of the accounting profession.

1. Введение

Глобализация и цифровизация экономики повлияли на все сферы и виды деятельности, в том числе и на организацию бухгалтерского учета, являющегося частью информационного пространства в цифровой экономике. В связи с этим, в международной практике очень быстро меняется статус учетной профессии, повышающий ценность ее компетенций. Перестройки в бухгалтерской профессии, связанные с характером становления цифрового пространства, формированием экосистемы цифровой экономики, очерчивают развитие, как минимум, в ближайшей перспективе.

Влияние фактора глобализации экономики на унификацию бухгалтерского учета способствовало также трансформации интереса к управленческому учету, поэтому и на наших хозяйствующих субъектах учет в системе менеджмента должен развиваться и совершенствоваться в соответствии с международной практикой. В условиях цифровизации, принимая во внимание колоссальный интерес к потенциальным возможностям учета для корпоративного управления, менеджмент нуждается в более углубленных учетных методах и методиках, которые может предоставить система управленческого учета. В связи с этим, проблема переосмысления и разработки методологии важнейшей информационной подсистемы бухгалтерского учета - управленческого учета, имеющего во всем мире общепризнанный статус самостоятельной прикладной дисциплины, выдвигается на передний план.

Являясь бесспорной составляющей профессиональных компетенций бухгалтеров, информационные технологии сегодня повышают достоверность информации, используемой участниками бизнеса, которых интересует, снизится ли спрос на учетную профессию на рынке труда или же будет положено начало нового, трансформационного этапа? Попытаемся ответить на эти вопросы в данной статье.

2. Основная часть.

2.1 Влияние глобализации

Изменения мировых тенденций в экономике, глобализация финансовых рынков способствуют подчинению учета общим правилам формирования и представления финансовой отчетности. Создание международных стандартов финансовой отчетности, на основе единых требований и принципов, позволило бухгалтерам, финансистам и экономистам других направлений экономики единым образом отражать результаты бухгалтерского учета деятельности хозяйствующих субъектов.

Поэтому в сферу профессиональных интересов как исследователей, так и практических работников входят также и результаты последствий глобализации мировой экономики в целом, и национальной - в частности, на развитие бухгалтерского учета.

Отметим, что, являясь положительным фактором прогресса (драйвером развития) мировой экономики, глобализация оказала свое позитивное влияние на изменение бухгалтерского, в том числе и управленческого учета, а именно:

- Глобализация позволила национальным системам учета расширить доступ к общемировым, успешно используемым в международной учетно-аналитической практике, учетным и контрольным технологиям и процедурам. Так, например, в Азербайджане, период с конца 90-х годов прошлого века по настоящее время характеризуется развитием методического инструментария управленческого учета и анализа, разработкой их теоретических обоснований, а также практической адаптацией зарубежных методов к нашей учетной практике (система директ-костинг, стандарт-костинг, оценка безубыточности продаж, сбалансированная система показателей, стратегическое управление затратами, стратегический контроллинг, ABC-метод, директ-костинг, таргет-костинг и пр.), развитием новых видов управленческого учета (стратегического, экологического) и новых видов управленческого анализа (инновационного, инвестиционного и др.). Поэтому этот период можно охарактеризовать как начало этапа влияния глобализации на распространение управленческого учёта и анализа в финансово-хозяйственной деятельности коммерческих организаций.

- Развиваясь как составляющая глобальной информационной системы, бухгалтерский учет на предприятиях республики с 2018 ведется в соответствии с требованиями Международных Стандартов Финансовой Отчетности (МСФО) и направлен на организацию учета и отчетности, обеспечивающих формирование достоверной, прозрачной и сопоставимой информации, необходимой и достаточной для принятия обоснованных финансовых решений и удовлетворения запросов ее пользователей. Совершенствование организации бухгалтерского учета и отчетности в Азербайджане и их интеграция в международное информационное пространство предполагают соответствующую трансформацию учётно-аналитической науки, ставят новые задачи её развития.

Укрупнение масштаба управленческих задач, стоящих сейчас перед менеджментом, связано с усовершенствованием в ближайшей перспективе образовательных и профессиональных стандартов по бухгалтерскому учету, в соответствии с требованиями рынка труда. Возникновение новых объектов учета, совершенствование методов и стандартизации учетных процессов в условиях интеграции международных экономик, а также качественные институциональные изменения детерминируют возрастание теоретических, методологических и практических проблем развития учета, меняют учетный процесс, обуславливая развитие новых концептуальных подходов и несколько иной стиль научного исследования бухгалтерского учета как науки. Следовательно, путем исследования формируемых сегодня в международном учетном пространстве новых теоретических и методологических концепций учета необходимо последовательно усовершенствовать теоретическое и методическое обеспечение учетного процесса на предприятиях и организациях, учитывая тот факт, что нынешний этап развития бухгалтерского учета характеризуется проблемно- и практико-ориентированной направленностью. В процессе глобализации «контекст бухгалтерского учета трансформировался таким образом, что именно эти проблемы...определяют необходимость поиска новых теоретических и методологических конструкций, а следовательно, развитие существующих и создание новых современных концепций учета» [1].

Сегодня растущую заинтересованность среди ученых и специалистов вызывают перспективы развития управленческого учета, имеющего во всем мире общепризнанный статус самостоятельной прикладной дисциплины. Однако пока нет ни официального разделения бухгалтерского учёта на финансовый и управленческий, ни их определения в законодательных и нормативных актах, регулирующих бухгалтерский учет в Азербайджане.

В то же время учебные курсы «Управленческий учет» и «Управленческий анализ» уже давно успешно реализуются для обучения наших студентов по специальности «Бухгалтерский учет и аудит». При наличии специалистов, занимающихся востребованным на практике управленческим учетом, их профессиональный и правовой статусы оказываются как бы неопределенными, потому что у нас нет такой категории «специалист (или бухгалтер) по управленческому учету». И, следовательно, не возникает профессиональная идентичность, такая, которая, к примеру, имеется в отношении бухгалтеров или аудиторов. Это осложняет внедрение и организацию системы управленческого учета, наличие которой является главным фактором конкурентного преимущества предприятия, в частности, в условиях его цифровизации [2, С. 44-50]. В этой связи предлагается систематизировать соответствующие компетенции, необходимые для разработки стандарта «Специалист (или бухгалтер) по управленческому учету». Это означает, что нужно вносить существенные изменения в подготовку и профессиональное обучение специалистов по учету в высших учебных заведениях, строя новую модель компетенций, позволяющую им выполнять ключевые функции в цифровой экономике.

Компетентностная модель специалиста по управленческому учету, в условиях цифровизации и усложняющихся запросов пользователей, предполагает его высокий интеллектуальный уровень, широкий кругозор, владение обширными знаниями по теории и методологии учета, умение мыслить логически. Специалист по управленческому учету, профессионально интерпретирующий хозяйственные операции, бизнес-процессы, факты, согласно действующему законодательству по учету, финансам, налогообложению, гражданскому, трудовому, таможенному праву, и обосновывающий принимаемые управленческие решения, относится к категории вполне востребованных в перспективе работников на рынке труда и при дигитализации. «В новый век информационных технологий профессии бухгалтера и аудитора не исчезнут, а кардинально трансформируются. Они возьмут с собой интеллектуалов — аналитиков, умеющих работать с большими объемами данных и оперативно принимать профессиональные решения. «Статистам» и «счетоводам» в профессиях бухгалтера и аудитора будущего места практически не останется» [3]. И здесь мы подходим к вопросу влияния цифровизации на развитие профессии бухгалтера по управленческому учету в ближайшей перспективе

2.2 Влияние цифровизации

Технологическая инфраструктура современного общества развивается такими высокими темпами, что масштабы хранения, передачи, скорости обработки информации все время увеличиваются и в ближайшей перспективе, вероятно, ожидается их экспоненциальный рост. В этой связи, как было отмечено выше, уже сегодня мы наблюдаем изменение статуса и престижа многих профессий, в том числе, и бухгалтерской профессии.

С одной стороны, большинство исследователей рынка труда считает, что со стремительным развитием высоких технологий профессия бухгалтера, так же как и сотни других, скажем так, нетворческих профессий, обречена на вымирание, что бухгалтер не способен много думать, так как выполняет свою работу механически. В определенной степени, сказанное можно отнести к бухгалтерам-счетоводам, работающим с готовыми пакетами программ, электронным документооборотом. Так, «...часть операционной учетной работы перемещается в режим скан-обработки первичных документов. К сожалению, это приводит к сокращению учетно-технического персонала, однако обновленные компетенции бухгалтеров-управленцев требуют от них не рутинной работы с первичными документами, а принятия сложных управленческих решений...» [4, С.25-32]. Таким образом, иллюзорное представление о полной передаче профессиональных функций от человека к автоматизированной системе приводит к тому, что будущие бухгалтера стремятся приобрести практические навыки работы с компьютерными программами, не изучая ни теоретических, ни методологических основ учета.

С другой стороны, цифровая трансформация экономики меняет отношения в области учета между государственными и бизнес-структурами, между работодателями и системой

образования. В этой связи, в соответствии с современными требованиями рынка труда, на основе интеграции учебно – образовательного процесса и научных исследований, при активном сотрудничестве с предприятиями как потенциальными заказчиками на подготовку специалистов, должно осуществляться усовершенствование подготовки высококвалифицированных бухгалтеров. Для этого, в первую очередь, необходимо переориентировать учебные программы на углубленное изучение МСФО и формирование навыков применения их на практике, создание соответствующего учебно-методического обеспечения, расширение компетенций преподавателей путем разработки для них детальных руководств в области интерактивных методов обучения. Вместе с тем, при этом не исключен риск сведения к минимуму последующих перспектив признания учета неотъемлемой частью научного знания и формализации исследований в этой сфере. Поэтому данные программы должны отличаться знаниевыми составляющими учета, чтобы он воспринимался не просто как ремесло, не просто как курс, обучающий навыкам счетоводства, а как деятельность, основанная на фундаментальных знаниях, что, кстати, отражено и в программах крупнейших международных институтов профессиональной аттестации, относящих учетные дисциплины к фундаментальным знаниевым наукам [5, 6, 7, 8, 9].

Конечно, нынешняя ситуация, при наличии разнохарактерных прогнозов, в отношении перспектив профессии представляется непростой. Но мы согласны с тем, что «трансформация профессиональных компетенций в процессе становления и развития цифровой экономики неразрывно связана с будущей конфигурацией самой профессии» [10, С. 50–63].

В условиях цифровизации необходимо последовательно усовершенствовать теоретическое, методологическое и методическое обеспечение учетного процесса, для отражения новых видов цифровой деятельности, например, для методологического осмысления таких категорий, как цифровые финансовые активы, цифровое право, смарт-контракты, смарт-активы, сделки с которыми осуществляются на основе технологии блокчейн и др. Возникает необходимость формирования новых принципов систематизации этих объектов учета, определения критериев их признания, метрик, принципов отражения в системе экономической информации. В бухгалтерском академическом сообществе уже ведется активная полемика по этому поводу, представлены взгляды и мысли ученых, различные концепции, исследовательские подходы [11, С. 22–25; 11, С. 464–480; 12; 13, С. 393–408].

Очевидно, что новейшие достижения технологии, такие как искусственный интеллект, развитие IT-структуры, создание единого международного формата и содержания финансовой отчетности в электронном виде XBRL, big data и др. обуславливают структурные изменения и перезагрузки во многих профессиях, в том числе и в учетной. Но надо понимать, что невозможно полностью автоматизировать, даже посредством искусственного интеллекта, проводимую специалистом-управленцем комплексную бизнес-диагностику и аналитическую оценку многогранной деятельности хозяйствующего субъекта, с учетом всех факторов внутренней и внешней среды, ее неопределенности, конфликта интересов и пр. Поэтому на современном этапе тенденция такова, что функции бухгалтеров постепенно перемещаются от простого заполнения данных о хозяйственных операциях к информационной системе с формированием профессионального суждения, а это особенно важно, в связи с переходом на ведение учета по Международным Стандартам Финансовой Отчетности. Инструментом же, ускоряющим такое перемещение, является, в первую очередь, технология блокчейн — «новый инструмент, который должен быть включен в набор инструментов бухгалтера и аудитора [14, Р. 143–147]. И вот уже блокчейн трактуется как предпосылка революции в методах учета, например, системы учетной регистрации. «Вместо формирования и локального хранения отдельных транзакционных записей, предприятия смогут записывать их в объединенный регистр, создавая распределенную и взаимосвязанную систему надежной бухгалтерской информации», — отмечается в сообщении Deloitte. «Поскольку все записи распределены и криптографически защищены, их фальсификация или уничтожение становится практически невозможным. Bitcoin Magazine называет это тройной учетной

записью» [15]. При использовании облачных блокчейн-технологий в процессе бухгалтерского учета для всех компаний, любой организационно-правовой формы и вида деятельности, открывается новая реальность возможностей онлайн-бухгалтерии, заключающихся, в первую очередь, в снижении затрат на обслуживание, эластичности подключаемых сервисов и доступности информационных данных. «Трансформация учетно-контрольной функции на базе масштабного внедрения блокчейн прогнозируется как реальный сценарий в обозримом будущем, а сам блокчейн рассматривается как мощный инструмент для контроля и транзакций...» [16]. Вместе с тем, здесь возникает необходимость решения ряда законодательных вопросов по изменениям, связанным с последствиями применения технологии блокчейн в учете и контроле.

Заключение

1. В результате влияния глобализации на развитие экономики мы наблюдаем стандартизацию учета и трансформацию национальных учетных систем, нам доступны его мировые методики. Значительно возрос статус бухгалтеров в сфере управления. Развитие информационного общества в эпоху глобализации и цифровой экономики способствуют трансформации профессии современного бухгалтера в направлении интеллектуализации, превращая его в высококвалифицированного члена команды высшего менеджмента любого предприятия. Самой учетной профессии при всех технологических инновациях «вымирание» не грозит, скорее всего изменятся акценты и профессиональные приоритеты, вырастут требования к уровню профессиональной подготовки и знаниям в различных областях. Возможно частичное преобразование функций бухгалтера в функции консультирования, бизнес-планирования, участия в формировании оптимальной стратегии для организации, то есть изменения специфики и характера учетной работы. Поэтому нужно вносить соответствующие изменения в обучение специалистов по учету в вузах, строя новую модель компетенций, позволяющую им выполнять ключевые функции в цифровой экономике. Это должно найти свое отражение, в первую очередь, в программах подготовки и переподготовки бухгалтеров, для выработки ими навыков составления и подтверждения надежности деловой информации, особенно, касающейся интеллектуального капитала, стратегических составляющих бизнеса, с использованием современных платформ, например, XBRL, технологий блокчейн, распределенных реестров и др.

2. Глобализация и новейшие IT-технологии зарождают предпосылки для формирования новой парадигмы бухгалтерского, в том числе и управленческого учета, вызывают существенные модификации как в методологии, так и в прикладном направлении бухгалтерской науки, а также в обновлении ее законодательной базы. Формирование новых объектов учета, в частности, управленческого учета, институциональные изменения обуславливают дальнейшее совершенствование теоретических, методологических и практических проблем его развития, трансформируют учетный процесс, зарождая новые концептуальные подходы и стиль научного исследования учета как науки. Наряду с обучением студентов, в законодательном порядке, установленной методике и методам ведения учета, очень важно уделять достаточное внимание также изучению управленческого учета как глобальной науки, его методологии, развивая у обучающихся креативность мышления.

Sevinc Abbasova

Qloballaşma və rəqəmsallaşmanın idarəetmə uçotu üzrə mütəxəssis peşəsinin inkişafına təsiri Xülasə

Qloballaşma və rəqəmsallaşma dövründə peşəkar ictimaiyyət onların yaxın gələcəkdə mühasib peşəsinin inkişafına mümkün nəticələri ilə maraqlanır. Bu tədqiqatın məqsədi təsiredici amillərin təhlili əsasında, qloballaşma və rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi dövründə idarəetmə uçotu üzrə mütəxəssis peşəsinin inkişafı üzrə mövcud problemlərin və perspektivlərin öyrənilməsidir. Təqdim olunan məqalədə mühasib peşəsinin qarşıdan gələn transformasiyası, habelə

mühasibat uçotunun rolu, müasir şəraitdə onun metodologiyasının inkişafı məsələləri müzakirə olunur. Yuxarıda göstərilən tədqiqat nəticələri həm təhsil və peşəkar ictimaiyyətinin nümayəndələri, həm də qanunvericilik sahəsində mütəxəssis-ekspertlər üçün maraqlı ola bilər.

Севиндж Аббасова

Влияние глобализации и цифровизации на развитие профессии специалиста по управленческому учету

Резюме

В эпоху глобализации и цифровизации профессиональное сообщество интересуется возможные их последствия на развитие учетной профессии в ближайшей перспективе. Целью данного исследования является изучение, на основе анализа влияющих факторов, проблем и перспектив развития профессии специалиста по управленческому учету в эпоху глобализации и внедрения цифровых технологий. В представленной статье рассмотрены вопросы предстоящей трансформации учетной профессии, а также роли бухгалтерского учета, развития его дескриптивной методологии в современных условиях. Приведенные результаты исследования могут быть интересны как представителям образовательных и профессиональных сообществ, так и специалистам-экспертам в сфере законодательства.

Sevinj Abbasova

The impact of globalization and digitalization on the development of the profession of a specialist in management accounting

Summary

In the era of globalization and digitalization, the professional community is interested in their possible consequences on the development of the accounting profession in the near future. The purpose of this research is to examine, based on the analysis of influencing factors, problems and prospects for the development of the profession of a specialist in management accounting in the period of globalization and the implementation of digital technologies. The presented article discusses the issues of the upcoming transformation of the accounting profession, as well as the role of accounting, the development of its descriptive methodology in modern conditions. The results reported in the research may be of interest to both representatives of educational and professional communities, and specialists-experts in the field of legislation.

Литература

1. Говдя В.В., Дегальцева Ж.В., Середенко Ж.В. Современные концепции развития бухгалтерского учета: проблемы и перспективы Научный журнал КубГАУ, №99(05), 2014 г.
2. Аббасова С. А. Институциональные подходы к управленческому учету. // АМЕА İqtisadiyyat İnstitutunun Elmi Əsərlər Topplusu. - 2016. -№ 6 . – С. 44-50
3. Р.П. Булыга Трансформация профессий бухгалтера и аудитора под влиянием «фактора информатизации»// Учет. Анализ. Аудит . - 2017.- № 3
4. Шароватова Е. А. Влияние глобализации мировой экономики на развитие бухгалтерского учета: плюсы и минусы. Учет. Анализ. Аудит. = Accounting. Analysis. Auditing. 2020;7(4):25-32.
5. Ассоциация сертифицированных присяжных бухгалтеров — ACCA: URL: <http://www.accaglobal.com/en/qualifications/glance/acca/details.html>.
6. Программы подготовки учетного факультета Лондонской школы экономики, см.: URL: <http://www.lse.ac.uk/accounting/prospectiveStudents/>
7. Курсы и сертификаты Института присяжных бухгалтеров Англии и Уэльса, см.: URL: <http://www.icaew.com/en/qualifications-and-programmes>.
8. Программы подготовки бухгалтеров в Гарвардском университете URL: <http://www.hbs.edu/faculty/units/am/Pages/default.aspx>

9. Программы подготовки бухгалтеров в Университете Эксетера. URL:http://business-school.exeter.ac.uk/programmes/undergraduate /accountingandfinance/ba_ba
10. Приображенская В. В. Влияние цифровой экономики на развитие компетенций в области бухгалтерского учета // Финансовый журнал. 2019. № 5.
11. Гузов Ю. Н., Соболева Г. В. Цифровые технологии в учете: возможности и проблемы использования системы блокчейн // Аудит. 2018. № 4.
12. Соболева Г. В., Попова И. Н., Терентьева Т. О. Цифровая экономика и ее влияние на подготовку кадров в сфере бухгалтерского учета и аудита // Международный бухгалтерский учет. 2019. Т. 22. № 4 (454).
13. Филин С. А., Чайковская Л. А., Сатымбекова К. Б. Инновационные технологии в бухгалтерском учете // Международный бухгалтерский учет. 2019. Т. 22. № 4 (454).
14. Rindasu S.-M. Blockchain in accounting: Trick or treat? Quality — Access to Success. 2019; 170(20)
15. How Blockchain Technology Will Impact Accounting. URL: <https://www.dvphilippines.com/blog/how-blockchain-technology-will-impact-accounting>; дата обращения 05.12.2021
16. Digital assets, distributed ledger technology and the future of capital markets. Insight report. URL: <https://www.pwc.ru/ru/materials/blockchain-time-for-trust.pdf> (дата обращения: 24.12.2021)

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 12.01.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 15.01.2022

Çap üçün qəbul olunmuşdur: __.__.2022

RƏQƏMSAL TEXNOLOGİYALARA ƏSASLANAN ƏMƏK BAZARI**Zərifə Nağıyeva**

*Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
Elmi-Tədqiqat və Statistik İnnovasiyalar Mərkəzi
Elmi araşdırmalar və statistik tədqiqatlar şöbəsinin rəisi
AZ 1136, Bakı şəhəri, İnşaatçılar prospekti, 81
e-poçt:zarifa.naghiyeva@stat.gov.az*

Saleh Mövlamov

*Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
Elmi-Tədqiqat və Statistik İnnovasiyalar Mərkəzi
Elmi-araşdırmalar və statistik tədqiqatlar şöbəsinin baş iqtisadçısı, i.ü.f.d.
AZ 1136, Bakı şəhəri, İnşaatçılar prospekti, 81
e-poçt:saleh.movlamov@stat.gov.az*

Açar sözlər: rəqəmsal texnologiya, rəqəmsal iqtisadiyyat, rəqəmsal əmək bazarı və əmək münasibətləri, innovasiyalı insan kapitalı, statistik innovasiyalar.

Ключевые слова: цифровые технологии, цифровая экономика, цифровой рынок труда и трудовые отношения, инновационный человеческий капитал, статистические инновации.

Keywords: digital technologies, digital economy, digital labor market and labor relations, innovative human capital, statistical innovation.

İnformasiyanın istehsalına, yayımına və istehlakına əsaslanan rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı əmək münasibətləri sahəsində də böyük sosial-iqtisadi dəyişikliklərə səbəb olur. Bu zaman peşə fəaliyyətinin növü və işin xarakteri dəyişməyə başlayır. Rəqəmsal iqtisadiyyatda cəmiyyətin əsas hədəfi maddi nemətlərə deyil, qeyri-maddi dəyər və maraqların ön plana keçməsinə yönəlir.

Əməyin yeni xarakteri işçilərin ixtisas səviyyələrinin yüksəldilməsi, daim təlim və yaradıcı ünsiyyət ilə əlaqələndirilir. Rəqəmsal texnologiyalara əsaslanan əmək bazarının inkişafı əmək münasibətlərinin modernləşməsinə səbəb olur: işəgötürənlər və icraçılar arasındakı ünsiyyətdə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) fəal istifadəsi və yeni davranış normalarının formalaşması müşahidə olunur. Rəqəmsal iqtisadiyyatda məşğulluq problemləri yeni məna kəsb edir. İnsan və sosial kapital əsas sərvət mənbəyi kimi göstərilir.

Beləliklə, rəqəmsal iqtisadiyyatın yaranması dövrü əmək bazarındakı dəyişikliklərə, insan kapitalına qoyulan investisiyalara, bu kapitalın keyfiyyətə inkişaf etdirilməsinə, yeni şərtlərə uyğunlaşdırılmasına, eləcə də dövlət tərəfindən həyata keçirilən proqram tədbirlərinə sürətli reaksiyanı tələb edir.

Rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitində əmək münasibətlərinin xarakteri və növü dəyişir. Ən çox yayılmış məşğulluq növlərindən biri iş günü ərzində ofisə getmədən evdə işin icra edilməsidir. Bundan əlavə, digər iş növləri də yaranır: məzuniyyətdə olarkən (qatarda, təyyarədə, oteldə), xaricə getmədən xarici işəgötürən üçün işin icrası və s.

Rəqəmsal iqtisadiyyatda əmək münasibətlərinin inkişafı daimi işçilərin müvəqqəti işçilərlə əvəz edilməsinə səbəb olur. Çox sayda iş ofisdən çox uzaq məsafədə və hətta milli sərhədlərdən kənar da həyata keçirilə bilər. Son illərdə diqqətəlayiq bir tendensiya ştatdankənar sərbəst işləyən əməkdaşların sayında çox sürətli artımın baş verməsidir. Belə ki, təkcə 2017-ci ildə ABŞ-da sərbəst rejimdə (əlavə iş yerləri də daxil olmaqla) 57.3 milyon nəfər çalışırdı ki, bu da ölkənin işləyən əhəlisinin 36% -ni təşkil edir [1].

Nəticə etibarilə yeni məşğulluq münasibətləri aşağıdakı hallara səbəb olur:

- əməliyyat xərclərinin əhəmiyyətli dərəcədə azaldılmasına (ofis sahələrinin icarəsi, işçilərin işə qəbulu, nəqliyyat xərcləri);
- çevik əmək təşkilinin və çevik kadrların tətbiqi;
- əmək məhsuldarlığının artırılmasına (ofisdə işləmək üçün mövcud maneələri aradan qaldırmaqla);
- dəlillərin yüksəlməsinə (işəgötürən və işçi arasında etimadın artması);
- müştəri xidmətinin yaxşılaşdırılmasına (sutka ərzində, iş vaxtından artıq zamana görə əlavə ödəniş haqqı olmadan).

Rəqəmsal cəmiyyət insanlara çoxsaylı imkanlar yaradır [1]:

- nəqliyyata sərf olunan vaxta və vəsaitə qənaətə;
- adi ev şəraitində işin icrasının mümkünlüyünə;
- zamanın iş, asudə vaxt və ailə münasibətləri üzrə optimal bölüşdürülməsinə;
- ictimai həyatda iştirak etmək üçün yeni perspektivlərə;
- ixtisas və vərdisləri qoruyub saxlamaq imkanına;
- əmək qrafikinin lazımi şəkildə uyğunlaşdırıla bilinməsinə;
- faydalı əlaqə və kontaktların geniş şəbəkəsinə;
- faydalı informasiya, əlaqə və kontaktlara daha yaxşı girişə;
- istər şəhər əhalisi, istərsə də uzaq bölgələrdən olanlar üçün yeni imkanlara.

Rəqəmsal iqtisadiyyat tamamilə yeni bacarıq və səriştələr tələb edir. Müasir şəraitdə təməl bacarıqlar (düzgün yazmaq, hesablamaq və s.) kifayət etmir. Rəqəmsal texnologiyadan səmərəli istifadə etmək, ölkə daxilində və beynəlxalq miqyasda biznesi genişləndirmək üçün təşkilatlara texniki, işgüzar və yaradıcılıq bacarıqları optimal əlaqələndirilmiş əməkdaşlar tələb olunur. İşəgötürənlər üçün potensial namizədlərin şəxsi keyfiyyətləri, sosial bacarıqları, məsələn, bir komandada işləmək bacarığı, elmə marağı, təşəbbüskarlığı, tənqidi düşüncə, özünü idarəetmə, mürəkkəb problemləri həll etmək bacarığı, fərqli insanlarla düzgün qarşılıqlı əlaqələrin qurulması prioritet hesab edilir.

Kanada təcrübəsində hazırlanmış təsnifata görə, rəqəmsal bacarıqlar bir neçə kateqoriyanı əhatə edir [1]:

1. Yazışmalar, sənəd və hesablardan istifadə kimi əsas baza savadı olmadan yalnız aşağı səviyyəli işlər yerinə yetirilə bilməsi. Rəqəmsal texnologiyalarla işləmək üçün bu bacarıqlar toplusuna sahib olmaq zəruri hesab edilir.
2. Əsasən komandada işləmə, fasiləsiz öyrənmə, problem həll etmə və əlaqələrin inkişafı kimi ötürücü və çevik bacarıqları özündə cəmləşdirən transversal bacarıqları. Bu "çevik" bacarıqlar olmadan bir işçinin texniki potensialı tam reallaşdırıla bilməz.
3. Kompüter və proqram təminatından istifadə, şəbəkə təhlükəsizlik tədbirlərini tətbiq etmək və s. rəqəmsal texniki bacarıqlar. Bu bacarıqlar rəqəmsal texnologiyaların istifadə olunduğu müasir iş yerlərinin effektiv işləməsi üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edir.
4. Rəqəmsal məlumat emalı bacarıqları - məlumatların emalı ilə əlaqəli yüksək səviyyəli yaradıcılıq bacarıqları, məsələn, informasiyanın axtarışı, sintezi, qiymətləndirilməsi, tətbiqi, yaradılması və ötürülməsi. Buraya, o cümlədən İKT sahəsində xüsusi peşə və ixtisas əldə etmək üçün tələb olunan bacarıqlar daxildir.

Beləliklə, insan kapitalı, xüsusilə rəqəmsal bacarıqları olan mütəxəssislər rəqabət strategiyasında əsas resursa çevrilir. XXI əsrin xarakterik bir tendensiyası bir tərəfdən innovativ şəbəkə şirkətlərinin, digər tərəfdən insan kapitalının innovativ formalarının yaranmasını şərtləndirən qlobal informasiya cəmiyyətinin formalaşmasıdır.

Innovativ insan kapitalının əsas xüsusiyyətləri məlumat axınlarını sürətlə idarə etmək bacarığı, innovativ qabiliyyət, uğur qazanmaq üçün dəlillər, sərbəstlik səviyyəsi və tez öyrənmək bacarığıdır. Rəqəmsal texnologiyaların qlobal istifadəsi kontekstində insan resurslarının xarakterik bir xüsusiyyəti, yaşayış yerini dəyişdirmədən, informasiya-kompüter texnologiyalarından istifadə etməklə uzaqdan işləməyi özündə cəmləşdirən yüksək hərəkətliliyidir.

Müasir şəbəkə innovasiya şirkətləri məhz bu cür insan resurslarına ehtiyac duyurlar, çünki şirkətlər öz əmək xidmətləri sayəsində rəqabət üstünlüyü qazanır, eyni zamanda qlobal rəqabət şəraitində xüsusilə qiymətli olan iş yerlərinin, sosial müavinətlərin xərclərini azaltmaq imkanı qazanırlar. Beləliklə, qlobal əmək bazarının yeni bir seqmentinin - rəqəmsal bazarın formalaşmasını müəyyən edən bazar iqtisadiyyatının keyfiyyətcə yeni şərtlərinin formalaşması baş verir.

Rəqəmsal bazarın əsas fərqləndirici xüsusiyyəti, əmək informasiya xidmətləri satıcıları və alıcılarının görüş yerinin İnternet mühitinə köçürülməsidir. Rəqəmsal əmək bazarı subyektlərinin qarşılıqlı əlaqəsi müxtəlif onlayn platformalar vasitəsilə həyata keçirilir. Əmək haqqının müəyyənləşdirilməsinin əsası, işin yerinə yetirilməsinin mürəkkəblik səviyyəsi və göstərilən əmək xidmətinin unikallığıdır.

Rəqəmsal əmək bazarında satılan məhsul, informasiya-kompüter texnologiyalarından istifadə etməklə yaradılan əmək xidmətidir. Belə bazarda əmək fəaliyyətinin tipik forması informasiya məhsullarının tədqiqi, təhlili, sistemləşdirilməsi, emalı və istehsalıdır.

Beləliklə, rəqəmsal əmək bazarı – rəqəmsal əmək xidmətlərinə tələb və təklifin məsafədən formalaşdığı qlobal əmək bazarının spesifik bir seqmentidir ki, bu zaman subyektlər arasında qarşılıqlı əlaqə istisnasız olaraq informasiya-kompüter texnologiyaları vasitəsilə baş verir.

Qlobal əmək bazarının ikinci seqmenti əmək xidmətlərinin alıcıları ilə satıcıları arasında qarşılıqlı münasibətləri özündə cəmləşdirən, tələb və təklifi rəqəmsal sahədən kənar formalaşdıran ənənəvi bazardır. Ənənəvi əmək bazarında real işçilərlə, eləcə də məhsul istehsal edən yaxud xidmətlər göstərən müəssisə və təşkilatlarda iş axtaranlarla qarşılıqlı əlaqə qurulur. İşəgötürənlərin və işçilərin görüşləri işə qəbul agentliklərində, müəssisələrin (təşkilatların) kadr şöbələrində, məşğulluq xidmətlərində baş verir.

Əmək bazarının rəqəmsal və ənənəvi seqmentlərinin müqayisəli xarakteristikası aşağıdakı cədvəldə verilir [2]:

Cədvəl

Əmək bazarının seqmentlərinin müqayisəli xarakteristikası

Parametrlər üzrə xarakteristika	Ənənəvi əmək bazarı	Rəqəmsal əmək bazarı
Əmək xidməti satıcı və alıcılarının görüş yeri	Əmək bazarı infrastrukturunun müxtəlif obyektləri: dövlət məşğulluq xidmətləri, işəgötürmə agentlikləri, müəssisələrin kadr şöbələri, ali təhsil müəssisələri.	Potensial alıcılar və satıcılar barədə məlumat massivinin İnternetdə yerləşən informasiya platformaları.
Əməyin təşkili prosesi	Uzunmüddətli və müvəqqəti əmək müqavilələri, müxtəlif səviyyəli sosial müdafiə, həmkarlar ittifaqlarının dəstəyi. Əmək fəaliyyətinin leqallıq səviyyəsindən asılı olaraq iş və istirahət vaxtının tənzimlənməsi.	Qısamüddətli əmək müqavilələri, sosial müdafiənin aşağı səviyyəsi yaxud mövcud olmaması, istirahət və iş vaxtının müstəqil tənzimlənməsi.
İşin icrası texnologiyası, onun əlaqələndirilməsi və alıcıya ötürülməsi	Xüsusiyyətlərdən asılı olaraq İKT – dən istifadə etməklə və ya istifadə edilmədən həyata keçirilir. Koordinasiya birbaşa rəhbər tərəfindən həyata keçirilir, görülən işlər ona təhvil verilir.	İKT – dən istifadə etməklə hazır məhsulun həyata keçirilməsi, əlaqələndirilməsi və işəgötürənə təhvil verilməsi.
Əməyin ödənişi	Əməyin seçilən forma və sistemə uyğun aylıq ödəniş (mükafatlar şəklində əlavə maddi həvəsləndirmə, mənfəətdə iştirak, dividend və s. nəzərə alınmaqla)	Yerinə yetirilən işin həcminə görə birdəfəlik və ya müəyyən hissələrə bölünmüş şəkildə elektron ödəmə sistemləri və elektron pullardan istifadə edilərək təşkili.

Rəqəmsal əmək bazarının, eləcə də ənənəvi əmək bazarının əsas funksiyaları sosial, iqtisadi və stimullaşdırıcı olmasıdır. Rəqəmsal bazarın sosial funksiyası, potensial işçilərin harada yaşamasından asılı olmayaraq, normal gəlir səviyyəsini əldə etmək və rifah halının yaxşılaşdırılması üçün bərabər imkanların təmin edilməsidir. Rəqəmsal əmək bazarının iqtisadi funksiyası qlobal informasiya məkanında əməyin səmərəli bölgüsü və istifadəsi üzərində qurulur. İqtisadi funksiya yeni bir məzmun alır, çünki əmək xidmətlərinin göstərilməsi işçinin işəgötürənin ölkəsinə və ya şəhərinə fiziki hərəkətini tələb etmir. Bu, işçi qüvvəsinin bölgüsünü daha səmərəli edir və işəgötürənlərə işçi heyətinin saxlanma xərclərini, işçilərə isə iş yerinə getməyə sərf olunan vaxtı və pul xərclərini azaltmağa imkan verir. Stimullaşdırıcı funksiya, artan qlobal rəqabət şəraitində işçilərin və işəgötürənlərin rəqabət qabiliyyətinin artmasına kömək edir. Qlobal rəqabət işçilərin peşə keyfiyyətlərinin özünüinkışaf, özünütərbiyə və özünü təkmilləşdirmə yolu ilə insan kapitalını toplamaq stimulumu artırır. İşəgötürənlər isə öz növbəsində informasiya texnologiyaları sayəsində əldə etdikləri ən yaxşı insan resursları uğrunda öz aralarında rəqabət aparır.

Rəqəmsal əmək bazarının bir sıra xüsusiyyətlərini qeyd etmək olar [2]:

1. Rəqəmsal məşğulluğun formalaşdırılması. Rəqəmsal məşğulluq dedikdə informasiya və kompüter texnologiyalarından istifadə edərək iqtisadi cəhətdən fəal əhalinin faydalı və məqsədəuyğun bir fəaliyyəti başa düşülür ki, bunun da nəticəsi informasiya məhsuludur. Fəaliyyətin özü sosial və fərdi ehtiyacların ödənilməsinə yönəldilmişdir və istər işçilər, istərsə də işəgötürənlər üçün iqtisadi cəhətdən faydalıdır.
2. Qlobal xarakteri. Bu cür məşğulluğun formalaşması qloballaşma, eləcə də informasiya və kompüter texnologiyalarından aktiv istifadə sayəsində gücləndirilməsilə mümkün olmuşdur.
3. Məhdud olmayan əmək mobilliyi ilə əlaqəli rəqəmsal əmək bazarının çevikliyi. Əmək bazarının bu seqmentinin mobilliyinin əsas xüsusiyyəti onun virtuallığıdır. Bu isə o deməkdir ki, işçi qüvvəsinin hərəkəti dünyanın bir nöqtəsindən digərinə fiziki hərəkət etmədən baş verir. Əmək mobilliyinin əsas şərti müəyyən bir xidmət növünə tələbat, virtual işçinin tələb olunan keyfiyyət xidmətləri göstərmək bacarığı, habelə yeni sifariş axtarmağa və yerinə yetirməyə hazır olmasıdır.
4. Qloballaşma və informasiya texnologiyaları bir tərəfdən rəqabət səviyyəsini artırır, digər tərəfdən yaxşı təhsili, yüksək peşəkarlığı, istedadı, məsuliyyəti və qeyri-standart tapşırıqları həll etmək bacarığı olan şəxslərin rəqabət üstünlüklərini artırır. Rəqəmsal əmək bazarında ən çox intellektual işlər tələb olunur ki, bu da göstərilən xidmətlərin xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirilir. İnsan kapitalının daşıyıcıları sərbəstlik və özünü realizə imkanları, işəgötürənlər isə bütün dünyanın intellektual resurslarına çıxış əldə etirlər.
5. Rəqəmsal əmək bazarının yüksək dinamikliyi. Bu bazar seqmentində əmək xidmətləri yüksək intellekt səviyyəsi ilə xarakterizə olunur, nəticəsi isə insanın yeniliklər istehsal etməsi, dinamik məlumat axınları ilə işləməsi və qeyri-standart qərarlar qəbul etməsindən asılıdır. İnsan potensialından daha səmərəli istifadə üçün işəgötürənlər yeni texnologiyaların əldə edilməsinə və inkişafına sərmayə qoymağa məcbur olurlar. Əmək fəaliyyətinin texnologiyasının yaxşılaşdırılması işəgötürənə mənfəəti artırmağa imkan verir, bunun nəticəsində məşğulluğun strukturu da transformasiya olunur.
6. Rəqəmsal məkan, ilk növbədə iqtisadi fəal əhalinin gənclər seqmenti tərəfindən fəal mənimsənilir. İlk növbədə gənclər arasında işsizlik problemlərini həll etmək üçün rəqəmsal əmək bazarının imkanları araşdırılır. Rəqəmsal məşğulluq üçün peşə təhsili proqramlarının hazırlanması nəzərdə tutulur.

Beləliklə, qlobal əmək bazarında İnternetin və rəqəmsal texnologiyaların hərtərəfli nüfuzu əmək prosesinin bütün elementlərini- əməyin predmetini, əmək alətlərini, texnologiyaları, əməyin təşkili və nəticələrini - dəyişdirərək onu transformasiya edir. Rəqəmsal əmək bazarı sürətlə inkişaf edərək rəqəmsal əmək xidmətlərinə tələb və təklifin formalaşdığı qlobal bazarın bir hissəsi, yalnız informasiya və kompüter texnologiyalarından istifadə etməklə baş verir. Əmək bazarının rəqəmsal seqmentində, əmək fəaliyyətinin bütün mərhələlərində - sifarişin qəbulundan tutmuş onun icrası üzrə ödənişin həyata keçirilməsinədək - rəqəmsal texnologiyalardan istifadə olunur, əməyin nəticəsi isə

informasiya məhsulu olmaqla qeyri-maddidir. Rəqəmsal əmək bazarı rəqəmsal məşğulluğun olması, qlobalıq, yüksək dərəcədə çeviklik və rəqabət, işçi qüvvəsi və iş yerlərinin dəyişməsi dinamizminin əhəmiyyətli səviyyəsi xüsusiyyətləri ilə xarakterizə olunur. Əmək bazarının bu segmentində məsafədən məşğulluğun müəyyən bir növü formalaşmışdır - yalnız informasiya və kompüter texnologiyalarından istifadə etməklə həyata keçirilən rəqəmsal məşğulluq və fəaliyyətinin nəticəsi olan rəqəmsal məhsul.

Nəticə

Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı əmək münasibətləri sahəsində böyük sosial-iqtisadi dəyişikliklərə səbəb olur. Rəqəmsal iqtisadiyyatda maddi nemətlər deyil, qeyri-maddi dəyər və maraqlar ön plana keçir. Məşğulluq problemləri yeni məna kəsb edir, insan kapitalı əsas sərvət mənbəyinə çevrilir. Yeni məşğulluq münasibətləri əməliyyat xərclərinin əhəmiyyətli dərəcədə azaldılmasına, əmək məhsuldarlığının artırılmasına, müştəri xidmətinin yaxşılaşdırılmasına, keyfiyyətin yüksəldilməsinə və s. müsbət təsir göstərir. Rəqəmsal cəmiyyət insanlara nəqliyyata sərf olunan vaxta və vəsaitə qənaət, zamanın iş, asudə vaxt və ailə münasibətləri üzrə optimal bölüşdürülməsinə, ictimai həyatda iştirak etmək üçün yeni perspektivlərə, faydalı informasiya, əlaqə və kontaktlara daha yaxşı girişə s. çoxsaylı imkanlar yaradır. Rəqəmsal iqtisadiyyatın yaranması dövrü əmək bazarındakı dəyişikliklərə, insan kapitalına qoyulan investisiyalara, bu kapitalın keyfiyyətə inkişaf etdirilməsinə, yeni şərtlərə uyğunlaşdırılmasına, eləcə də dövlət tərəfindən həyata keçirilən proqram tədbirlərinə sürətli reaksiya tələb edir.

Zərifə Nağıyeva, Saleh Mövlamov

Rəqəmsal texnologiyalara əsaslanan əmək bazarı

Xülasə

Məqalədə rəqəmsal iqtisadiyyatın formalaşması kontekstində əmək bazarının transformasiyası və yeni sosial-iqtisadi münasibətlərin formalaşması ilə bağlı məsələlər öz əksini tapmışdır. Əməyin xarakterinin və əmək fəaliyyətinin formalarının dəyişməsinə, peşə bacarıqlarına olan tələblərə xüsusi diqqət yetirilir. İqtisadiyyatın rəqəmsallaşdırılması ilə əlaqəli dəyişikliklərin ən çox tələb olunan mütəxəssislərin hazırlanması məsələlərinə birbaşa necə təsir göstərdiyi vurğulanır. Qlobal əmək bazarının rəqəmsal və ənənəvi bölgüsü əsaslandırılmış və onların müqayisəli təhlili aparılmışdır. Müasir qlobal informasiya məkanında əmək prosesinin transformasiyası təsvir edilmişdir. Rəqəmsal əmək bazarının subyektləri, xüsusiyyətləri və funksiyaları müəyyən edilmişdir.

Зарифа Нагиева, Салех Мовламов

Рынок труда на основе цифровых технологий

Резюме

В статье рассматриваются вопросы, связанные с трансформацией рынка труда и формированием новых социально-экономических отношений в контексте становления цифровой экономики. Особое внимание уделяется изменению характера труда и форм трудовой деятельности, требований к профессиональным навыкам. Подчеркивается, как изменения, связанные с цифровизацией экономики, напрямую влияют на подготовку наиболее востребованных специалистов. Обосновано цифровое и традиционное разделение мирового рынка труда и проведен их сравнительный анализ. Описана трансформация трудового процесса в современном глобальном информационном пространстве. Определены субъекты, особенности и функции цифрового рынка труда.

Zarifa Nagieva, Saleh Movlamov

Labor market on the basis of digital technologies

Summary

The article covers issues related to the transformation of the labor market and the formation of new socio-economic relations in the context of the formation of the digital economy. Particular attention is paid to changes in the nature of labor and forms of labor activity, the requirements for

professional skills. It emphasizes how the changes associated with the digitalization of the economy have a direct impact on the training of the most in-demand specialists. The digital and traditional division of the global labor market has been substantiated and their comparative analysis has been conducted. The transformation of the labor process in the modern global information space is described. The subjects, features and functions of the digital labor market have been identified.

Ədəbiyyat

1. Г. Г. Головенчик. Трансформация рынка труда в цифровой экономике. Digital transformation, No 4 (5), 2018.
2. Н. Азьмук. Сущность, особенности и функции цифрового рынка труда. ВІСНИК Київського національного університету імені Тараса Шевченка ISSN 1728-3817. 2015.
3. О.Б.Дигилина, И.Б.Тесленко. Трансформация рынка труда в условиях цифровизации. ISSN 2073-6304 • RSUH/RGGU Bulletin: "Economics. Management. Law" Series, 2019, no. 4
4. Р. П. Колосова. Социально-трудовые отношения в цифровой экономике. д.э.н., профессор кафедры Экономики труда и персонала Экономического факультета МГУ имени М.В. Ломоносова. Москва, 2013.
5. И.С. Павловский. Исследование подходов к реализации информационных технологий в условиях цифровой экономики. Москва, 2015.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 24.09.2021

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 28.09.2021

Çap üçün qəbul olunmuşdur: __.__.2021

ÖMÜR BOYU GƏLİRƏ ƏSASLANAN YORGENSON VƏ FRAUMEN YANAŞMASI

Famil Niftiyev

İqtisad Elmi-Tədqiqat İnstitutu Publik hüquqi şəxs, elmlər doktoru üzrə dissertant

AZ 1011, Bakı şəhəri, Həsən bəy Zərdabi prospekti, 88a

e-poçt: f.niftiyev@mail.ru

Açar sözlər: insan, kapital, Yorgenson, Fraumen, təhsil, yaş, gəlir.

Ключевые слова: человек, капитал, Йоргенсон, Фраумен, образование, возраст, доход.

Keywords: human, capital, Jorgenson, Fraumen, education, age, gain

İnsan kapitalının Yorgenson-Fraumen modeli (Yorgenson və Fraumen, 1989, 1992a, 1992b) ömür boyu gəlir yanaşmasından istifadə edərək insan kapitalını ölçür. O, əhalinin ömür boyu qazancının cari və gələcək təxminindən istifadə edərək, indiki diskont edilmiş dəyərdə insan kapitalı ehtiyatını ölçür. İnsan kapitalına investisiya insan kapitalına müsbət təsir göstərən hadisələrin, məsələn, doğum, təhsil və immiqrasiya kimi hadisələrin təsirini əhatə edir. İnsan kapitalının amortizasiyası insan kapitalı fonduna mənfi təsir göstərən ölümlər, qocalma və mühacirət kimi hadisələrin təsirini əhatə edir. Investisiya və amortizasiya - ya cəmi, ya da təhsil kimi xüsusi səbəblərə görə - insan kapitalı ehtiyatına əlavə və ya çıxma dərəcəsi ilə qiymətləndirilir.

İnsan kapitalının ölçülməsinə ömür boyu gəlir yanaşması (bunun ən məşhur nümunəsi Yorgenson-Fraumen modelidir) insan kapitalının ölçülməsi üçün çox istifadə edilən yanaşmadır. Alternativ yanaşmalara insan kapitalının ehtiyatını onun istehsal xərclərindən istifadə edərək ölçən xərc yanaşması (Kendrik, 1976) və orta təhsil səviyyəsi kimi göstəricilərdən istifadə etməklə insan kapitalını ölçən göstəricilər yanaşması, yəni Barro və Li daxildir. Yorgenson-Fraumen modeli insan kapitalı yanaşması milli hesablarla eyni konseptual çərçivəyə inteqrasiya edir [4].

Yorgenson və Fraumen (1989, 1992a, 1992b) tərəfindən müdafiə edilən ömür boyu gəlirə əsaslanan yanaşma əhalinin bütün fərdlərinin həyatları boyu qazanacağı gözlənilən gələcək gəlirin diskont (endirim) edilmiş cari dəyərlərinin cəmidir [4]. Ölçülər fərddə təcəssüm olunan insan kapitalının ümumi aktiv dəyəridir. Bu metod investisiyadan gözlənilən gəlirə diqqət yetirir və buna görə də insan kapitalı istehsalı xərclərinin məcmu məbləğindən istifadə edən “geriyə baxan” metoddan daha çox “irəliyə baxan” methoddur.

Ömür boyu gəlirə əsaslanan yanaşmanın əsas fərziyyəsi ondan ibarətdir ki, əməyə görə ödənişlər marjinal məhsuldarlığa əsaslanır. Bu təlimatda tövsiyə olunan yanaşma kursların və diplomların (kvalifikasiyaların) insan kapitalının gəlirliliyinə təsir etdiyi fərziyyəsini də irəli sürür. Reallıqda bazar gücü, həmkarlar ittifaqları, ayrı-seçkilik və bütün digər amillər maaşlara təsir edir. İş yerində təlim (İYT) təbii olaraq ömür boyu əmək gəliri yanaşmasına daxildir (daha çox təcrübəsi olanlar daha yüksək maaş alırlar).

Ömür boyu gəlirə əsaslanan yanaşmanın aşağıdakı müzakirəsi Yorgenson və Fraumen (1989, 1992a, 1992b) orijinal metodunu dəyişdirir. Bu yanaşma qeyri-bazar fəaliyyətini istisna edir - Yorgenson və Fraumen tərəfindən təqdim edilən əsas yeniliklərdən biri əmək bazarı fəaliyyəti haqqında məlumatdan istifadə etməklə qeyri-bazar əmək fəaliyyətinin atribusiyaya qiymətləndirilməsidir. İnsan kapitalından gəlirin bir çox başqa formaları mövcuddur. Belə şeylərə pulsuz ev istehsalının dəyəri və ola bilsin ki, asudə vaxt daxildir. Qeyri-bazar əmək fəaliyyətinin necə qiymətləndirilməsi mübahisəlidir və onun daxil edilməsi fiziki kapital ehtiyatı ölçüləri ilə müqayisə etməyi çətinləşdirir. Əmək qabiliyyətli əhaliyə dair məhdudiyətlər - Yorgenson və Fraumen metodu bütün fərdlər üçün nəzərdə tutulsa da, bu təlimat, əsasən, məlumat məhdudiyətlərinə görə əmək qabiliyyətli əhaliyə diqqət yetirməyi tövsiyə edir. Bu, kifayət qədər ixtiyari seçimdir və belə olmaq məcburiyyətində deyil, lakin onu asanlıqla digər yaş qruplarına da

şamil etmək olar. Ölkənin faktiki pensiya yaşından asılı olduğu üçün yuxarı yaş həddi müəyyən edilmir. İqtisadi nəzəriyyəyə əsasən rəqabətli bazarda aktivin bazar qiyməti, aktivdən gözlənilən gəlir zətən icarə gəlirinə əsaslanaraq aşağıdakı düsturla (köçürmə məbləği nəzərə alınmaqla) ifadə edilir.

Tənlik -1

$$V_t = \sum_{t=1}^T f_{t+r} / (1+\delta)^r$$

burada,

V_t - t ilin əvvəlində aktivlərin real bazar dəyəri,

f - hər il üçün real icarə gəliri,

T- aktivin faydalı istifadə müddəti; ($r = 1, 2, 3, \dots, T$)

δ - diskont (endirim) dərəcəsidir.

İnsan kapitalı aktivlərinə uyğun gələn düstura icarə gəliri və faydalı istifadə müddəti kimi gəlir daxildir. Buna görə də, t- ilin əvvəlində aktivlərin real bazar dəyəri ömür boyu gəlirin cari dəyəridir. Bu metodu tətbiq edən bir çox tədqiqatlar hər bir kateqoriya üzrə (yəni, cins, yaş və təhsil səviyyəsinə görə) təmsil olunan şəxsin ömür boyu gəlirini hesablayır. Burada istifadə edilən mühüm fərziyyə ondan ibarətdir ki, müəyyən yaşda, cinsdə və təhsil səviyyəsində olan fərdlər t ildə olduğu kimi t+1 ildə də eyni əmək gəlirinə və digər xüsusiyyətlərə (məşğulluq səviyyəsi, ölüm nisbəti və s.) malik olacaqlar. Həmçinin eyni xüsusiyyətlər (məsələn, cinsi və təhsil səviyyəsi) yalnız bir il qocalması istisna olmaqla.

Ümumiyyətlə, ömür boyu gəlirin ölçülməsi ilə fərqlənən həyat tsiklində müxtəlif mərhələlər mövcuddur. Yorgenson və Fraumen (Y-F) yanaşmaları ilkin olaraq Amerika əhəlisinə beş “həyat mərhələsini” tətbiq edir [2]:

Mərhələ 1: Məktəb və iş yoxdur, 0-4 yaş

Mərhələ 2: Akademik, lakin iş yoxdur, 5-15 yaş

Mərhələ 3: Akademik və iş vardır, 16-34 yaş

Mərhələ 4: Yalnız işləmək, 34-74 yaş

Mərhələ 5: 75 yaşdan yuxarı.

Mərhələ 1: Y-F, Bu mərhələdə insanların ömür boyu gəlirinin məktəbdə iştirakdan asılı olmadığını göstərir. Güman edilir ki, buna görə də onların ömürlük gəliri yaşlı insanın 1 il müddətinə diskontlaşdırılmış, gəlir səviyyəsinin artması və sağalma əmsalı nəzərə alınmaqla düzəldilmişdir.

Tənlik 2

$$mi_{y,s,a,e} = sr_{y,s,a+1} * mi_{y,s,a+1,e} \frac{(1+g)}{(1+r)}$$

Burada

$mi_{y,s,a,e}$ - bir ildə (y), verilmiş yaş (a), cins (s) və təhsil səviyyəsi (e) və fərdin bazar ömür boyu gəliri.

r - endirim dərəcəsidir.

$sr_{y,s,a+1,e}$ - verilmiş yaş (a), cins (s) və təhsil səviyyəsi (e) olan fərdlərin ildə (y) bir il yaşaması ehtimalı,

g -gəlir səviyyəsinin illik artım sürətidir,

$mi_{y,s,a+1,e}$ verilən cinsdən (s) və təhsil səviyyəsindən (e) bir fərd il ərzində (a+1) yaşa çatdıqda bazar ömür boyu gəliridir.

* -düsturlar üçün eyni vurma (x) simvoludur.

Mərhələ 2: Bu mərhələdə fərdlərin əmək bazarında iştirak edə bilməyəcəyi güman edilir, ona görə də cari orta illik gəlir sifirə bərabər tutulur. Bu qrupun insan kapitalı təhsilə yiyələnmə səviyyəsinin dəyişməsi ilə əlaqədar təhsilin əldə edilməsi hesabına gəlir artımının gözlənilən ehtimalını nəzərə alır. Bu mərhələdə ömür boyu gəlir:

Tənlik 3

$$mi_{y,s,a,e} = (senr_{y,s,a,e} * sr_{y,s,a+1} * mi_{y,s,a+1,e+1} + (1-senr_{y,s,a,e}) * sr_{y,s,a+1} * mi_{y,s,a+1,e}) \left(\frac{1+g}{1+r} \right)$$

Burada $senr_{y,s,a,e}$ - bir ildə (y) verilmiş yaşdır (a), cins (s) və təhsil səviyyəsi (e) olan şəxslərin qeydiyyat nisbətidir.

Mərhələ 3: Bu mərhələdə fərdlərin qeydiyyatdan keçdiyini və işlədiyini fərz edin. Buna görə də, bu qrupa cari gəliri qiymətləndirmə düsturunun bir hissəsi kimi daxil edir ($ymi_{y,s,a,e}$). Növbəti ilin əvvəlində, təmsil olunan bir şəxs əvvəlki ildən təhsil illərinin sayını artırmadan işləməyə davam etməyə cəhd edə bilər və ya gələcək gəlirini artırmaq üçün təhsil illərinin sayını artırmağa cəhd edə bilər [2]. Onların ömür boyu qazancları aşağıdakı kimi qiymətləndirilir:

Tənlik 4

$$mi_{y,s,a,e} = ymi_{y,s,a,e} + (senr_{y,s,a,e} * sr_{y,s,a+1} * mi_{y,s,a+1,e+1} + (1-senr_{y,s,a,e}) * sr_{y,s,a+1} * mi_{y,s,a+1,e}) \left(\frac{1+g}{1+r} \right)$$

burada,

$ymi_{y,s,a,e}$ -verilmiş yaş (a), cins (s), təhsil səviyyəsi (e) və bir ildə (y) fərdin orta illik gəliridir.

Mərhələ 4: Fərdlərin işlədiyi, lakin məktəbə getmədiyi güman edilir. Buna görə də, ömür boyu gəlirin dəyəri təhsil nailiyyətlərinin dərəcəsinə dəyişdirmədən pensiya yaşına qədər əldə edilən gələcək əmək gəlirinin ümumi diskontlaşdırılmış dəyəridir [1]. Bu, fərdi qrupun ömür boyu gəliri, cari ilin illik gəliri üstəgəl bir yaşdan yuxarı olanlar istisna olmaqla, eyni xüsusiyyətlərə malik olan şəxslərin yaşamaq ehtimalına, gəlir səviyyəsinin artmasına və uçot dərəcəsinə uyğunlaşdırılmış ömür boyu gəliridir.

Tənlik 5

$$mi_{y,s,a,e} = ymi_{y+1,s,a,e} + sr_{y,s,a+1} * mi_{y,s,a+1,e} \frac{1+g}{1+r}$$

Mərhələ 5: Fərz edək ki, yaş 75-dən yuxarı olan hər kəs təqaüdədir və ömür boyu qazancın dəyəri sıfırdır.

Tənlik 6

$$mi_{y,s,a,e} = 0$$

burada, $a \geq 75$

Gəlirlərin qalıqlar üçün tənzimlənməsi, bir insanın növbəti il yaşaması və ya yaşamaması deməkdir. Sadəcə, bunlardan biri olmalıdır. Buna görə gələn ilin gəliri bu nəticəsində gözlənilən

dəyərdir. Gəlir artımının illik dərəcəsi gələcək real gəlir artımlarını əks etdirmək üçün tətbiq edilir və xalis cari dəyəri müəyyənləşdirmək üçün uçot dərəcəsi tətbiq olunur.

Yuxarıdakı tənliklərin hər birinin yerinə yetirilməsi geriye rekursiya əsasında sadə ədədi nümunə kimi göstərilə bilər. Məsələn, bu yanaşmada “yalnız iş” mərhələsinin son ilində (bu misalda, əvvəlcədən müəyyən edilmiş pensiya yaşına bir il qalmış 65-dir) insanın ömür boyu qazancı həmin ildə müəyyən edilib. Əmək gəlirinə çevrilir. Çünki yaş +1 (65 yaş) ömür boyu qazancı sıfır olacaq. Bir il əvvəl (63 yaş) bir şəxsin ömür boyu gəliri həmin ilin əmək gəliri üstəgəl (+) “yalnız iş” mərhələsinin (64 yaş) son ilinin ömür boyu gəlirinin cari dəyərində bərabərdir.

Ömür boyu gəlir hesablamaları hər bir kateqoriya üzrə insan kapitalı ehtiyatını hesablamaq üçün hər yaş və təhsil kateqoriyasındakı bütün şəxslərə şamil edilir [3]. Bütün təsnif edilmiş kateqoriyalar üzrə insan kapitalı ehtiyatının ümumiləşdirilməsi insan kapitalı ehtiyatının ümumi dəyərini verir və aşağıdakı kimidir.

Tənlik 7

$$HC = \sum_{\text{yaş}} \sum_{\text{təhsil}} LLI_{\text{yaş}}^{\text{təhsil}} N_{\text{yaş}}^{\text{təhsil}}$$

burada,

HC- insan kapitalının pul dəyəridir,

$LLI_{\text{yaş}}^{\text{təhsil}}$ -yaş/təhsil nailiyyətləri kateqoriyasına uyğun gələn nümayəndəsinin ömür boyu əmək gəlirinin diskontlaşdırılmış dəyəridir

$N_{\text{yaş}}^{\text{təhsil}}$ - yaş və təhsil səviyyəsinə uyğun gələn fərdlərin sayıdır.

Bu düstur hər bir kişi və hər bir qadın üçün insan kapitalı ehtiyatının qiymətləndirilməsinə şamil edilir. Yorgenson-Fraumen tipli ömür boyu gəlir yanaşmasından istifadə etməklə insan kapitalının qiymətləndirilməsinə dair çoxlu nümunələr yazmaq olar. Bu yanaşmada istifadə edilən məhdud məlumatlara müraciət etmək, daha az məlumat tələb etmək və hər bir ölkəyə xas olan şəraiti əks etdirmək olar.

Eyni zamanda ömür boyu gəlirə əsaslanan yanaşma Azərbaycan modelinin qurulması üçün bu istiqamətdə makroiqtisadi hesablamaların aparılması və təhlillərin olunmasına ehtiyac vardır.

Nəticə

Beləliklə, ömür boyu gəlirə əsaslanan yanaşmada müəyyən çatışmazlıqlar olmuşdur.

1. Yorgenson və Fraumen (Y-F) yanaşmalarında mərhələlərə dair tənlikdə səhiyyə sistemi (sağlamlıq) və sosial təminat əlavə olunmamış və ya göstərilməmişdir.

2. İnsan kapitalı ehtiyatı hesablanarkən müəyyən zaman kəsiyi verilməmişdir. Məhz bu tənlik 7-də nəzərə çarpmır.

Famil Niftiyev

Ömür boyu gəlirə əsaslanan Yorgenson və Fraumen yanaşması

Xülasə

Məqalədə ömür boyu gəlirə əsaslanan Yorgenson və Fraumen yanaşması təhlil olunur. Ömür boyu gəlirə əsaslanan ölçmələr haqqında məlumat verilir, müxtəlif mərhələlərin tənliklər vasitəsilə hesablamaları göstərilir. Ömür boyu gəlirə əsaslanan Yorgenson və Fraumen yanaşmasında yaş, cins və təhsil səviyyəsinin müxtəlif mərhələlərdəki dövrlərdə gəlirin artırılması yolları araşdırılıb. Eyni zamanda insan kapitalı ehtiyatı haqqında hesablamaları verilib. Müxtəlif ölkələr ömür boyu gəlirə əsaslanan Yorgenson və Fraumen yanaşmasının tətbiq olunması üçün tövsiyələr verir.

Фамиль Нифтиев

Подход Йоргенсона и Фраумена, основанный на непрерывном доходе

Резюме

В статье анализируется подход Йоргенсона и Фраумена, основанный на пожизненном доходе. Предоставляются измерения на основе дохода за всю жизнь, а расчеты производятся с использованием уравнений различных этапов. Подход Йоргенсона и Фраумена, основанный на пожизненном доходе, исследует способы увеличения дохода на разных этапах возраста,

пола и образования. При этом производились расчеты по резервам человеческого капитала. Указывается, что различные страны представили рекомендации для внедрения подхода Йоргенсона и Фраумена, основанного на пожизненном доходе.

Famil Niftiyev

Lifelong income-based Jorgenson and Fraumen approach

Summary

The article analyzes Jorgenson and Fraumen's approach based on lifelong gain. Lifetime gain-based measurements are provided, and calculations are made using the equations of the various stages. The Jorgenson and Fraumen approach, based on lifelong gain, explores ways to increase gain at different stages of age, gender, and education. At the same time, calculations were made on human capital reserves. Various countries have made recommendations for the Jorgenson and Fraumen approach, based on lifelong gain.

Ədəbiyyat

1. Barbara M. Fraumen “ İnsan kapitalı və təhsilə sərmayə: sadələşdirilmiş yanaşma” İtaliya, 3 noyabr, 2008
2. Barbara M. Fraumen “İnsan kapitalı: Göstəricilərdən hesablara” İtaliya, 4 may, 2008
3. Veldeu D. Jorqenson. “ Kapital, səmərəlilik və artım”, Kembric, 1980, s. 251-319
4. Veldeu D. Jorqenson və Barbara M.F. “İnsan və qeyri insan kapitalının yığılması, 1948-1984”, Çikaqo 1989, s. 227-282

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 05.01.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 11.01.2022

Çap üçün qəbul olunmuşdur: __.__.2022

**2021-Cİ İL ÜZRƏ ÖLKƏNİN SOSIAL- İQTİSADI İNKİŞAFINA DAİR
GÖSTƏRİCİLƏR**

MAKROİQTİSADI GÖSTƏRİCİLƏR

Göstəricinin adı	2021-ci ildə, faktiki	2021-ci il 2020-ci ilə nisbətən, faizlə	<u>Məlumat üçün</u> 2020-ci il 2019-cu ilə nisbətən, faizlə
A	1	2	3
Ümumi Daxili Məhsul, milyon manat o cümlədən qeyri neft-qaz ÜDM	92 857,7 57 786,2	105,6 107,2	95,7 97,4
Əhalinin hər nəfərinə düşən ÜDM, manat	9 269,3	105,1	95,0
Sənaye məhsulu, milyon manat o cümlədən qeyri neft-qaz sənayesi	57 480,5 15 457,2	105,2 118,9	96,0 111,9
Əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlər, milyon manat o cümlədən qeyri neft-qaz sektoruna ondan qeyri neft-qaz sənayesinə	16 127,0 10 361,5 1 563,0	91,8 90,4 49,8	92,7 88,4 90,1
Kənd təsərrüfatı məhsulu, milyon manat o cümlədən: bitkiçilik heyvandarlıq	9 163,4 4 511,0 4 652,4	103,4 104,0 102,8	102,0 100,8 103,1
Nəqliyyat sektorunda yük daşınması, milyon ton	193,9	102,8	80,2
Nəqliyyat sektorunda sərnişin daşınması, milyon sərnişin	1 214,2	103,1	57,3
İnformasiya və rabitə xidmətləri, milyon manat	2 384,2	106,1	100,8
Pərakəndə ticarət dövriyyəsi, milyon manat	44 217,5	103,2	98,7
Əhaliyə göstərilən ödənişli xidmətlər, milyon manat	7 758,2	104,8	72,1
Dövlət büdcəsinin gəlirləri, milyon manat	26 396,3	106,9	101,9
Dövlət büdcəsinin xərcləri, milyon manat	27 412,4	103,8	108,1
Dövlət büdcəsinin kəsiri, milyon manat	1016,1	x	x
Əhalinin nominal gəlirləri, milyon manat	57 181,5	102,6	98,2
Əhalinin hər nəfərinə düşən nominal gəlirlər, manat	5 708,0	102,2	97,5
Əhalinin banklardakı əmanətləri, 2022-ci il 01 yanvar vəziyyətinə, milyon manat	9 241,5	113,0	94,7

A	1	2	3
Kredit qoyuluşları, 2022-ci il 01 yanvar vəziyyətinə, milyon manat	17 119,8	117,8	95,0
o cümlədən vaxtı keçmiş kreditlər	719,4	80,6	70,2
Orta aylıq nominal əməkhaqqı, manat	732,1*	103,4**	111,4***
İstehlak qiymətlərinin indeksi	x	112,5	103,3
Əhalinin sayı, 2022-ci il 01 yanvar vəziyyətinə, min nəfər	10 156,4	100,4	100,5
Xarici ticarət dövriyyəsi¹⁾, mlyn. ABŞ \$			
faktiki qiymətlərlə	35 556,4	146,9	73,2
müqayisəli qiymətlərlə	x	105,0	78,1
o cümlədən: ixrac			
faktiki qiymətlərlə	23 850,6	177,0	69,4
müqayisəli qiymətlərlə	x	117,0	88,0
ondan qeyri-neft ixracı			
faktiki qiymətlərlə	2 713,4	147,2	94,3
müqayisəli qiymətlərlə	x	138,4	83,7
idxal			
faktiki qiymətlərlə	11 705,8	109,1	78,5
müqayisəli qiymətlərlə	x	90,0	64,0

Qeyd:

¹⁾ Hesabat dövründə gömrük orqanlarında qeydiyyatı aparılmış, lakin gömrük rəsmiləşdirilməsi tam başa çatdırılmamış ixrac olunan xam neft və təbii qazın statistik qiymətləndirilmiş dəyərində dair məlumatlar nəzərə alınmaqla.

ÜMUMİ DAXİLİ MƏHSUL İSTEHSALI

milyon manat

	2021	2020*	Əvvəlki ilə nisbətən, faizlə
Ümumi Daxili Məhsul	92857,7	72432,2	105,6
o cümlədən:			
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	5456,8	5016,3	103,3
Sənaye	39497,6	24400,5	104,1
o cümlədən:			
mədənçıxarma sənayesi	31931,1	19310,3	100,4
emal sənayesi	6337,1	4177,7	119,2
elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	1018,1	770,7	107,1
su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	211,3	141,8	118,2
Tikinti	5470,9	5577,7	98,0
Ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri	9422,2	8346,1	105,3
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	6397,1	5143,9	116,0
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	1164,0	821,1	134,2
İnformasiya və rabitə	1632,5	1480,3	106,1
Digər sahələr	15972,4	14653,8	105,1
Məhsula və idxala xalis vergilər	7844,2	6992,5	108,6

*) ilkin məlumat

MALİYYƏ MƏNBƏLƏRİ ÜZRƏ ƏSAS KAPİTALA YÖNƏLDİLMİŞ VƏSAİTLƏR

	2021-ci ildə, milyon manat	2020-ci ilə nisbətən (müqayisəli qiymətlərlə), faizlə	Ümumi yekunda xüsusi çəkisi, faizlə
Cəmi	16127,0	91,8	100,0
o cümlədən:			
Müəssisə və təşkilatların vəsaitləri	8823,7	89,1	54,7
Bank kreditləri	973,7	89,7	6,1
Büdcə vəsaitləri	4143,4	85,9	25,7
Büdcədən kənar dövlət fondlarının vəsaitləri	3,6	1,4	0,0
Əhalinin şəxsi vəsaiti	967,8	95,3	6,0
Sair vəsaitlər	1214,8	2,5 d.	7,5

**İQTİSADİYYATIN SAHƏLƏRİ ÜZRƏ ƏSAS KAPİTALA YÖNƏLDİLMİŞ
VƏSAİTLƏRİN DƏYƏRİ**

İqtisadiyyatın sahələri	2021-ci ildə, milyon manat	2020-ci ilə nisbətən (müqayisəli qiymətlərlə), faizlə	Ümumi yekunda xüsusi çəkisi, faizlə
Cəmi	16127,0	91,8	100,0
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	331,9	62,5	2,1
Sənaye	7328,5	79,3	45,4
o cümlədən:			
Mədənçıxarma sənayesi	4766,0	83,2	29,5
Emal sənayesi	1936,3	72,7	12,0
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	452,0	91,1	2,8
Su təchizatı; tullantıların təmizlənməsi və emalı	174,2	48,2	1,1
Tikinti	3905,7	120,5	24,2
ondan mənzil tikintisi	1029,5	72,2	6,4
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	190,0	88,0	1,2
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	2665,9	124,9	16,5
o cümlədən:			
nəqliyyat	2665,2	124,9	16,5
poçt və kuryer fəaliyyəti	0,7	67,0	0,0
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	144,2	4,5 d.	0,9
İnformasiya və rabitə	99,2	52,4	0,6
ondan rabitə	93,3	54,4	0,6
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	53,6	75,5	0,3
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	2,7	97,9	0,0
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	199,3	43,4	1,2
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	60,2	122,9	0,4
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat	817,4	89,8	5,1
Təhsil	241,0	81,3	1,5
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	60,0	43,9	0,4
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	14,8	37,6	0,1
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	12,6	82,1	0,1

PƏRAKƏNDƏ TİCARƏT DÖVRIYYƏSİNİN MƏHSULLAR ÜZRƏ STRUKTURU

	2021-ci il, milyon manatla	2021-ci il 2020-ci ilə nisbətən, faizlə
Pərakəndə ticarət dövriyyəsi	44 217,5	103,2
o cümlədən:		
ərzaq məhsulları, içkilər və tütün məmulatları	24 031,4	102,5
toxuculuq məhsulları, geyim və ayaqqabılar	6 809,0	102,0
elektrik malları və mebellər	2 278,3	101,5
kompyuterlər, telekommunikasiya avadanlıqları və çap məhsulları	439,7	123,2
əczaçılıq məhsulları və tibbi ləvazimatlar	952,0	124,8
avtomobil benzini və dizel yanacağı	2 494,3	103,9
digər qeyri-ərzaq malları	7 212,8	103,0

İQTİSADİYYATA KREDİT QOYULUŞU

	2022-ci il yanvarın 1-i vəziyyətinə, milyon manat	Əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən, faizlə
Kredit qoyuluşları – cəmi	17119,8	117,8
o cümlədən:		
qısamüddətli	3201,9	129,4
uzunmüddətli	13917,9	115,4
Ödəmə vaxtı keçmiş kreditlər	719,4	80,6
Kreditlərin ümumi həcmində vaxtı keçmiş kreditlərin xüsusi çəkisi, %-lə	4,2	X

DÖVLƏT BÜDCƏSİNİN GƏLİRLƏRİ

	2021-ci il, milyon manat *	Yekuna görə faizlə	ÜDM-də payı, faizlə
Gəlirlər – cəmi	26631,7	100,0	28,7
o cümlədən:			
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	1194,6	4,5	1,3
Hüquqi şəxslərin mənfəət (gəlir) vergisi	2958,4	11,1	3,2
Torpaq vergisi	45,7	0,2	0,05
Əmlak vergisi	211,3	0,8	0,2
Əlavə dəyər vergisi	5214,5	19,6	5,6
Sadələşdirilmiş vergi	299,7	1,1	0,3
Aksiz	1105,8	4,2	1,2
Yol vergisi	119,1	0,4	0,1
Mədən vergisi	138,4	0,5	0,2
Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər	1360,0	5,1	1,5
Digər daxilolmalar	13984,2	52,5	15,1

* Dövlət borcu və zəmanəti üzrə öhdəliklərin Təminat Fondunun daxilolmaları nəzərə alınmaqla.

DÖVLƏT BÜDCƏSİNİN XƏRCLƏRİ

	2021-ci il, milyon manat	Yekuna görə faizlə	ÜDM-də payı, faizlə
Xərclər – cəmi	27412,4	100,0	29,5
o cümlədən:			
Ümumi dövlət xidmətləri	3974,0	14,5	4,3
Müdafiə və milli təhlükəsizlik	4541,6	16,6	4,9
Məhkəmə hakimiyyəti, hüquq - mühafizə və prokurorluq	2033,0	7,4	2,2
Təhsil	3092,2	11,3	3,3
Səhiyyə	1378,6	5,0	1,5
Sosial müdafiə və sosial təminat	3164,2	11,5	3,4
Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi, gənclər siyasəti və bu qəbildən olan digər fəaliyyət	372,1	1,4	0,4
Mənzil və kommunal təsərrüfatı	217,3	0,8	0,2
Kənd təsərrüfatı	910,4	3,3	1,0
Ətraf mühitin mühafizəsi	246,0	0,9	0,3
İqtisadi fəaliyyət	5500,6	20,1	5,9
Əsas bölmələrə aid edilməyən xidmətlər	1982,4	7,2	2,1

NƏQLİYYAT SEKTORUNDA YÜK DÖVRİYYƏSİ

	2021-ci il	2020-ci il	2021-ci il 2020-ci ilə nisbətən, faizlə
Cəmi	78 639,3	76 328,1	103,0
o cümlədən:			
Dəmir yolu	5 318,9	4 861,3	109,4
Dəniz	3 079,5	3 298,5	93,4
Hava	2 801,5	2 303,1	121,6
Boru kəməri	58 014,1	57 064,7	101,7
neft kəməri	47 584,8	49 271,2	96,6
qaz kəməri	10 429,3	7 793,5	133,8
Avtomobil	9 425,3	8 800,5	107,1

NƏQLİYYAT SEKTORUNDA SƏRNIŞİN DÖVRIYYƏSİ

	2021-ci il	2020-ci il	2021-ci il 2020-ci ilə nisbətən, faizlə
Cəmi	20 220,5	18 963,8	106,6
o cümlədən:			
Dəmir yolu	105,1	172,4	61,0
Dəniz	8,5	9,3	91,4
Hava	2 218,9	984,1	225,5
Metro	995,6	824,3	120,8
Avtomobil	16 892,4	16 973,7	99,5
avtobus	15 222,4	16 006,7	95,1
taksi	1 670,0	967,0	172,7

2021-Cİ İLDƏ AZƏRBAYCANIN TƏRƏFDAŞ ÖLKƏLƏRLƏ XARİCİ TİCARƏT GÖSTƏRİCİLƏRİ*

min ABŞ dolları

Ölkələrin adı	Dövriyyə	İdxal	İxrac
Cəmi	33912457,8	11705786,7	22206671,1
o cümlədən:			
İtaliya	9663178,4	419657,0	9243521,4
Türkiyə	4661845,3	1843709,3	2818136,0
Rusiya Federasiyası	2995131,3	2074311,8	920819,5
Çin	1780641,1	1639492,6	141148,5
Almaniya	1284654,8	634395,8	650259,0
İsrail	928402,8	30305,8	898097,0
Ukrayna	922473,5	470024,2	452449,3
Gürcüstan	763695,1	102614,4	661080,7
Xorvatiya	754655,0	3376,3	751278,7
Hindistan	739102,8	144671,9	594430,9
Birləşmiş Krallıq	667870,8	271197,3	396673,5
İspaniya	645815,5	81379,3	564436,2
Portuqaliya	604006,5	16566,2	587440,3
Tunis	579831,9	2519,7	577312,2
Amerika Birləşmiş Ştatları	517558,7	442411,4	75147,3
İsveçrə	457297,8	184749,2	272548,6
İran İslam Respublikası	440810,6	397523,5	43287,1
Yunanıstan	435760,9	20345,0	415415,9
Belarus	424489,2	128987,0	295502,2
Çexiya	307452,8	43663,9	263788,9
Yaponiya	274841,3	259021,8	15819,5
Braziliya	267016,3	194966,0	72050,3
Fransa	245463,8	180868,6	64595,2
Kanada	233409,1	12002,7	221406,4
Koreya Respublikası	227657,4	227573,6	83,8
Digər ölkələr	3089395,1	1879452,4	1209942,7

*Gömrük məlumatı

İXRAC OLUNAN MÜHÜM NÖV MƏHSULLAR

Malların adı	2021-ci il		2020-ci ilə nisbətən, faizlə	
	miqdarı	məbləği (min dollar)	miqdarı	məbləği
Təzə tərəvəz, min ton	173,8	179786,5	79,6	81,8
Təzə meyvə, min ton	361,9	403550,6	120,2	115,3
Kartof, ton	92343,5	40077,7	113,5	118,6
Çay, ton	1115,7	8491,7	82,2	89,8
Bitki yağları, ton	11889,1	15860,7	84,7	129,6
Marqarin, qida üçün yararlı digər qarışıqlar, ton	3086,7	4379,0	79,0	103,9
Şəkər, ton	59133,6	32093,1	97,5	119,3
Meyvə və tərəvəz konservləri, ton	8512,9	9581,2	118,4	109,8
Meyvə və tərəvəz şirələri, ton	12707,7	15449,5	107,2	97,9
Təbii üzüm şərabləri və üzüm suslosu, min dkl	263,4	3961,0	115,9	98,1
Tütün, ton	5262,2	14319,6	109,8	118,5
Bentonit gili, min ton	168,9	9747,0	103,3	104,9
Sement klinkerləri, min ton	623,0	23559,4	1,6 d.	1,8 d.
Mineral gübrələr, min ton	327,3	120787,5	4,6 d.	11,1 d.
Xam neft, min ton	27116,1	13218936,1	93,4	141,2
Xam neft, min ton (ARDNŞ və ABƏŞ-in məlumatlarına əsasən)	28095,8	13928519,3	99,0	1,6 d.
Reaktiv mühərriklər üçün və digər məqsədlər üçün kerosin, ton	84609,8	49246,4	80,8	91,8
Ağır destilyatlar və ya digər məqsədlər üçün qazoyllar, min ton	1100,6	528333,4	129,8	2,5 d.
Maye qaz, ton	69268,1	22748,8	1,7 d.	4,5 d.
Təbii qaz, mln. kubmetr	20046,7	5534398,3	1,6 d.	2,5 d.
Təbii qaz, milyon kubmetr (ARDNŞ və ABƏŞ-in məlumatlarına əsasən)	18944,9	6468717,5	136,9	2,3 d.
Neft koksu, min ton	280,9	25357,0	1,6 d.	2,3 d.
Polietilen, min ton	139,3	175428,7	125,9	2,3 d.
Polipropilen, min ton	114,2	173853,1	132,3	2,4 d.
Pambıq lifi, min ton	123,0	207980,0	126,0	1,6 d.
Pambıq ipliyi, ton	18429,0	58115,1	2,0 d.	3,1 d.
Qara metallardan borular, ton	22059,6	19072,7	114,4	137,4
Qara metallardan yarımfabrikatlar, ton	54400,1	29820,7	3,6 d.	5,2 d.
Qara metaldan çubuqlar, ton	49143,4	34126,5	1,6 d.	2,5 d.
Emal olunmamış alüminium, ton	30374,4	75507,1	80,6	118,5

İDXAL OLUNAN MÜHÜM NÖV MƏHSULLAR

Malların adı	2021-ci il		2020-ci ilə nisbətən, faizlə	
	miqdarı	məbləği (min dollar)	miqdarı	məbləği
İribuynuzlu heyvan əti, ton	5721,1	22309,4	58,6	60,8
Quş əti və onun əlavə məhsulları, ton	30924,1	41318,4	103,7	120,0
Kərə yağı, digər süd yağları və pastaları, ton	15034,3	78856,1	89,5	95,5
Kartof, min ton	215,0	55799,4	117,7	112,7
Təzə tərəvəz, ton	39649,5	20549,1	112,4	108,7
Təzə meyvə, min ton	124,3	117402,0	101,1	104,4
Çay, ton	13965,2	61858,2	99,9	110,1
Buğda, min ton	1148,1	331946,0	84,1	111,8
Bitki yağları, min ton	130,1	181375,1	93,2	140,1
Xam şəkər, min ton	303,7	145672,3	1,9 d.	2,7 d.
Şokolad və şokolad məhsulları, ton	29023,0	87041,1	111,5	119,4
Unlu qənnadı məmulatları, ton	37753,1	76957,3	121,4	125,6
Siqaretlər, mlyn. ədəd	722,4	14952,1	58,6	58,1
Sement, ton	21421,4	3528,2	85,7	82,6
Dərman vasitələri, ton	21565,8	408633,4	98,3	124,9
Mİneral gübrələr, min ton	129,9	44292,2	37,1	44,4
Sintetik yuyucu maddələr, ton	78967,6	76270,8	99,9	95,9
Polietilen, ton	28738,7	38709,1	77,6	99,8
Polipropilen, ton	11718,0	19766,2	68,0	89,7
Rezin şinlər, min ədəd	2157,3	87662,7	129,7	125,6
Polad prokatı, min ton	213,9	226261,1	70,0	101,3
Qara metallardan çubuqlar, ton	69381,7	53237,9	36,7	52,8
Qara metallardan künclüklər, ton	28769,1	31797,6	76,2	112,0
Qara metallardan borular, min ton	123,3	206799,5	83,4	88,9
Məişət kondisionerləri, min ədəd	149,7	40841,4	106,1	116,0
Məişət soyuducuları, ədəd	43002	13498,6	152,6	1,7 d.
Paltaryuyan maşınlar, min ədəd	205,1	46048,3	114,8	126,0
Hesablama maşınları, blok və qurğuları, min ədəd	740,2	141921,8	103,9	108,2
Minik avtomobilləri, ədəd	85191	780521,8	1,7 d.	143,9
Avtobuslar, ədəd	266	41226,2	102,7	135,2
Yük avtomobilləri, ədəd	5552	90479,3	153,1	1,6 d.
Oturacaq, ofis, mətbəx, yataq və digər mebellər, min ədəd	724,3	65245,6	129,3	123,6

PEÇERSKIY İLYA BORİSOVIÇ

1936-1937-ci illərdə Azərbaycan Xalq Təsərrüfatının Uçotu (Mərkəzi Statistika) İdarəsinə rəhbərlik etmiş Peçerskiy İlyay Borisoviç 1900-cü ildə Bakı şəhərində qulluqçu ailəsində anadan olmuşdur. İqtisadiyyat və tibb sahəsində ali savad almışdır. O, 1928-ci ilədək təhsil almaqla yanaşı, müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır. 1928-ci ilin sonlarından Azərbaycan Ümumi Kooperativ bankının rəhbəri, Dövlət bankının Azərbaycan bölməsinin rəis müavini işləmişdir. 1930-cu ilin oktyabrından Azərbaycan SSR Fəhlə-kəndli Müfəttişliyi üzrə Xalq Komissarının müavini, sonra isə qısa müddətdə Təchizat Komissarının müavini vəzifələrində çalışmışdır. 1933-cü ilin sentyabr ayından Zaqafqaziya Sovet Federativ Sosialist Respublikasının Xalq Təsərrüfatının Uçotu İdarəsinin rəisi təyin edilmişdir. Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Şurasının 28.08.1936-cı il tarixli qərarı ilə Azərbaycan Xalq Təsərrüfatının Uçotu İdarəsinin rəisi təyin edilmiş, 1937-ci ilin sentyabr ayınadək bu vəzifədə çalışmışdır. O, Ümumazərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin Prezidium iclasının 26 sentyabr 1937-ci il tarixli (protokol № 46) qərarı

ilə bu vəzifədən azad edilərək həbs edilmişdir. Sənədlərdə həbsin əsas səbəbləri İ. Peçerskinin Zaqafqaziya və Azərbaycan Xalq Təsərrüfatının Uçotu İdarələrinə rəhbərlik edərkən zərərli işlər təşkil etməsi və özü də bu işlərdə iştirak etməsi, Zaqafqaziya və Azərbaycan Xalq Təsərrüfatının Uçotu İdarələrində terrorist qrupunun təşkili və ona rəhbərlik etməsi, ÜK(b)P Zaqafqaziya ölkələri komitəsinin keçmiş katibi Beriya və Azərbaycan və Bakı K(b)P-nin katibi Bağırova qarşı terror aktı hazırladığı göstərilmişdir. O, 1938-ci ilin yanvar ayının 2-də güllələnmişdir.

SSRİ Ali Məhkəməsinin hərbi kollegiyasının 28 iyul 1956-cı il tarixli qərarı ilə ona bəraət verilmişdir.

Məqalələrin təqdim olunma qaydaları

“Statistika xəbərləri” elmi-praktik jurnalı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 21 dekabr tarixli, 2621 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2013-2017-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəsmi statistikanın inkişafı Dövlət Proqramı”na uyğun olaraq Dövlət Statistika Komitəsinin təsisçiliyi ilə nəşr olunur.

Jurnal 07.10.2015-ci il tarixində 4004 nömrəsi ilə Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyində mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmiş, ISSN 2413-6557 nömrəsi ilə Beynəlxalq Standart Seriya Nömrəsi Beynəlxalq Mərkəzində qeydiyyatdan keçirilmiş və 31 mart 2017-ci il tarixli (Protokol № 06-R) qərarla Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası rəyasət heyəti tərəfindən “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəticələrin siyahısı”na iqtisad elmləri üzrə daxil edilmişdir.

Jurnalda statistika elminin nəzəri-metodoloji əsasları, iqtisadi, sosial, ekoloji və demoqrafik proseslərin statistik təhlili, iqtisadiyyat və sosial sahələr ilə bağlı digər məqalələrə üstünlük verilməklə başqa nəşrlərə təqdim edilməmiş məqalələr dərc olunur. Məqalələr azərbaycan, rus və ingilis dillərindən birində hazırlanmalıdır.

Redaksiyaya göndərilən məqalələrdə müəlliflər aşağıdakıları nəzərə almalıdırlar:

1. Məqalə qrafiki materiallar, cədvəllər, düsturlar, xülasə və ədəbiyyat siyahısı daxil olmaqla ümumi həcmi 10 səhifədən çox olmamalı və azərbaycan, rus və ya ingilis dillərindən birində hazırlanmalıdır.
2. Məqalə kağızda və ya elektron versiyada olmalıdır. Kağız versiyası imzalanmış şəkildə redaksiyaya təqdim edilməli, elektron versiyası isə kompakt diskdə verilə, yaxud jurnalın elektron poçtuna (stat.xeber@stat.gov.az) göndərilə bilər.
3. Mətn Microsoft Office Word proqramında **A4** formatda, **Times New Roman–12** şriftində, **1,0** intervalında yığılmalı, soldan **25 mm**, sağdan **15 mm**, yuxarıdan **20 mm**, aşağıdan isə **19 mm** boş sahə buraxılmalıdır.
4. Məqalələr aşağıdakı ardıcılıqla tərtib edilməlidir: məqalənin adı (böyük hərflərlə, qalın şriftlə), müəllifin adı və soyadı (yalnız ilk hərfləri böyük olmaqla, qalın şriftlə), açar sözlər, mətn, xülasə və ədəbiyyat siyahısı. Məqalədə yarımbaşlıqlardan istifadə edildiyi halda, onun yalnız ilk hərfi böyük olmaqla, qalın şriftlə və nömrələnməklə yazılmalıdır. Başlıq və yarımbaşlıqlardan, cədvəl və şəkillərdən əvvəl və sonra əlavə bir sətir ara boşluğu buraxılmalıdır. Mətnə sözlər bütöv yazılmalı, “-” işarəsi ilə sətirdən-sətirə keçirilməməlidir.
5. Cədvəl və şəkillərin adı olmalı və bu ad cədvəllər üçün cədvəlin üstündə sağ küncdə, şəkillər üçün şəklın sol küncündə yerləşdirilərək ərəb rəqəmləri ilə ardıcıl nömrələndirilən müvafiq olaraq “cədvəl” və “şəkil” sözlərindən sonra yazılmalıdır. Cədvəl və şəkillərin başlıqlarının ilk hərfləri böyük olmaqla qalın şriftlə yazılmalıdır. Cədvəlin sütunlarının adı qısa olmalı, ölçü vahidləri göstərilməlidir.
6. Məqalədə müəllif(lər)in işlədiyi müəssisə(lər) və həmin müəssisənin (müəssisələrin) ünvan(lar)ı, müəllif(lər)in elektron poçt ünvan(lar)ı göstərilməlidir.
7. Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq, müəllif(lər)in gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. aydın şəkildə verilməlidir.
8. Məqalənin mövzusu ilə bağlı elmi mənbələrə istinad olmalıdır. Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyat siyahısı əlifba sırası ilə və ya mətnə istinad olunan ədəbiyyatların rast gəlinədiyi ardıcılıqla nömrələnməlidir (məsələn, [1] və ya [1, səh.119] kimi işarə olunmalı). Eyni ədəbiyyata mətnə başqa bir yerdə təkrar istinad olunarsa, onda istinad olunan həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir. Elmi məqalələrə, simpozium, konfrans və digər nüfuzlu elmi tədbirlərin materiallarına və ya tezislərinə istinad edərkən məqalənin, məruzənin və ya tezisnin adı göstərilməlidir. İstinad olunan mənbənin biblioqrafik təsviri verilərək Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının "Dissertasiyaların tərtibi

Qaydaları" haqqında təlimatın 10.2-10.4.6 maddələrinə əsasən "İstifadə edilmiş ədəbiyyat" bölməsinin tələblərinə riayət etmək lazımdır.

9. Xülasə məqalənin hazırlandığı dildən əlavə başqa iki dildə verilməlidir. Məqalənin müxtəlif dillərdə olan xülasələri bir-biri ilə eyni olmalı və məqalənin məzmununa uyğun olmalıdır. Məqalədə müəllifin və ya müəlliflərin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və s. xülasədə yığcam şəkildə öz əksini tapmalıdır. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllifin və ya müəlliflərin tam ad(lar)ı göstərilməlidir. Xülasələrin həcmnin 8-10 sətir olması tövsiyə olunur.
10. Hər məqalədə UOT indeksi, PACS kod tipi və açar sözlər göstərilməlidir. Açar sözlər üç dildə verilməli (məqalə və xülasənin yazıldığı dillər) və 5 sözdən az olmamalıdır.
11. Siyahıda göstərilən ədəbiyyatların müəlliflərinin soyadı, adının ilk hərfi, mənbənin adı, nəşr yeri və çap olunduğu il göstərilməlidir. Ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və digər etibarlı mənbələrə üstünlük verilməlidir.
12. Təqdim edilən əlyazmalara redaksiya heyəti tərəfindən baxıldıqdan sonra onun dərc edilib-edilməməsinə qərar verilir və bununla bağlı müəllif məqalə qəbul olunduqdan sonra ən gec bir ay müddətində yazılı şəkildə məlumatlandırılır.
13. Məqalə müəllif(lər)inə redaksiya tərəfindən bir nüsxə jurnal pulsuz verilir, jurnalın elektron versiyası isə Dövlət Statistika Komitəsinin internet səhifəsində yerləşdirilir.
14. Müəllif(lər) məqalənin keyfiyyətinə, göstərilən faktların və elmi nəticələrin doğruluğuna və digər məlumatlara görə cavabdehlik daşıyır.

Redaksiyanın ünvanı: Dövlət Statistika Komitəsi, AZ 1136, Bakı şəh., İnşaatçılar pr. 81.

Tel: (012) 538 77 19

e-poçt: stat.xeber@stat.gov.az

Правила представления статей

Научно-практический журнал «Вестник статистики» был учрежден Государственным Комитетом по Статистике Азербайджанской Республики во исполнение «Государственной Программы развития официальной статистики в Азербайджанской Республике в 2013-2017 гг.», утвержденной Указом Президента Азербайджанской Республики от 21 декабря 2012 года за № 2621.

7 октября 2015 года журнал был включен в реестр печатных изданий Министерства Юстиции Азербайджанской Республики под № 4004, зарегистрирован в Международном Центре, получил Международный стандартный серийный номер ISSN 2413-6557 и по решению Президиума Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Азербайджанской Республики от 31 марта 2017 года (Протокол № 06-R) включен в «список научных публикаций, рекомендованных для публикации основных результатов диссертаций по экономическим наукам в Азербайджанской Республике».

В журнале издаются статьи, в которых затрагиваются вопросы теоретико-методологических основ статистической науки, статистического анализа экономических, социальных, экологических и демографических процессов, а также другие статьи, по экономической и социальной проблематике, которые не были опубликованы в других изданиях. Статьи подготавливаются на азербайджанском, русском или английском языках.

Авторы, предоставляющие в редакцию статьи должны учитывать следующее:

1. Статья не должна быть больше 10 страниц, включая графические материалы, таблицы, формулы, резюме и список литературы и должна быть написана на одном из трех языков: азербайджанском, русском или английском.
2. Статья должна быть в электронном форме и на бумажном носителе. Бумажная версия статьи должна быть предоставлена в редакцию журнала с соответствующей подписью

автора, а электронная версия может быть предоставлена в редакцию журнала на компакт диске или выслана по электронной почте (stat.xeber@stat.gov.az).

3. Текст статьи должен быть набран с помощью программы Microsoft Office Word в формате А4. Шрифт текста **Times New Roman**, размер шрифта **12**, интервал **1,0**. На страницах оставляются поля слева **25 мм**, справа **15 мм**, сверху **20 мм** и снизу **19 мм**.
4. Статьи должны оформляться в следующей последовательности: название статьи (выделяются прописными буквами, жирным шрифтом), имя и фамилия автора (только первые буквы прописными, жирным шрифтом), ключевые слова, текст, резюме и список литературы. При использовании в статье подзаголовков, только первые буквы должны быть выделенными, жирным шрифтом и пронумерованы. Перед и после заголовка и подзаголовка, таблиц и рисунков необходимо оставлять промежуток размером в один интервал. Слова в статье должны писаться полностью, слова нельзя переносить с одной строки на другую с использованием знака «-».
5. Таблицы и рисунки должны иметь заголовки. Заголовки для таблиц должны быть размещены в правом углу над таблицей, для рисунков в левом углу под рисунком. Заголовки должны быть напечатаны, после последовательно пронумерованных арабскими цифрами соответствующих слов «таблица» и «рисунок». Заголовки таблиц и рисунков должны быть напечатаны прописными буквами и жирным шрифтом. Название колонок таблицы должны быть короткими, должны быть указаны единицы измерения.
6. В статье должны быть указаны название учреждения (учреждений), в котором работает автор (авторы) и адрес (адреса) данного учреждения (учреждений), адрес (адреса) электронной почты автора (авторов).
7. В конце научной статьи в соответствии с характером статьи и областью науки должны быть четко отмечены научные выводы, к которым пришел автор (авторы), научная новизна, практическая значимость и экономическая эффективность работы и т. д.
8. Должны быть ссылки на научные источники, связанные с темой статьи. Предоставляемый в конце статьи список литературы должен быть пронумерован в алфавитном порядке или в последовательности в которой встречается ссылаемая литература в тексте (например, обозначаться как [1] или [1, стр. 119]). При повторной ссылке на одну и ту же литературу в другом месте, ссылаемая литература должна быть пронумерована предыдущим номером. Ссылаясь на одни и те же статьи, тезисы симпозиумов, конференций и других влиятельных научных мероприятий должны быть указаны названия статей, докладов и тезисов. При библиографическом описании ссылаемого источника нужно следовать требованиям пункта 10.2-10.4.6 раздела «Использованная литература» инструкции о «Правилах оформлении диссертаций» Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Азербайджанской Республики.
9. Резюме должно быть представлено на двух других языках, отличающихся от языка, на котором написана статья. Резюме статьи, написанные на разных языках должны быть одинаковыми и должны соответствовать содержанию статьи. Научные выводы, к которым пришли автор или авторы, научная новизна, практическая значимость и экономическая эффективность работы и т.д. должны кратко отражаться в резюме. В каждом резюме должно указываться название статьи, полное имя автора или авторов. Рекомендуется писать резюме объемом 8-10 строк.
10. В каждой статье должны указываться индексы UOT, коды типа PACS и ключевые слова. Ключевые слова должны даваться на трех языках (языки на которых написаны статья и резюме) и не должны быть меньше 5 слов.
11. Для литературы указанного в списке должны указываться фамилии и первые буквы имен авторов, название источника, место и год издания. В списке литературы должно даваться предпочтение научным статьям, монографиям и другим достоверным источникам последних 5-10 лет.

12. Решение о публикации или не публикации предоставленной рукописи принимается после ее рассмотрения редакционным советом и в связи с этим автор письменно уведомляется не позднее 1 месяца после принятия статьи.
13. Автору (авторам) статьи со стороны редакции бесплатно предоставляется 1 экземпляр журнала, а электронная версия журнала размещается на интернет странице Государственного Комитета по Статистике.
14. Автор несет ответственность за качество статьи, достоверность предоставленных фактов, научных результатов и прочей информации.

Адрес редакции: Государственный Комитет по Статистике, AZ 1136, г. Баку, пр. Иншаатчылар 81.

Тел: (012) 538 77 19

e-mail: stat.xeber@stat.gov.az

Rules for presentation of articles

Scientific-practical journal “Statistical news” is published by the State Statistical Committee in accordance with the "State Program for the Development of Official Statistics in the Republic of Azerbaijan for 2013-2017", approved by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated December 21, 2012, No. 2621.

The journal was registered on July 7, 2015 with the number 4004 in the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan and included in the International Standard Serial Number International Center of ISSN 2413-6557 and signed on 31 March 2017 (Protocol No: 06-R) by the Presidium of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan “on the list of the periodical scientific results recommended for publication of the main results of the dissertations in the Republic of Azerbaijan”.

The theoretical and methodological bases of statistical science, statistical analysis of economic, social, ecological and demographic processes, as well as other articles related to economics and social sciences are published in the journal. The articles must be developed in one of Azerbaijani, Russian and English languages.

Authors have to take the followings into account:

1. Total volume of article, including graphical materials, tables, formulas, summaries and list of literature should not exceed 10 pages and should be prepared either in Azerbaijan, English or Russian languages.
2. Article text should be in a paper or electronic form. Paper version must be submitted to editorial office in a signed form; an electronic version could be presented on CD or sent to e-mail (stat.xeber@stat.gov.az).
3. Article should be in Microsoft Office Word A4 format, **Times New Roman**, Font **12**, line spacing – **1,0**, margins: left - **25 mm**, right - **15 mm**, top – **20 mm**, bottom – **19 mm**.
4. Article should be compiled in a following sequence: title of article (in capitals, bold), name and surname of author (only first letters in capitals, bold), keywords, text, summary and list of literature. If subtitles, only first letter is written in capitals, bold and numbered. Before and after titles and subtitles, tables and pictures it is necessary to skip down one space. Words in the text should be written completely, it shouldn't be allowed to skip from line to line with a sign “-”.
5. Tables and pictures have to be titled and these titles for tables should be placed at the right corner of the top of the table, for pictures – at the left corner of the bottom of the picture; titles should be numbered by Arabic figures which have to be indicated correspondingly after words “table” and “picture”. First letters of titles of tables and pictures should be written in capitals and bold. Names of tables' columns should be short and measurement units have to be indicated.
6. Institution(s) where author(s) works and address(es) of this (these) institution(s), e-mail(s) of author(s) should be indicated in the article.

7. At the end of research article the conclusions reached by author(s), scientific novelty of a paper, importance of its application, economic efficiency and etc. should be clearly indicated in accordance with nature of domain of science and article.
8. As regard to the subject of article the scientific sources should be referred. List of literature at the end of article should be numbered either by sequence of referred literature met in the text (for example, it should be indicated as [1] or [1, page 119] or by alphabetical order. If the same literature is referred again in another part of the text, then the referred literature should be indicated by previous number. When referring to the same articles, theses of symposiums, conferences and other important scientific events the title of article, paper or thesis has to be indicated. When specifying the bibliographic description of referred source it is necessary to rely on requirements of item 10.2-10.4.6 of the section “List of literature” of effective guideline on “Compilation rules of the dissertations” of the High Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan.
9. Summary should be provided in two languages other than language of article. Summaries of article in several languages should be the same and correspond to the content of article. Summary should reflect condensate of conclusions reached by author or authors, scientific novelty of a paper, importance of its application and etc. Each summary should specify title of article, full name(s) of author(s). It is recommended summary to be of 8-10 lines.
10. UOT indices or PACS-type codes and keywords should be specified in each article. Keywords should be given in three languages (languages of articles and summaries) and be not less than 5 words.
11. Surnames, first letter of names of authors of the used literature, source, place of publication and a year of issue should be specified in the list. In the list of literature scientific articles and monographs of the last 5-10 years and other reliable sources are preferable.
12. After editorial office staff reviews the presented manuscripts it is made decision whether publish it or not and the author is informed about it at the latest during a month.
13. Editorial office presents a copy of journal to author(s) of article free of charge; e-version of journal is posted on the web-page of the State Statistical Committee.
14. Author bears responsibility for quality of article, reliability of the indicated facts and scientific results and other information.

Address of editorial office: State Statistical Committee, Baku city, Inshaatchilar av. 81, AZ 1136.

Tel: (012) 538 77 19

e-mail: stat.xeber@stat.gov.az

Korrektor: Arzu Məmmədli

Çapa imzalanmışdır: ///.2021